

”Uskonto puoluepyyteiden palveluksessa”

Punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien
suhde kirkkoon ja uskontoon
Suomen sisällissodan aikana 1918

Aleksi Halme

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Poliittinen historia

Pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2011

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Aleksi Halme			
Työn nimi – Arbetets titel – Title "Uskonto puoluepyyteiden palveluksessa" – Punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien suhde kirkkoon ja uskontoon Suomen sisällissodan aikana 1918			
Oppiaine – Läroämne – Subject Poliittinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu		Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2011	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 91
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Tutkimuksen tavoitteena on mentaliteettihistoriallista kuorimismenetelmää hyväksi käyttäen selvittää uskonnon asemaa punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäntutkimuksessa Suomen sisällissodan aikana 1918.</p> <p>Kuorimismenetelmä perustuu teoriaan, jonka mukaan ihmisryhmän elämäntutkimus on jaettavissa eri kerroksiin. Kerrokset voidaan saada näkyviin tulkitsemalla ihmisten jättämiä jälkiä, joskus luovalla ja mielikuvituksellisellakin tavalla. Tärkeimmät lähdeaineistot ovat kansanvaltuuskunnan asiakirjat sekä kolme keskeistä punaisessa Suomessa ilmestynyttä lehteä.</p> <p>Kansanvaltuuskunta pyrki politiikallaan tekemään valtiosta uskonnollisesti neutraalin. Luterilaisen kirkon erityisasema haluttiin murtaa ja saattaa kirkko samanlaiseen asemaan muiden uskonnollisten ryhmien kanssa. Uskonnon- tai katsomuksenvapaus itseisarvona ei juuri noussut esille lehdistössä; keskeisimmät perustelut valtiokirkon lakkauttamiselle olivat sen antama tuki porvarilliselle yhteiskuntajärjestykselle sekä sen aiheuttama moraalinen rappio. Kirkon toiminnasta olemassa olevien tietojen ja työväenlehtien ilmoittelun perusteella uskonnonvapaus näkyy toteutuneen punaisessa Suomessa jotenkuten. Uskonnolliset ryhmät saivat ilmoitella toiminnastaan ja pääsääntöisesti myös järjestää kokouksiaan. Paikallisen punaisen vallan suhtautuminen kirkkoon ja muihin uskonnollisiin ryhmiin vaihteli huomattavasti. Kirkkoon kohdistettiin paikoin väkivaltaisuuksia, mutta kirkko ei ollut punaisen terrorin erityinen kohde.</p> <p>Valtion ja kirkon erottamistavoite oli ilmeisen tärkeä osa vallankumousta. Se ei kuitenkaan kuulunut kansanvaltuuskunnan tilannearviossa välttämättömiimpiin uudistuksiin. Lehdistössä kirkkoa ja uskontoa käsittelevät aiheet näyttävät saaneen suuremman huomion kuin kansanvaltuuskunnan politiikassa. Kirkkoon tai uskontoon liittyneet asiat, joissa paikallistason vallankumouselimet ottivat yhteyttä kansanvaltuuskuntaan, olivat hyvin käytännönläheisiä. Yhteydenotot sinänsä sekä joidenkin kohdalla myös niiden sävy kertovat jonkinlaisesta kunnioituksesta kirkkoa kohtaan. Kirkkoon kohdistuneet väkivaltaisuuksien rajoittamiset sekä uskonnonopetukseen puuttuminen kouluissa jäivät koko punaisen Suomen mittakaavassa vähäiseksi, mikä viittaa asioiden vähäiseen tärkeyteen. Toisaalta näissä kohden paikallisella tasolla oltiin kansanvaltuuskuntaa jyrkempiä. Lehdistössä pappien moraalittomuus näyttäytyi erityisen huonossa valossa. Pappien osallistuminen valkoisten sotaponnistuksiin sai lehdistössä sen todelliseen laajuuteen nähden suunnattoman suuren huomion. Pidän tätä osoituksena siitä, että kirkko oli pettänyt kirjoittajien odotukset. Käsitys kirkosta pyhyiden edustajana oli voimassaan punalehtien kirjoittajienkin mielissä.</p> <p>Näkemykseni on, että maailmankuvan ja maailmankatsomuksen tasolla uskonto piti pintansa punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäntutkimuksessa. Tästä kertoo uskonnollisten tekstien ja symbolien runsaus kuolinilmoituksissa sekä kirkollisten seremonioiden liittäminen jopa punaisten virallisiin sankarihautajaisiin. Vaikka lehdistössä nähtiin ihanteena kuolemaan liittyvien uskonnollisten käsitysten häviäminen, niille annettiin tilaa. Huolimatta voimakkaista hyökkäyksistä kirkkoa vastaan monissa kirjoituksissa sosialismi katsottiin yhteensopivaksi kristinuskon kanssa. Lisäksi lukuisissa kirjoituksissa sosialismista tehtiin uskonto. Uskonnollisella retorikalla sitoutettiin yhteiseen asiaan. Uskontoa siis käytettiin puoluepyyteiden palvelukseen. Samalla ylläpidettiin sen vahvaa asemaa punaisen hallinnon kannattajien – kenties edustajienkin – elämäntutkimuksessa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords sisällissodat -- Suomi -- 1918 (ysa) punakaartit (ysa) uskonto (ysa)			

Sisällys

Johdanto	1
1 Kontekstin määrittely	12
1.1 Työväenliikkeen uskontosuhde ennen sisällissotaa	12
1.2 Sisällissodan luonne ja punaisen hallinnon toiminta	21
2 Elämäkatsomuksen pintataso: kirkon ja uskonnon asema punaisessa Suomessa	29
2.1 Kansanvaltuuskunnan politiikka: valtio uskonnollisesti neutraaliksi	29
2.2 Poliitiikan perustelua: valtiokirkko tukee porvarillista yhteiskuntajärjestelmää ...	36
2.3 Poliitiikan perustelua: pahat papit ja porvarillisen moraalin rappio	40
2.4 Kirkon toiminta ja kirkkoon kohdistetut väkivaltaisuuDET.....	44
2.5 Muu uskonnollinen toiminta	50
3 Arvot ja tilannearvio: kirkko- ja uskontosuhteen tärkeys	54
3.1 Valtio-kirkon lakkauttamistavoitteen tärkeys kansanvaltuuskunnalle	54
3.2 Kirkko- ja uskontoasioiden tärkeys lehdistössä	58
3.3 Kirkko- ja uskontoasioiden tärkeys paikallistasolla.....	60
3.4 Kirkkoon ja pappeihin kohdistuneiden odotusten merkitys.....	63
4 Maailmankuva ja maailmankatsomus: uskonto pitää pintansa	68
4.1 Suhtautuminen kuolemaan	68
4.2 Sosialismin ja kristinuskon yhteensopivuus	74
4.3 Sosialismi uskontona.....	77
5 Yhteenveto ja päätelmät.....	85
Lähteet.....	88

Johdanto

Kirkko ja työväenliike ovat molemmat olleet hyvin keskeisiä vaikuttajia suomalaisessa yhteiskunnassa. Näiden vaikuttajien keskinäiset suhteet ovat olleet paljon julkisuudessa viime aikoina. Suhteisiin on vaikuttanut vuoden 1918 sisällissota, joka on myös tullut esille keskustelussa. Kyseinen aihe on minua kiinnostanut, ja olen halunnut perehtyä siihen tarkemmin. Sodassa suomalainen yhteiskunta ja myös käytännöllisesti katsoen koko kansan kattava kirkko jakautui kahtia. Tällä jakautumisella on ollut vuosikymmeniä jatkunut vaikutuksensa suomalaiseen yhteiskuntaan. Kirkon osalta tilannetta jyrkensi se, että papisto asettautui käytännöllisesti katsoen kokonaisuudessaan vähintäänkin passiivisesti, monissa tapauksissa myös aktiivisesti valkoisten puolelle. Tämä ei sinänsä ollut yllättävää, kun ottaa huomioon punaisten nousemisen laillista esivaltaa vastaan ja sosiaalidemokraattisen puolueen jo 1900-luvun alusta alkaen voimassa olleen valtiokirkonvastaisen linjan. Puolen valintaan vaikutti varmasti myös papiston kuuluminen yhteiskunnan eliittiin.

Suomalainen työväenliike omaksui 1900-luvun alussa marxilaisen linjan, johon liittyi kirkon- ja uskonnonvastaisuus. Sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmaan kirjattiin kuuluisassa Forssan puoluekokouksessa 1903 vaatimus uskonnon saattamisesta yksityisasiaksi, kirkon erottamisesta valtiosta ja uskonnonopetuksen poistamisesta kouluista. Tämä vaatimus säilyi puolueen ohjelmassa sisällissotaan asti ja sen jälkeenkin. Kirkon vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan oli kuitenkin voimakas. Uskonnonvapaus toteutettiin vasta vuonna 1923, joten siihen asti jokainen suomalainen oli joko evankelis-luterilaisen tai kreikkalais-katolisen kirkon tai muun rekisteröidyn uskonnollisen yhdyskunnan jäsen. Sosiaalidemokraattisen puolueen jäsen- ja kannattajakunnassakin oli paljon kristinuskoa harjoittavia sekä kristillisiä arvoja ja kirkkoa kunnioittavia. Tämä jännite tekee mielenkiintoiseksi kysymyksen, miten työväenliikkeen jäsenet ja kannattajat pohjimmiltaan kirkkoon ja uskontoon suhtautuivat. Sisällissodan perspektiivi antaa siihen erilaista ulottuvuutta: millaisen aseman kirkko ja uskonto yleensä saivat punaisessa Suomessa, kun sosiaalidemokraatit saivat vallankumouksen myötä vapaat kädet kehittää yhteiskuntaa haluamaansa suuntaan?

Tutkimukseni otsikko ”Uskonto puoluepöyhöiden palveluksessa” tulee nimimerkki J. E. –on kirjoituksesta *Työmiehessä* 7.4.1918.¹ Hänen kuten lukuisten muidenkin punalehtien kirjoittajien teesinä oli, että kristinuskoa keppihevosenaan käyttävä kirkko ylläpitää yhteiskunnallista vääryyttä. Se olikin tärkein perustelu valtiokirkon lakkauttamiselle, jonka punainen hallitus kansanvaltuuskunta pyrki toteuttamaan. Mutta nähdäkseni kirkko porvariien käsikassarana ei ollut ainoa, joka käytti uskontoa ”puoluepöyhöiden palveluksessa”. Tarkasteleman lähteet paljastavat uskonnon ja kirkon vahvan otteen kansasta. On mielestäni ilmeistä, että myös punainen eliitti tiedosti tämän vahvan otteen ja käytti sitä hyväkseen samastamalla sosialismin ja kristinuskon. Näin se pyrki vahvistamaan punaisten yhteisöllistä sitoutumista vallankumoukseen. Sivutuotteena se varmasti myös ylläpiti ja kenties jopa vahvisti uskonnon asemaa punaisen hallinnon kannattajien elämäkatsomuksessa – kenties myös edustajienkin.

Aiempi tutkimus

Sisällissota 1918 on yksi Suomen historian tutkituimmista aiheista. Oman tutkimukseni kannalta tämä sekä auttaa että tuo haasteita. Tutkimuskirjallisuudesta ei ole puutetta, kun sitä löytyy kymmeniä hyllymetrejä. Toisaalta runsaudenpula saa aikaan sen, että täytyy valita, mikä on aiheeni kannalta olennaista ja mikä ei. Samalla todella tutkittu aihe panee miettimään, onko minulla todella uutta sanottavaa aiheesta. Tutkimuskirjallisuuden runsaudesta huolimatta uskon, että olen löytänyt tuoreen näkökulman aiheeseeni.

Tutkimukseni keskiössä ei ole sisällissota prosessina vaan työväenliikkeen suhtautuminen kirkkoon ja uskontoon. Sisällissota tietynlaisena historian murroskohtana tarjoaa avartavan taustan työväenliikkeen jäsenten ja kannattajien kirkko- ja uskontosuhteen tutkimiseen. Ikään kuin sivutuotteena tutkimus luo valoa myös sisällissodan luonteeseen. Tutkimusotteeni on mentaliteettihistoriallinen: koetan selvittää, millainen asema uskonnolla oli punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäkatsomuksessa. Työväenliikkeen kirkko- ja uskontosuhteesta on myös tehty tutkimusta, ei tosin samassa laajuudessa kuin sisällissodasta. Työväenliikkeen kirkko-

¹ Nimim. J. E. –o: Uskonto puoluepöyhöiden palveluksessa. *Työmies* 7.4.1918.

ja uskontosuhde sisällissodan kontekstissa on kuitenkin jäänyt vähemmälle huomiolle, ja tätä aukkoa tutkimukseni paikkaa.

Keskeisin yksittäinen tutkimus aiheeni kannalta – niin metodiselta kuin faktapuooleiselta anniltaan – on Jussi Pikkusaaren väitöskirja 1850-luvulta 1920-luvulle käydystä sosiaalidemokratian ja kirkon välisestä kulttuuritaistelusta.² *Kulttuuritaistelu*-termillä hän liittää Suomessa vuosisadan vaihteessa kirkon ja kristillisyyden asemasta käydyn katsomuksellisen kiistan Saksassa ja Ranskassa 1800-luvun lopulla käytyihin taisteluihin katolista kirkkoa vastaan. Pikkusaaren teesinä on, että sosiaalidemokraattien oman katsomuspoliittisen vakaumuksen heikkous sai aikaan sen, että sosiaalidemokratia hävisi kulttuuritaistelun ja peräytyi keskeisistä tavoitteistaan katsomuspolitiikan alalla. Katsomuspolitiikalla hän tarkoittaa vaikuttamista yhteiskunnallisiin olosuhteisiin, joissa yhteiskunnan jäsenet luovat ja määrittävät elämänsä katsomustaan.

Pikkusaari käyttää tutkimuksessaan mentaliteettihistoriallista kuorintamenetelmää, jota käytän soveltuvin osin tutkimuksessani hyödykseni. Pikkusaaren lähdeaineisto on varsin laaja otos mm. sosiaalidemokraattisen liikkeen johtohenkilöiden julkaisemaa kirjallisuutta, sanomalehtikirjoittelua, puolue-elinten kokouspöytäkirjoja ja eduskunnan asiakirjoja. Itselläni jo aikarajauksestakin johtuen lähdeaineisto on huomattavasti suppeampi, mikä tietysti rajoittaa myös mentaliteetin syövereihin syventymistä. Metodi on kuitenkin sen verran kiehtova, etten saata sen käyttämistä jättää kokeilematta.

Pikkusaaren kattavassa tutkimuksessa sisällissodan ajan käsittely jää muutaman lyhyen maininnan varaan, mikä on mielestäni puute. Sosiaalidemokraattien katsomuspoliittinen vakaumus pidemmällä aikavälillä on kuitenkin merkittävä tausta omalle tutkimukselleni. Työväenliikkeen kirkko- ja uskontosuhdetta valaisevat myös useat työväenliikettä sekä kirkkoa yleisemmin käsittelevät tutkimukset³. Nekin valaisevat

²Pikkusaari, Jussi: *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850 luvulta 1920-luvulle käydyssä kulttuuritaistelussa*. Bibliotheca Historica 32. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.

³Mm. Soikkanen, Hannu: *Sosialismin tulo Suomeen*. WSOY, Helsinki 1961; Soikkanen, Hannu: *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puolue-toimikunta*, Helsinki 1975; Kortekangas, Paavo: *Kirkko murroksen vuosina 1899–1917*. WSOY, Helsinki 1967; Heikkilä, Markku – Murtorinne, Eino (toim.): *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Kirjapaja, Helsinki 1977; Kortekangas, Paavo: *Kirkko*. Teoksessa Tommila, Päiviö – Reitala, Aimo – Kallio, Veikko (toim.): *Suomen kulttuurihistoria III*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva, 1982.

taustaa omalle tutkimukselleni, mutta itse aihe on niissä sivuroolissa ja sisällissotaa käsitellään vähäisenlaisesti.

Kirkon roolia sisällissodassa valottava aiheeni kannalta keskeinen teos on Kirsti Kenan väitöskirja kirkon asemasta ja asenteista itsenäistyneessä Suomessa.⁴ Siinä on käsitelty kansanvaltuuskunnan kirkkoa ja uskontoa koskevaa politiikkaa sekä kirkon omaisuuteen ja henkilöstöön kohdistuneita väkivaltaisuuksia. Teoksessa se on kuitenkin vain pieni osa suurempaa kokonaisuutta. Punaisten lehdistön kirjoittelua Kena ei käsittele juuri lainkaan. Kirkon asemasta sisällissodassa on olemassa myös aivan tuoretta tutkimusta. Vuonna 2009 julkaistiin artikkelikokoelma Sisällissota 1918 ja kirkko,⁵ jossa kuitenkin näkökulma on kuitenkin siinä, mitä kirkko ja sen papisto itse tekivät sisällissodan tiimellyksessä. Punaisten suhtautumista siihen ei juuri käsitellä. Viime syksynä Ilkka Huhta julkaisi tutkimuksensa valkoisesta kenttäpapistosta.⁶ Nämä teokset ovat keskeisiä sen kannalta, että ne antavat kuvan siitä, millainen kirkon rooli Suomessa sisällissodan aikana oli. Punaisten uskonnollista retoriikkaa valottaa Niko Huttusen viime vuonna julkaistu tutkimus Raamatun käytöstä sisällissodan tulkinnoissa.⁷

Punaista hallintoa käsittelevät tutkimukset⁸ ovat keskeisiä oman tutkimukseni kannalta, koska ne tuovat esiin, millainen oli punainen hallinto ja ketkä sen kantoja muodostivat. Yleiskuvaa sisällissodasta luon tuoreen kokonaisesityksen ”Sisällissodan pikkujättiläinen” avulla.⁹ Juha Siltalan psykohistoriallinen tutkimus sisällissodasta¹⁰ on

⁴Kena, Kirsti: Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SKHS 110. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1979.

⁵Huhta, Ilkka (toim.): Sisällissota 1918 ja kirkko. SHKS 212 Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2009.

⁶Huhta, Ilkka: Papit sisällissodassa. Kirjapaja, Helsinki 2010.

⁷Huttunen, Niko: Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa. Hist.tutk. 255, SHKS 216. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2010.

⁸Rinta-Tassi, Osmo: Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Opetusministeriö, Helsinki 1986; Piilonen, Juhani: Vallankumous kunnallishallinnossa. Opetusministeriö, Helsinki 1982; Lappalainen, Jussi T.: Punakaartin sota 1. Opetusministeriö, Helsinki 1981.

⁹Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009.

¹⁰Siltala, Juha: Sisällissodan psykohistoria. Otava, Helsinki 2009.

teoreettisilta lähtökohdiltaan hyödyllinen oman tutkimukseni kannalta. Sisällissodan luonnetta valottavat myös mm. Risto Alapuron¹¹ ja Marko Tikan¹² tutkimukset.

Tutkimuksen tavoitteet

Tutkimuskirjallisuutta aiheeni ympäriltä on olemassa runsaasti, mikä luo omalle tutkimukselleni vankan ponnistuspohjan. Uutta näkökulmaa tutkimukseen tuon tutkimalla työväenliikkeen kirkko- ja uskontosuhdetta nimenomaan sisällissodan perspektiivistä ja käyttämällä mentaliteettihistoriallista lähestymistapaa. Tavoitteenani on Pikkusaaren metodiapparaattia soveltuvien osien hyväksi käyttäen selvittää millainen asema uskonnolla oli punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäkatsomuksessa. Sisällissodan näkökulma auttaa tarkentamaan Pikkusaaren luomaa laajaa kuvaa sosiaalidemokraattien katsomuspoliittisesta vakaumuksesta. Olihan heillä nyt vallankumouksen myötä vapaus kehittää yhteiskuntaa haluamaansa suuntaan. Myös sodan konteksti toi esiin elämäkatsomukselle tärkeitä seikkoja kuten, miten suhtautua kuolemaan, kun se oli jatkuvasti läsnä.

Rajaan tarkasteluni pääosin kansanvaltuuskunnan vallassaoloaikaan tammikuun lopulta huhtikuun lopulle, koska haluan keskittyä aiheen tarkasteluun nimenomaan sisällissodan kontekstissa. Työväenliikkeen kirkko- ja uskontosuhde ennen sisällissotaa tietysti vaikutti suhtautumiseen sodan aikana, joten sitä olen tarkastellut tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Myös sanomalehti-ilmoitusten osalta laajennan tarkasteluani hiukan vallankumousta edeltävään aikaan saadakseni kuvan siitä, miten ilmoittelu muuttui vallankumouksen myötä. Tarkastelen vähäisessä määrin myös suhtautumista punaisten vainajien kirkolliseen siunaamiseen sodan loppuvaiheessa ja sodan jälkeen.

Koetan analysoida ja ymmärtää kansanvaltuuskunnan kirkkoa koskevaa politiikkaa sen kannalta, millaiseen asemaan kirkko ja uskonto pyrittiin yhteiskunnassa saamaan. Politiikkaa perusteltiin paljon punaisessa lehdistössä, johon ulotan tarkasteluni. Kirjoitusten analysoiminen luo valoa siihen, millainen asema kirkolla ja uskonnolla

¹¹ Alapuro, Risto: *State and Revolution in Finland*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1988.

¹² Tikka, Marko: *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006; Tikka, Marko – Arponen Antti: *Koston kevät. Lappeenrannan teloitus 1918*. WSOY, Helsinki 1999.

yhteiskunnan ja yksityisen ihmisen elämässä – ja kuolemassa – katsottiin olevan, niin kirjoittajien kuin potentiaalisten lukijoiden. Lehti-ilmoitusten tutkiminen antaa mahdollisuuden jossakin määrin myös suoraan lehden lukijoiden elämäkatsomuksen sekä punaisen Suomen uskonnollisen elämän tutkimiseen.

Kirkon omaisuuteen ja henkilöstöön kohdistuneet väkivaltaisuuDET herättivät etenkin sodan jälkeen suurta huomiota ja vaikuttivat työväenliikkeen ja kirkon suhteisiin. Niiden saama huomio oli kuitenkin itse väkivaltaisuuksia suurempi. VäkivaltaisuuDET olivat vähäisiä sekä papiston kokonaismäärään että punaisen terrorin kokonaismäärään nähden.¹³ Kansanvaltuuskunta tuomitsi väkivaltaisuuDET. Ne eivät ole mainituista syistä tutkimukseni keskiössä. VäkivaltaisuuDETkin kuitenkin varmasti kertovat tekijöidensä kirkko- ja uskontosuhteesta, ja sen takia en voi niitä sivuuttaa. Otan niistä tehdyn tutkimuksen tulokset omassa tutkimuksessani huomioon, ja pohdin, minkä takia ne saivat myöhemmin niin suurta huomiota osakseen.

Lähdeaineisto

Tärkein lähdeaineistoni ovat punaisessa Suomessa ilmestyneet sanomalehdet. Yhteensä yhdeksässä rintaman punaiselle puolelle jääneessä kaupungissa julkaistiin lehteä. Lehdet tukivat kansanvaltuuskuntaa ja toimivat sen tärkeimpänä tiedotus- ja propagandakoneistona.¹⁴ Valitsin tarkasteluni kohteeksi kolme mielestäni merkittävintä lehteä: kansanvaltuuskunnan pää-äänenkannattajana toimineen *Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantajan* (SKT), sosiaalidemokraattisessa puolueessa valtakunnallisestikin päälehden aseman saavuttaneen *Työmiehen*, joka ilmestyi Helsingissä, sekä tamperelaisen *Kansan Lehden* (KL). Tampere oli pääkaupungin ohella keskeinen kaupunki punaisessa Suomessa. Lehtivalinta mahdollistaa vertailujen tekemisen Helsingin ja Tampereen kesken. *Kansan Lehden* ilmestyminen lakkasi 4.4., muutamaa päivää ennen Tampereen valtausta. Helsingissä punainen valta kesti hiukan pitempään: *Työmies* ilmestyi viimeisen kerran 12.4. *Tiedonantaja* ilmestyi 2.2. alkaen Helsingissä, kunnes muutti kansanvaltuuskunnan mukana Viipuriin huhtikuun alussa. Siellä se ilmestyi 24.4. saakka.

¹³Kena, 58–61.

¹⁴Rinta-Tassi, 295.

Lehdet antavat mahdollisuuden monenlaisiin mentaliteettia paljastavien kysymysten esittämiseen. Toimitukselliset artikkelit kertovat kirjoittajan elämänkatsomuksesta ja joissain tapauksissa myös siitä, millaiseksi kirjoittaja olettaa potentiaalisen lukijan elämänkatsomuksen. Lehtien toimittajat voitaneen rinnastaa punaisen hallinnon edustajiin, edustivathan he jonkinlaista työväenliikkeen eliittiä. Suoraan lukijoiden elämänkatsomusta voidaan tulkita kuolinilmoitusten ja avioliittoilmoitusten kautta, joita lehdissä on julkaistu runsaasti. Voidaan olettaa, että läheisensä kuolinilmoituksen tai avioliittoilmoituksensa lehteen paneva on myös lehden lukija ja ainakin jossakin määrin punaisen hallinnon tukija. Uskonnollisesta elämästä punaisessa Suomessa kertovat uskonnollisista tilaisuuksista kertovat lehti-ilmoitukset. Kattavaa kuvaa uskonnollisesta toiminnasta ne eivät tietysti anna, koska kaikista tilaisuuksista ei ilmoitettu lehdessä. Siitä ne antavat kuitenkin viitteitä, mitkä uskonnolliset ryhmittymät katsoivat punalehtien lukijat potentiaalisiksi osanottajiksi tilaisuuksiinsa. Tämäkin kertonee jotakin punaisen hallinnon kannattajien uskontosuhteesta.

Toinen keskeinen lähdeaineistoni ovat kansanvaltuuskunnan asiakirjat.

Kansanvaltuuskunta ehti säätää lain kirkollisiin tarkoituksiin menevien verojen ja maksujen lakkauttamisesta. Lisäksi se valmisti uskonnonopetuksen poistamista kouluista, teologisen tiedekunnan lakkauttamista, kirkon virkatalojen kunnalle siirtämistä ja väestökirjanpidon uudelleen järjestämistä. Tarkoitukseni on analysoida näitä asioita koskevia asiakirjoja ja pohtia, mitä ne kertovat laatijoidensa elämänkatsomuksesta. Tärkeää tässä on myös suhteuttaa kansanvaltuuskunnan kirkkoa ja uskontoa koskeva politiikka sen muuhun politiikkaan sekä lehdistön kirjoitteluun.

Kansanvaltuuskunnan asiakirjojen joukosta löytyy myös lukuisia kansanvaltuuskunnalle saapuneita ehdotuksia ja kyselyjä sekä alemmantason hallinnolta että yksittäisiltä kansalaisilta, joissa kysellään tai otetaan kantaa uskontoon liittyvään politiikkaan. Nämä asiakirjat ovat tärkeitä sen kannalta, että ne toisaalta avaavat niitä lähtökohtia, joista kansanvaltuuskunta politiikkaansa teki ja toisaalta mahdollistavat vertailun keskushallinnon ja kunnallisten elinten virkailijoiden välillä.

Tutkimusaiheeseeni liittyvää aineistoa olisi varmasti olemassa enemmänkin. Lehdistön kattavampi läpikäyminen tekisi tutkimuksesta kattavamman. Punaisen hallinnon ja sen kannattajien uskontosuhdetta valaisisi myös muistitietoaineisto, jota on sisällissodasta

on kerätty paljon. Työekonomisista syistä aineistolle on asetettava rajat, ja uskon, että käyttämälläni lähdeaineistolla on mahdollista saada kuva siitä, millainen asema uskonnolla oli punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäkatsomuksessa.

Käsitteet, metodi ja tutkimustehtävä

Kutsun lähestymistapaani mentaliteettihistorialliseksi. Mentaliteettihistorian määritelmä ei ole yksiselitteinen. Olennaista siinä kuitenkin on Markku Hyrkkäsen mukaan, että mentaliteettihistoria erittelee ihmisten suhtautumista elämiseensä, olemiseensa ja oloihinsa sekä tämän suhtautumisen käsitteellisiä edellytyksiä ja niiden muutosta.¹⁵ Matti Peltosen mukaan on syytä puhua ennemminkin mentaliteettien historiasta: yhteiskunnassa voi olla useita samanaikaisia mentaliteetteja. Perinteisestä suurmieshistoriasta poiketen mentaliteettien historiassa ollaan kiinnostuneita myös rahvaan ajatusmaailmasta.¹⁶

Kuten mainittu, olen asettanut tavoitteekseni sen selvittämisen, millainen asema uskonnolla oli punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäkatsomuksessa vuonna 1918. Jo tähän tavoitteeseen sisältyy kaksi määrittelyä kaipaavaa käsitettä: uskonto ja elämäkatsomus. Kummallakaan ei ole yhtä eksaktia määritelmää. Uskontoa en koe tarpeelliseksi määritellä kovin tarkasti; se määrittyy tapauskohtaisesti eri tilanteissa. Suurelta osin kyse on luonnollisesti kristinuskoon liittyvistä ajatusrakennelmista, kuten ihmisestä Jumalan kuvana sekä ikuisesta elämästä tai kadotuksesta kuoleman jälkeen. Keskeisintä siinä kuitenkin on suhde yliluonnolliseen, suurempaan voimaan, joka johtaa niin yksilön kuin yhteiskunnankin elämänkulkua. Uskonnoksi tai uskonnolliseksi lasken myös käsityksen pyhyiden olemassaolosta.

Evangelis-luterilaisella kirkolla oli vuonna 1918 lähestulkoon monopoliasema Suomen uskonnollisessa elämässä. Sosiaalidemokraattien tavoitteena oli tämän monopoliaseman murtaminen, mutta siitä huolimatta – ehkä jossain määrin myös sen vuoksi – suhde kirkkoon määritti pitkälti suhdetta uskontoon ja toisinpäin. Tämä on nähtävissä selvästi lehdistön kirjoittelussa. Kirkkosuhteen tarkasteleminen on siis keskeinen osa sen

¹⁵ Hyrkkänen, Markku: Aatehistorian mieli. Vastapaino, Tampere 2002, 74.

¹⁶ Peltonen, Matti: Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Hanki & Jää, Tampere 1992, 9–10.

selvittämistä, millainen asema uskonnolla oli punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäkatsomuksessa. Tutkimuksessani en ole nähnyt tarpeelliseksi erotella kirkon ja uskonnon tarkastelua toisistaan, mutta toki eri elämäkatsomuksen tasoilla ne näkyvät eri tavoin.

Elämäkatsomuksen määritelmässä seurailen Pikkusaarta. Hänen mukaansa elämäkatsomuksen käsite on samastettavissa mentaliteetin eli mielenlaadun käsitteeseen. Se on ihmisen psyykkinen elämänvarustus, joka on suhteellisen kollektiivinen ja hitaasti muuttuva. Elämäkatsomus on Pikkusaaren mukaan jaettavissa eri kerroksiin: maailmankatsomukseen, maailmankuvaan, arvoihin, tilannearvioon ja käytännön johtopäätöksiin. Maailmankatsomuksen Pikkusaari määrittelee elämäkatsomuksen pohjimmaiseksi tasoksi, vastaukseksi olevaisuuden perimmäisiin kysymyksiin. Maailmankuva taas muodostuu maailmankatsomuksen perusteella ja tarkoittaa tiedollisia käsityksiä maailmankaikkeudesta. Maailmankuvan kuvan päällä ovat arvot eli asioiden tärkeysjärjestys. Edellisten pohjalta ihminen tekee tilannearvion: arvioi erilaisia asioita kontekstissaan ja omia mahdollisuuksiaan saavuttaa pyrkimyksensä. Tilannearviota seuraavat käytännön toiminta.¹⁷

Huolimatta siitä, että Pikkusaaren määritelmällä elämäkatsomus ja mentaliteetti samastetaan, käytän mieluummin sanaa elämäkatsomus, koska mentaliteetilla viitataan usein reflektioimattomaan ajatteluun¹⁸. Oman tutkimukseni kannalta jako reflektoituun ja reflektioimattomaan ajatteluun tuntuu turhalta. Elämäkatsomuksen tutkimisesta Pikkusaari kirjoittaa seuraavasti:

Se tulee näkyviin erilaisissa sen omanneiden ihmisten jättämissä jäljissä. Näiden jälkien havaitseminen, mielikuvituksellisella ja luovallakin tavalla eli näkemällä niitä sellaisissakin asioissa, joissa ei niitä tavallisesti ajatella olevan, lähteiden saaminen puhumaan, eteneminen lähteissä näkyvistä jäljistä väitteiden esittämiseen katsomuksesta, väitteiden perusteleminen, myöskin kvantitatiivisin keinoin, ja näiden väitteiden saaminen jonkinlaiseksi ymmärrettäväksi ja ymmärrystä lisääväksi uskottavaksi kokonaisuudeksi, eettisen elämäkatsomuksen kuvaukseksi, on käytännön mentaliteettihistoriallista tutkimusta.¹⁹

¹⁷Pikkusaari, 70–74.

¹⁸Hyrkkänen, 81.

¹⁹Pikkusaari, 70.

Tällä tavalla koetan itsekin punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäkatsomusta selvittää. Kuten Pikkusaarenkaan²⁰, pyrkimyksenäni ei ole kattavan mentaliteettikuvauksen luominen vaan vain sellaisten piirteiden havaitseminen, jotka ovat kysymyksenasetteluni kannalta olennaisia. Pikkusaaren tavoitteena on ymmärtää sosiaalidemokratian häviö kirkolle valtion katsomuspolitiikasta, ja siksi hän koettaa selvittää sosiaalidemokraattien katsomuspoliittista vakaumusta. Katsomuspolitiikan hän määrittelee vaikuttamiseksi yhteiskunnallisiin olosuhteisiin, joissa yhteiskunnan jäsenet luovat ja määrittävät elämäkatsomustaan. Vakaumuksen hän määrittelee niin hyvin perusteelliseksi mielipiteeksi jonkin asian tärkeydestä, että on valmis pitkällekin meneviin henkilökohtaisiin uhrauksiin sen puolesta. Perusteista on oltava tietoinen ja niitä on pidettävä hyvinä.²¹

Punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien katsomuspoliittinen vakaumuksen selvittäminen on varmastikin lähellä sitä, mihin omalla tutkimuksellani pyrin. Esimerkiksi kansanvaltuuskunnan kirkkoa ja uskontoa koskeva politiikan ja sen perusteluiden tarkasteleminen on ilman muuta katsomuspoliittisen vakaumuksen selvittämistä. En kuitenkaan käytä kyseistä käsitettä, koska se ohjaa mielikuvia aavistuksen väärään suuntaan. Esimerkiksi kuolemaan suhtautumisen tai sen selvittäminen, missä määrin sosialismi ja kristinusko katsottiin olevan yhteensopivia, ei enää yhtä selkeästi uppoa tähän kategoriaan. Nekin kuitenkin kertovat siitä, millainen asema uskonnolla oli tarkasteltujen ihmisten elämäkatsomuksessa. Katsomuspoliittinen vakaumus sisältyy tähän uskontosuhteen selvittämiseen

Käytän tutkimuksessani Pikkusaarelta omaksumaani kuorimismenetelmää, jossa pinnalta syvemmälle siirtyen paljastetaan elämäkatsomuksen eri kerroksia²² – edellä mainitusta näkökulmaerosta kuitenkin hiukan toisesta näkökulmasta kuin Pikkusaari. Uskonnon asema punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien käytännön toimenpiteissä näkyy etenkin kansanvaltuuskunnan kirkkoa ja uskontoa koskevassa politiikassa ja sen perusteluissa. Pohdin, mihin kansanvaltuuskunta politiikallaan pyrki. Käsittelen työväenlehdissä esitettyjä valtiokirkon lakkauttamisen perusteluja, joita

²⁰Sama, 71.

²¹Sama, 69.

²²Sama, 74.

olivat sen antama tuki porvarilliselle yhteiskunnalle ja pappien tekemät vääryydet. Selvitän myös kirkon toimintaa punaisessa Suomessa ja siihen kohdistuneita väkivaltaisuuksia. Tässä kohtaa nojaudun muiden tutkimustuloksiin, joita koetan liittää osaksi omaa tarkasteluani. Lisäksi tarkastelen myös ei-kirkollista uskonnollista toimintaa rintaman eteläpuolella.

Tilannearviosta ja arvoista kertovat muun muassa se, kuinka paljon kirkkoon ja uskontoon kiinnitettiin huomiota punaisessa Suomessa. Asetan kansanvaltuuskunnan uskontoa koskevan politiikan kontekstiinsa ja pohdin, mikä sen merkitys oli suhteessa muihin asioihin vallankumouksen agendalla. Käytän tässä hyväkseni Rinta-Tassin analyysia, jonka mukaan punaisen hallinnon säätämät ja valmistelemat lait on jaettavissa kahteen eri kategoriaan: ajankohtaisten ongelmien ratkaisemiseen tähtääviin sekä ideologisiin tavoitteisiin tähtääviin lakeihin.²³ Myös paikallistason ja lehdistön osalta pohdin, kuinka tärkeinä uskontoon liittyviä asioita pidettiin, ja mitä se kertoo. Tilannearvion ja arvojen yhteydessä on olennaista tarkastella sitäkin, miten uskontoa ja kirkkoa koskevat odotukset ja niiden toteutuminen vaikuttivat siihen miten uskontoon ja kirkkoon suhtauduttiin. Esimerkiksi pidettiinkö papin ahneutta pahempana asiana kuin kenen tahansa muun sen takia, että kirkko katsottiin pyhyiden edustajaksi ja moraalin ylläpitäjäksi yhteiskunnassa?

Maailmankuvan ja maailmankatsomuksen tasolle päästään, kun tarkastellaan käsityksiä inhimillisen olemassaolon rajoista, kuolemasta ja iäisyydestä. Niissä uskonnon asema elämäkatsomuksessa tulee kouriintuntuvasti esiin. Käsityksiä voidaan tutkia kuolinilmoitusten kautta, joita lehdissä julkaistiin paljon. Aihetta sivuttiin myös joissakin kirjoituksissa. Elämäkatsomuksen syvimmat kerrokset saadaan näkyviin myös kirjoituksista, joissa käsiteltiin sosialismin ja kristinuskon yhteensopivuutta. Niissä usein vedettiin rajaa sille, millainen asema kristinuskolla sai elämäkatsomuksessa olla. Maailmankatsomuksen ja maailmankuvan kannalta on olennaista pohtia myös sitä, missä määrin sosialismi sai uskonnon piirteitä lehtien kirjoituksissa.

²³Rinta-Tassi, 312.

1 Kontekstin määrittely

Punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien suhtautuminen uskontoon sisällissodan aikana tulee ymmärrettäväksi vain ottamalla huomioon sitä edeltävän kehityksen. Siksi luon aluksi yleiskuvan työväenliikkeen uskontosuhteen kehityksestä ennen sisällissotaa. Keskeistä on myös ymmärtää sisällissodan luonne, josta tosin on hiukan toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Tarkastelen siis lyhyesti mielestäni uskottavimpia ja aiheeni kannalta hedelmällisiä tulkintoja sisällissodan luonteesta. Teen lisäksi pienen katsauksen punaisen hallinnon kokoonpanoon, asemaan ja toimintaan vallassaolonsa aikana.

1.1 Työväenliikkeen uskontosuhde ennen sisällissotaa

Vielä 1800-luvulla Suomessa vallitsi varsin vahva yhtenäiskulttuuri, jossa evankelis-luterilaisella kirkolla oli määräävä asema. Syvälle juurtuneen vanhaluterilaisen käsityksen mukaan yhteiskunta oli Jumalan säättämä. Jokaisella oli oma säätyjaon mukainen paikkansa ja tehtävänsä, johon oli tyydyttävä. Esivalta oli Jumalan asettama ja koskematon. Vaikka kirkko joutuikin 1800-luvun jälkipuolella menettämään monia yhteiskunnan osa-alueita hallinnastaan, kun kunnat ja seurakunnat erotettiin, koululaitos itsenäistyi ja sosiaalihuolto siirrettiin kuntien vastuulle, sen asema oli edelleen vankka.²⁴

Kirkko oli vielä 1800–1900-lukujen vaihteessa niin oikeudelliselta että henkiseltä auktoriteettiasemaltaan käytännöllisesti katsoen koko kansan kirkko. Uskonnonvapautta ei ollut – ainoastaan ortodoksit sekä vuoden 1889 eriuskolaislain nojalla rekisteröityneet baptistit ja metodistit eivät olleet evankelis-luterilaisen kirkon jäseniä.²⁵ Koulu oli kirkon vahva liittolainen. Uskonnonopetuksen asema etenkin kansakoulussa oli merkittävä, ja opettajien elämäkatsomus oli usein kristillissävytteinen.²⁶

²⁴ Soikkanen 1961, 10–11.

²⁵ Murtorinne, Eino: Yleiskatsaus. Teoksessa Heikkilä, Markku – Murtorinne, Eino (toim.): Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Kirjapaja, Helsinki 1977, 7; Kortekangas 1982, 526; Haapala, Pertti: Kun kansankirkko hajosi. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.): Sisällissota 1918 ja kirkko. SHKS 212. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2009 (Haapala 2009a), 19.

²⁶ Soikkanen 1961, 12.

1800-luvun puolenvälin jälkeen alkanut teollistuminen sekä porvarillisen sivistyneistön piirissä jalansijaa saaneet liberalistiset aatevirtaukset alkoivat haastaa kirkon hallitsemaa yhtenäiskulttuuria. Teollistuminen ja sen aiheuttama liikkuvuus höllensi perinteisiä yhteisöllisiä siteitä ja loi tilaa uudentalaiselle yhteisöllisyydelle yhdistystoiminnan piirissä. Liberalismille oli ominaista hyökkääminen vanhoja auktoriteetteja ja perinteellistä kristinuskoa vastaan. Myös usko tieteeseen, järkeen ja edistykseen olivat liberalismiin tarjottavia ajatuksia. Muutamat tulevat työväenliikkeen johtajat saivat herätteensä 1880-luvun liberalismista.²⁷ Pikkusaaren mukaan 1800-luvun lopun liberaaliradikaalit aloittivat kansalaisten vapauttamiseen kirkon katsomuksellisesta holhouksenalaisuudesta tähtäävän kulttuuritaistelun, jota sosiaalidemokraattinen työväenliike jatkoi.²⁸

1800-luvun lopulla muodostunut työväenliike pyrki aluksi sivistyneistön tukeman wrightilaisen linjan mukaisesti estämään työnantajien ja työntekijöiden välisten suhteiden kärjistymistä. Liike alkoi kuitenkin ajan myötä omaksua radikaalimpia, yhteiskunnan kokonaisvaltaiseen uudistukseen tähtääviä tavoitteita. Kirkon vanhaluterilaiseen yhteiskuntanäkemykseen nojanneet papit ja piispat katsoivat muutospyrkimykset nousemisena itseään Jumalaa vastaan. Myös Saksasta saadut vaikutelmat työväenliikkeen kirkon- ja kristinuskonvastaisuudesta vaikuttivat siihen, että useat kirkon johtajat etunenässään Porvoon piispa Herman Råbergh esittivät jyrkän kielteisiä lausuntoja työväenliikkeestä. Kirkon edustajat olivat vakuuttuneet työväenliikkeen jumalattomuudesta jo ennen kuin sosialismi oli edes vakiintunut suomalaisessa työväenliikkeessä.²⁹

Kirkon kielteinen suhtautuminen aiheutti reaktioita työväenliikkeessä. *Työmies*-lehdessä alkoi 1890-luvun puolivälissä kirkon ja papiston vastainen kirjoittelu. Kirkon oppi ja ”alkuperäinen” kristinuskko alettiin erottaa toisistaan; jälkimmäisen katsottiin olevan sopusoinnussa työväenliikkeen edustamien aatteiden kanssa. Kirkon ja papiston vastainen mieliala oli kuitenkin tässä vaiheessa levinnyt vasta suppean kirkkiryhmän

²⁷ Sama, 12–13.

²⁸ Pikkusaari, 86.

²⁹ Sama, 140–142; Kortekangas 1967, 57–60.

keskuuteen. Työväenyhdistysten vuosijuhlat aloitettiin paikoin virrellä ja työväenyhdistykset ottivat kantaa jumalanpalveluselämän järjestelyihin.³⁰

Vanhaluterilainen käsitys Jumalan asettamasta esivallasta kyseenalaistui ennennäkemättömällä tavalla venäläistämistoimenpiteiden aikaansaaman poliittisen tilanteen myötä. Jumalan sijaisena pidettyä keisaria alettiin pitää valapattona.³¹ Kirkkoon kohdistunut kritiikki laajeni entisestään, kun valtaosa papistoa arkkipiispa Gustaf Johanssonin johdolla asettui ns. myöntöväisyysslinjalle suhteessa venäläistämistöimiin. Passiiviseen vastarintaan turvautuneiden perustuslaillisten leirissä heräsi vaatimuksia kirkon ja valtion erottamisesta.³²

Forssan ohjelma ja suurlakko

Vuosisadan vaihteen jälkeen työväenliike omaksui entistä selkeämmin sosialistisen ideologian. Vuonna 1903 Forssan puoluekokouksessa hyväksyttiin selvästi marxilainen puolueohjelma ja puolueen nimi muutettiin Suomen Työväenpuolueesta Suomen Sosialidemokraattiseksi Puolueeksi. Forssan puolueohjelman pykälät olivat pitkälti peräisin Erfurtin ohjelmasta. Viidennessä pykälässä vaadittiin uskonnon julistamista yksityisasiaksi, kirkon erottamista valtiosta sekä uskonnonopetuksen lakkauttamista kouluista.³³ Vaatimuksen taustalla oli näkemys valtiokirkosta kapitalistisen yhteiskuntajärjestyksen tukipilarina, joka esti sosialistien yhteiskunnallisten pyrkimysten toteutumista.³⁴

Erityisesti uskontopykälä kirvoitti laajaa arvostelua, kun ohjelmaluonnos oli paikallisyhdistysten tarkastettavana. Kolme yhdistystä vaati kohdan poistamista kokonaan ja useat yhdistykset esittivät pykälään lievennyksiä kuten ainoastaan pakollisen tai dogmillisen uskonnonopetuksen poistamista. Niissäkin yhdistyksissä, joissa pykälä hyväksyttiin, se tapahtui usein tiukan väittelyn ja äänestyksen jälkeen.³⁵ Itse kokouksessa näytti että koko ohjelmakeskustelu ohjautuisi uskontokysymykseen.

³⁰ Soikkanen 1961, 142–143.

³¹ Sama, 151; Haapala 2009a, 18.

³² Murtorinne, 7–8.

³³ Soikkanen 1975, 54–55.

³⁴ Murtorinne, 8.

³⁵ Soikkanen, 1961, 155–156.

Asia pyrittiin kuitenkin määrätietoisesti sivuuttamaan, eikä puheenjohtajana toiminut Eetu Salin myöntänyt puheenvuoroja pykälän vastustajille.³⁶ Soikkasen mukaan uskontopykälän vastustus osoitti, ettei kirkon- ja uskonnonvastaisuus ollut vielä lyönyt läpi työväenliikkeen aktiivijoukossa, vaikka asiaa oli propagoitu *Työmiehessä* ja asiaa käsittelevää kirjallisuutta julkaistu paljon.³⁷

Koska uskontopykälä oli puolueaktiivien keskuudessa herättänyt vastustusta, aloitettiin aktiivinen mielipiteenmuokkaus työväenlehdissä ohjelmakohdan puolesta. Nyt alettiin enenevässä määrin hyökätä myös kristinuskoa vastaan. Kirjoituksissa esitettiin entistä johdonmukaisemmin näkemystä, että luonnontieteellinen tieto oli kumonnut uskonnon totuuden. Tieteellisten tosiasioiden ja kristinuskon välisiä ristiriitaisuuksia tuotiin esiin innokkaasti. Myös kaupunkilaisissa paikallisyhdistyksissä alkoi esiintyä kirkonvastaisia kannanottoja.³⁸

Vuosisadan vaihteessa työväenliikkeessä oli kiinnostusta kahta toisiaan lähellä olevaa opillista kristinuskoa kritisoivaa mutta silti selkeästi uskonnollista ajatussuuntaa, teosofiaa ja tolstoilaisuutta kohtaan. Viehtymystä niihin lisäsi niiden rationaalisuus ja poikkeaminen perinteisestä kristillisyydestä. Molempien ajatussuuntien periaatteista kirjoitti työväenlehtiin ensiksi Matti Kurikka, myöhemmin myös muut. Teosofisia luento- ja esitelmätilaisuuksia pidettiin työväenyhdistyksissä etenkin Helsingin seudulla. Teosofiaa kaavailtiin jopa työväenliikkeen elämäkatsomukseksi. Sosialistinen kärkiryhmä kuitenkin tyrmäsi teosofian 1900-luvun alkuvuosina sen perusteella, ettei sosialisti tarvitse uskontoa. Johdon tuomiosta huolimatta teosofia eli edelleen työväenliikkeen aktiivien keskuudessa. Siitä ei kuitenkaan liiemmin puhuttu eikä sitä aktiivisesti levitetty.³⁹

Suurlakkovuotta 1905 on pidetty poliittisen ja maailmankatsomuksellisen murroksen vuotena Suomessa.⁴⁰ Perinteinen säätyjako menetti merkityksensä valtiollisessa elämässä, kun eduskuntaudistuksessa toteutettiin yleinen ja yhtäläinen äänioikeus.

³⁶ Soikkanen, 1975, 55.

³⁷ Soikkanen 1961, 155.

³⁸ Sama, 157.

³⁹ Sama, 158–160; Pikkusaari, 27–29.

⁴⁰ Murtorinne, 8.

Työväenliike mobilisoitui ennennäkemättömällä tavalla ja sen kannanotot radikalisoituivat. Vielä ennen suurlakkoa työväenlehdissä saatettiin tähdentää sosialismin ja kristinuskon yhteensopivuutta ja tuoda esiin kristinuskon myönteisiä vaikutuksia, mutta sen jälkeen opillisen kristinuskon vaikutukset nähtiin yksinomaan negatiivisina. Ennen suurlakkoa papiston- ja kirkonvastaista mielialaa oli lähinnä teollisuustyöväen keskuudessa kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa. Suurlakon radikaalissa ilmapiirissä se levisi myös maaseudulle, jossa perustettiin lukuisia uusia työväenyhdistyksiä.⁴¹ Paikallisesta vaihtelusta asenteissa kertoo kuitenkin Kortekankaan esimerkit: vielä elokuussa 1905 Valkeakosken työväenyhdistys päätti lähteä Hauhon evankeliumijuhlille Kangasalan työväen suurkokouksen sijasta. Sen sijaan lokakuussa samana vuonna Janakkalan työväenyhdistykseltä kiellettiin kokoontumisoikeus kansakoululla yhdistyksen jumalankielteisyyden vuoksi.⁴²

Pikkusaari pitää suurlakosta alkanutta työväenliikkeen voimakasta mobilisaatiota merkittävänä hyväksymisen osoituksena Forssan kokouksen uskontopykälää kohtaan: pykälä ei aiheuttanut keskustelua hyväksymisensä jälkeen vanhoissa yhdistyksissä eikä myöskään sadoissa uusissa suurlakon jälkeen perutetuissa yhdistyksissä. Pikkusaaren mukaan pykälä siis vastasi ilmeisen hyvin jäsenistön tunteja. Pikkusaari toteaa myös Marjatta Isolan tutkimukseen viitaten, että tieteellinen maailmankatsomus peri voiton *Työmies*-lehden kirjoittelussa 1903–1905.⁴³ Soikkanen antaa tilanteesta kuitenkin hiukan erilaisen kuvan. Vaikka kirkon- ja kristinuskonvastaiset asenteet levisivät suurlakon radikaalissa ilmapiirissä, Soikkasen mukaan oli paljon merkkejä siitä, että kristilliset käsitykset olivat vahvasti juurtuneet työväenliikkeen kannattajienkin keskuuteen. Kuolinilmoitukset olivat lähtökohtaisesti kristillisiä, ja työväenlehtien maaseutukirjeissä vielä pitkään suurlakon jälkeenkin samastettiin sosialismi ja kristinuskko.⁴⁴

⁴¹ Soikkanen 1961, 295–299.

⁴² Kortekangas 1967, 102.

⁴³ Pikkusaari, 86, 91.

⁴⁴ Soikkanen 1961, 299–301.

Reaktioita: kristillinen työväenliike ja nuorkirkollisuuden nousu

Suurlakon aikaansaama työväenliikkeen mobilisaatio ja radikalisoituminen saivat aikaan reaktioita. Kristillismieliset työläiset alkoivat perustaa kristillisiä työväenyhdistyksiä, jotka muodostivat Suomen Kristillisen Työväen Liiton vuonna 1906. Kristillisen työväenliikkeen tavoite oli yhdistää kristillinen vakaumus ja sosialismiin liittyvä yhteiskunnallinen radikalismi. Liikkeessä oli kuitenkin alusta asti vakavia ristiriitoja kristinuskoa korostaneiden ja työväen aatetta korostaneiden välillä. Sosiaalidemokraattinen työväenliike hyökkäsi kristillistä työväenliikettä vastaan leimaten sen ”porvarillisten hajotushommiksi”. Vakavaa kilpailijaa sosiaalidemokraateille kristillisestä työväenliikkeestä ei koskaan tullut – ainakin osittain siitä syystä, että siinä oli mukana paljon konservatiivisen yhteiskuntanäkemyksen omaavia. Tämä laimensi liikkeen radikaalisuutta.⁴⁵

Myös kirkossa vuosisadan vaihteessa heränneet uudet ajatukset saivat tuulta allensa suurlakosta, kun kirkon aseman katsottiin olevan vaakalaudalla.⁴⁶ Ns. nuorkirkollinen liike korosti kirkon yhteiskunnallista aktiivisuutta mm. hädänalaisten auttamisessa toisin kuin vanhemman pappispolven keskuudessa vallinnut vanhaluterilainen beekiläinen teologia, joka korosti yhteiskunnan muuttumattomuutta ja tuonpuoleista. Nuorkirkolliset alkoivat tehdä teollisuusseuduilla uudenlaista evankelioimistytötä. He saivat kuitenkin ankaraa vastustusta beekiläisten taholta. Eero Saarinen siteeraa tutkimuksessaan Savonlinnan piispaa O. I. Collianderia, joka jyrähti pappeinkokouksessa vuonna 1916:

Jos kirkko ryhtyy ajamaan n.k. kristillisen sosialismin aatetta, on se pedon merkin ottamista otsaan ja oikeaan käteen, josta sanotaan, että kaikki ne, jotka ottavat pedon merkin otsaansa eli katsantotapaansa, suljetaan pois pelastuksesta viimeisenä päivänä.⁴⁷

Nuorkirkollisten aloitteesta jo aikaisemmin alkanut apologeettinen toiminta aktivoitui suurlakon yhteydessä. Tässä oli kysymys ennen kaikkea kristinuskolle esitettyyn

⁴⁵ Sama, 305–310.

⁴⁶ Murtorinne, 9.

⁴⁷ Saarinen, Eero: Piirteitä papiston asenteista ja toiminnasta vallankumousvuosina 1917–1918. Pastoraalitutkielma, Helsingin hiippakunnan tuomiokapituli 1961, 43; Luukkanen, Tarja-Liisa: Teologian ylioppilaat, työväenkysymys ja sosialismi. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.): Sisällissota 1918 ja kirkko. SHKS 212. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2009.

maailmankatsomukselliseen haasteeseen vastaaminen. Kun liberaaliradikaalien ja myöhemmin sosialistien mielestä kristinuskko ei soveltunut moderniin maailmankuvaan, apologeettisella valistustyöllä pyrittiin osoittamaan uskon ja tiedon rajat sekä sijoittamaan kristinuskko oikein uuteen moderniin maailmankuvaan.⁴⁸

Pikkusaaren mukaan apologeettinen toiminta oli osa jo aiemmin alkanutta kansankirkkostrategiaan perustuvaa ohjelmaa kirkon vahvan aseman säilyttämiseksi. Sen keskeisiä elementtejä olivat ”kirkon itsenäisyys ja valta valtioon päin, suosituimmuusasema valtion suhteen muihin uskontokuntiin nähden, suuri jäsenmäärä, laaja ja monipuolinen läsnäolo ihmisten elämässä ja riittävä sisäinen demokratia”. Keskeistä siinä oli Pikkusaaren mukaan myös, että kirkko lakkasi vaatimasta jäseniltään aktiivisuutta. Tästä esimerkkejä ovat mm. kirkkokurista luopuminen ja ehtoollispakon poistaminen jo 1800-luvun puolella.⁴⁹

Sosiaalidemokraattien kriittinen suhtautuminen kirkkoon ja kristinuskoon sekä laajoissa kansankerroksissa vielä tiukasti istunut kristillinen mentaliteetti antoi porvarillisille puolueille oivan lyömäaseen heitä vastaan vaalitaistelussa. Äänimäärän maksimoimiseksi työväenliike pyrki siis varovaisuuteen kirkon ja uskonnon arvostelussa ja koetti pyyhkiä pois saamansa kristinuskonvastaisen leiman. Kirkkoa ja uskontoa koskevat kohdat jätettiin pois vaaliohjelmasta 1906 ja muutenkin pyrittiin vetämään huomio pois uskontokysymyksestä.⁵⁰

Pikkusaari katsoo päätöksen taustalla olleen seuraavanlainen tilannearvio: ensiksikin suuri osa köyhälistöä oli vielä kirkon ja uskonnon vallassa, mutta kehitys oli korjaava asian ilman aktiivisia toimenpiteitäkin, toiseksi kentän taholta ei ollut painetta katsomuspoliittiseen aktiivisuuteen ja kolmanneksi kirkon muutos vapaamielisempään suuntaan huomattiin. Katsomuspolitiikka loisti poissaolollaan myös myöhemmissä vaaliohjelmissa ja -julistuksissa.⁵¹

⁴⁸ Veikkola, Juhani: Kansa katkoo kahleitaan – miten käy kansankirkon. Teoksessa Heikkilä, Markku – Murtorinne, Eino (toim.): Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Kirjapaja, Helsinki 1977, 26–27, 28–29.

⁴⁹ Pikkusaari, 35–36.

⁵⁰ Soikkanen 1961, 310–311.

⁵¹ Sama, 188, 191.

Vallankumousvuosi 1917

Vuoden 1905 suurlakon tavoin myös maaliskuun vallankumous 1917 radikalisoi työväenliikettä. Aikaisempina vuosina jo hiukan huomiota menettänyt uskontokysymys nousi taas voimakkaasti esiin, kun monin paikoin järjestetyissä kansalaiskokouksissa vaadittiin kirkon ja valtion eroa sekä uskonnonopetuksen lakkauttamista. Helsingin vappukulkueessa esiintyi vaatimus ”Alas alttarit!” Myös työväenlehdistössä aiheen käsittely aktivoitui ja jyrkkeni.⁵²

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen asetettiin uusi senaatti, joka koostui puoliksi sosiaalidemokraateista ja puoliksi porvarillisten puolueiden edustajista. Koska sosialisteilla oli niukka enemmistö eduskunnassa, varapuheenjohtajaksi eli pääministeriksi tuli sosiaalidemokraatti Oskari Tokoi. Vaikka senaatin kokoonpano aiheutti huolestumista kirkon taholta, sen ensimmäinen toimenpide oli rukouspäiväjulistuksen antaminen.⁵³

Kirkon huoli ei kuitenkaan ollut aiheeton; senaatilla oli selkeä kirkon ja valtion eroon tähtäävä linja. Se asetti toukokuussa komiteat valmistelemaan uskonnonvapautta sekä kirkon ja valtion eroa. Molempien jäseniksi tuli useita hyvin kriittisesti kirkkoon suhtautuneita. Kirkon ja valtion eroa valmisteleva komitea jäi kuitenkin odottamaan uskonnonvapauskomitean työn valmistumista eikä työskennellyt.⁵⁴ Kesällä 1917 sosiaalidemokraatit saivat toteutettua yhden katsomuspoliittisen tavoitteensa, kun eduskunta hyväksyi jumalanpilkkua ja Jumalan pyhän sanan, uskontokuntien oppien, sakramenttien ja kirkollisten tapojen pilkkaamista koskevien säännösten poistamisen rikoslaista sekä lievennykset uskonnonharjoitusta suojeleviin pykäliin. Esitys sai huomattavaa kannatusta myös porvarillisilta. Papisto näki toimet järjestelmällisestä kristinuskon ja kirkon halveksunnasta lähteneiksi ja seurasi niitä kasvavalla huolestuneisuudella.⁵⁵

⁵² Mustakallio, Hannu: Kirkon johto, pappispoliitikot ja herätysliikkeet. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.): Sisällissota 1918 ja kirkko. SHKS 212. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2009, 24; Juva, Mikko: Kirkko vallankumouksen keskellä. Teoksessa Heikkilä, Markku – Murtorinne, Eino (toim.): Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Kirjapaja, Helsinki 1977, 43–44.

⁵³ Kena, 28–29.

⁵⁴ Pikkusaari, 131; Kena, 29–31.

⁵⁵ Kena, 31–32; Pikkusaari 142; Saarinen, 39.

Sosiaalidemokraattien uudistushankkeet kuitenkin keskeytyivät. Eduskunnan julistauduttua korkeimman vallan haltijaksi heinäkuussa 1917 hyväksymällä ns. valtalain Venäjän väliaikainen hallitus hajotti eduskunnan. Toimenpide herätti katkeruutta sosiaalidemokraateissa. Uudet vaalit määrättiin pidettäväksi lokakuussa. Uskonto- ja kirkkokysymys oli ennennäkemättömällä tavalla esillä vaalitaistelussa. Useat papit katsoivat sosiaalidemokraattien pyrkivän järjestelmälliseen kirkon tuhoamiseen, minkä vuoksi oli tehtävä kaikkensa sen suojelemiseksi. Nuorkirkollisten kirkollinen valistustoimikunta asettui johtamaan kristikansan omaa vaalikampanjaa puolustaakseen kirkon asemaa. ”Kristikansasta” tai ”kirkkokansasta” tuli poliittinen painostusryhmä, joka asettui ”yhteiskuntaa säilyttävien voimien tueksi niitä tuhoavia vastaan”. Kirkko oli ensi kertaa porvarillisten puolueiden kampanjoissa puolustettavien arvojen joukossa – aikaisemmin oli viitattu yleisemmin kristillisyyteen, kristinuskoon tai uskontoon. Vaalilistoilla oli ennennäkemätön määrä pappeja, jotka olivat puolueiden kampanjoissa näkyvästi mukana. Heitä myös tuli valituksi eduskuntaan ennätyksellinen määrä.⁵⁶

Kirkollinen vaalikampanja kärjisti sosiaalidemokraattien ja kirkon suhteita. Kampanjalla ei kuitenkaan ollut kirkon johdon tukea takanaan. Erityisesti arkkipiispa Johansson tukenaan Savonlinnan piispa Colliander tuomitsi aktiivisuuden ankarasti. Piispojen mielestä pappien politiikkaan sekaantuminen tahrasi kirkon pyhyiden. He pelkäsivät kirkon leimautumista ja pitivät kampanjaa niin perusteiltaan kuin seurauksiltaan arveluttavana.⁵⁷ Kuvio on mielenkiintoinen: nimenomaan kirkon modernisointiin tähdänneet nuorkirkolliset suututtivat sosiaalidemokraatit kampanjallaan, jota vanhaluterilaiset yhteiskunnan muuttumattomuutta korostaneet piispat vastustivat.

Sosiaalidemokraatit menettivät enemmistöasemansa syksyn 1917 vaaleissa. Tappio katkeroitti heidän mieliään entisestään, varsinkin kun uusi eduskunta oli vastahakoinen vahvistamaan saman vuoden ensimmäisillä valtiopäivillä säädettyjä lakeja. Mm. jumalanpilkkapykälien poistaminen rikoslaista kumottiin siitä huolimatta, että edellisillä

⁵⁶ Mustakallio, 26–27; Kena, 35–36; Saarinen 46.

⁵⁷ Mustakallio, 27–28.

valtiopäivillä sillä oli ollut laaja kannatus myös porvarillisten keskuudessa.⁵⁸ Valtion ja kirkon ero oli loppuvuodesta esillä sosiaalidemokraattisessa julkisuudessa. Aihetta käsiteltiin mm. Sosialidemokraattisen Naisliiton edustajakokouksessa lokakuussa.⁵⁹ Levottomuudet ja väkivallanteot lisääntyivät, ja etenkin suurlakon aikana marraskuussa niitä tapahtui monin paikoin.

Kärjistyvässä tilanteessa nuorkirkollinen liike katsoi kirkon tehtäväksi sovitella yhteiskunnallisia ristiriitoja. Vanhaluterilaiset piispat olivat taas vastakkaisella kannalla. Heidän mukaansa ”murhaajien” ja ”pilkkajien” kanssa ei voinut tehdä sovintoa.⁶⁰ Nyt asetelma näyttää kääntyneen ylösalaisin: ne jotka vaalitaistelussa pelkäsivät kirkon leimautumista, vastustivat nyt sovinnon rakentamista ja ”yhteiskuntaa tuhoavia voimia” vastaan asettuneet halusivatkin nyt sovintoa niiden kanssa. Tammikuun puolivälissä 1918 Helsingissä nuorkirkollisessa hengessä kokoontuneet kirkkopäivät vetosivat yhteiskunnallisen sovinnon puolesta, mutta vetoamus jäi vaille vaikutusta.⁶¹

1.2 Sisällissodan luonne ja punaisen hallinnon toiminta

Pertti Haapalan mukaan sisällissodan taustalla oli pitkittynyt valtiovallan kriisi. Se oli alkanut helmikuun manifestista 1899 ja päättyi vasta tasavaltalaisen hallitusmuodon hyväksymiseen ja poliittisen demokratian toteutumiseen 1919. Koko sen ajan valtiovallan legitimizeetti ja toimintakyky oli jatkuvasti kyseenalainen, ja viranomaisilla oli vaikeuksia pitää maassa järjestystä yllä. Valtiovallan kriisi ei kuitenkaan ollut vuonna 1917 alkaneen yhteiskunnan totaalisen hajoamisen syy. Laajemmin tarkastellen kyse oli Haapalan mukaan modernisaatiokriisistä. Yhteiskunnan sosiaalinen ja taloudellinen rakenne sekä aatemaailma olivat muuttuneet huimasti lyhyessä ajassa. Muutos ja ”edistys”, johon ajan suuret aatteet sosialismi ja nationalismi uskoivat, johtivatkin vuoden 1917 tilanteessa yhteiskunnan hajoamiseen. Modernisaatiokriisissä oli kyse monella tavalla myös perinteisen uskonnollisen ajattelun ja kirkon kriisistä, mikä on tullut jo edellä esille.⁶²

⁵⁸ Pikkusaari, 142.

⁵⁹ Saarinen, 41.

⁶⁰ Mustakallio, 29–30.

⁶¹ Sama, 31.

⁶² Haapala 2009a, 18–19.

Haapalan mukaan Suomessa oli totuttu ajattelemaan, että ongelmat juontavat juurensa Venäjältä, ja kun asioista päästään päättämään itse, kaikki korjaantuu. Kävikin päinvastoin. Tsaarinvallan kaaduttua Suomessa alkoi poliittinen valtataistelu, joka vaikeutti arkisten asioiden korjaamista. Arkielämän ongelmista tuli poliittisia ongelmia, jotka murensivat uskoa yhteiskuntaan. Yhteiskunta murtui arkielämän tasolta lähtien ja ihmisten päässä. Käsitykset oikeasta ja väärästä, luvallisuudesta ja luvattomuudesta hämärtyivät. Pintaan nousi paljon piilossa olleita ongelmia kuten herrasväen ja rahvaan välinen sosiaalinen kuilu sekä epäluuloisuus ja pelko toisalta venäläisiä ja toisalta työväenliikettä kohtaan.⁶³ Tätä taustaa vasten tulee erityisen kiintoisaksi tarkastella ihmisten uskonnollista ajattelua ja käyttäytymistä tilanteessa, jossa kriisi kärjistyi konkreettisen sodan asteelle.

Risto Alapuro on tarkastellut Suomen vuoden 1918 sotaa vallankumouksena. Vallankumouksellisen tilanteen syntymisen edellytyksenä on Alapuron mukaan hallituskoneiston jakautuminen kahteen toisensa poissulkevaan valtakeskukseen (*multiple sovereignty*). Tällaisen tilanteen saa aikaan valtion legitimitetin rappio ja väkivaltamonopolin rikkoutuminen sekä yhteiskuntaluokkien välisten konfliktien kärjistyminen. Suomessa nämä aktualisoituivat tsaarin vallan romahdettua Venäjällä. Alapuron mukaan vallankumouksellisen tilanteen edellytykset alkoivat Suomessa täytyä heinäkuussa 1917, kun sosialistienemmistöinen eduskunta hajotettiin sen julistauduttua korkeimman vallan haltijaksi. Sosiaalidemokraattinen puolue ei koskaan tunnustanut hajotuksen laillisuutta.⁶⁴

Sosiaalidemokraattisessa puolueessa oli epävarmuutta, miten suhtautua tilanteeseen. Puolue päätti osallistua lokakuun alussa järjestettyihin eduskuntavaaleihin, vaikka ei tunnustanutkaan eduskunnan hajotuksen laillisuutta. Se kärsi kuitenkin tappion vaaleissa ja menetti eduskuntaenemmistön. Siitä lähtien aloite alkoi siirtyä enenevässä määrin paikallisille punakaarteille. Paheneva elintarvikepula kiristi tilannetta. Marraskuun suurlakkoa voidaan Alapuron mukaan pitää vallankumouksellisen tilanteen alkupisteenä. Sosiaalidemokraattisen puolueen johto esti kuitenkin suuremmat

⁶³ Haapala, Pertti: Vuoden 1917 kriisi. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009 (Haapala 2009b), 58–60.

⁶⁴ Alapuro, 143–145, 158–176. Tarkastelu seuraavaan viitteeseen asti pohjaa tähän teokseen.

väkivaltaisuudet. Se halusi välttää vallan väkivaltaista haltuunottoa, koska sillä ei ollut selvää visiota, mitä vallalla pitäisi tehdä. Suurlakko vahvisti porvarillisten ryhmien pyrkimystä luoda maahan vahva järjestysvalta.

Alapuron mukaan vallankumous Suomessa oli luonteeltaan puolustuksellinen. Vallankumouksella haluttiin turvata maaliskuun 1917 jälkeen saavutetut tulokset. Tammikuun lopulla 1918 tehty päätös luoda maahan vahva järjestysvalta ja suojeluskuntien julistaminen hallituksen joukoiksi merkitsivät sosialisteille porvariston vallankaappausta, johon oli vastattava. Työväenliike lähti vallankumoukseen valmistautumattomana, ja suuri osa puolue-eliitistä lähti mukaan vastahakoisesti. Vallankumouksen puolustuksellista luonnetta korostivat myös punaisen osapuolen sotilaallinen passiivisuus Etelä-Suomen haltuunoton jälkeen sekä se, että yhteiskunnallista järjestelmää ei vallanoton jälkeenkään ryhdytty radikaalisti muuttamaan. Oman aiheeni kannalta on mielenkiintoista tarkastella, mikä oli vallankumouksen luonne katsomuspolitiikan ja uskonnon aseman kannalta.

Juha Siltala katsoo psykohistoriallisessa sisällissotatutkimuksessaan sodan olleen seurausta saavutettujen etujen psykologiasta. Sosialistien propagandassa oli toistettu, ettei ole pahempaa petoa kuin porvari, jonka kukkaroon on koskettu. Heitä itseään koski kuitenkin sama psykologia: valtalakiin ladattujen suurien toiveiden poistempaaminen – juuri kun niiden toteutumisesta oli pidetty varmana – aiheutti oikosulunomaisia reaktioita. Valtalakia vastustamalla porvareista tuli sosialistien mielissä verenhimoisia lahtareita, jotka hankkivat aseita omia kansalaisiaan vastaan ja puuhasivat vieraiden valtojen maihinnousua. Punakaartien toteuttamat väkivaltaisuudet antoivat myös porvareille aiheen uskoa sosialistien suunnittelevan verilöylyä. Osapuolet loivat Siltalan mukaan toisensa projektiivisilla peilauksilla, joihin peilattavat samastuivat.⁶⁵

Sisällissotaan johti Siltalan mukaan myös valintojen synnyttämä polkuriippuvuus: oli helpompaa jatkaa valitulla linjalla riskeistä huolimatta kuin astua epävarmuuteen vaihtamalla suuntaa. Eduskuntaenemmistönsä menetettyään sosiaalidemokraatit päättivät jatkaa painostusta yhteiskunnallisten uudistusten puolesta. Tämä oli marraskuun suurlakon tavoite, mutta lakko muodostui aseelliseksikin taisteluksi

⁶⁵ Siltala, 523–528. Tarkastelu seuraavaan viitteeseen saakka pohjautuu tähän teokseen.

paikallisvallasta ja elintarvikejakelusta. Murhien ja väkivaltaisuuksien jälkeen ei ollutkaan enää paluuta siviiliin. Haapalasta poiketen Siltala katsoo, että sisällissotaan ei ryhdytty, siihen ajauduttiin. Punaiset jatkoivat omasta mielestään suurlakkopainostusta, kun taas valkoiset lähtivät rajoitettuun operaatioon maan rauhoittamiseksi ja laillisten olojen palauttamiseksi.

Saavutettujen etujen menetystä seurasi Siltalan mukaan puolin ja toisin kuristumisen tunne. Väkivalta – riuhtaisu hengen saamiseksi – alkoi näyttää ainoalta vaihtoehdolta. Rintaman muodostus tuntui helpottavalta, kun sen myötä toimintakyky ja kontrolli palasivat olosuhteiden armoille jäämisen jälkeen. Rationaalisen jakokiistan osapuolista tuli ensin vihollisia ja vihollisista epäihmisiä. Prosessin tuloksesta kertovat sisällissodan uhriluvut. Siltalan kuvaamissa psykologisissa prosesseissa on mukana monia uskonnollisia elementtejä, joihin on kiintoisaa kiinnittää huomiota.

Punaisten ja valkoisten valtapiirien raja asettui Pori–Tampere–Heinola–Mikkeli–Lappeenranta–Viipuri–Rautu-linjan pohjoispuolelle. Sitä kutsuttiin maailmansodan mallin mukaisesti rintamaksi, vaikka kovin tiivis tai yhtenäinen se ei missään vaiheessa ollut. Joukot keskitettiin valvomaan suurimpia ratoja ja maanteitä. Valkoinen ja punainen armeija olivat sotilaiden lukumäärällä mitattuna suunnilleen yhtä vahvat, mutta valkoisilla oli koulutetummat johtajat ja parempi kyky pitää joukot järjestyksessä. Maaliskuun aikana aloite alkoi siirtyä selvästi valkoisille. Huhtikuun alussa valkoinen armeija saavutti ensimmäisen ratkaisevan voiton Tampereella. Samoihin aikoihin kansanvaltuuskunta joutui pakenemaan Helsingistä Viipuriin, kun saksalaiset joukot nousivat maihin etelärannikolla. Huhtikuun puolivälissä saksalaiset valtasivat Helsingin. Toukokuun alkuun mennessä koko Suomi oli valkoisten hallussa.⁶⁶

Terrori

Sisällissotaan liittyi verinen taistelujen ulkopuolinen väkivalta, nk. punainen ja valkoinen terrori. Marko Tikan mukaan punaisen terrorin uhriksi joutui 1 649 henkeä, valkoisen terrorin uhrimäärä lähestyy kymmentätuhatta. Punainen terrori kohdistui

⁶⁶ Hoppu, Tuomas: Taistelevat osapuolet ja johtajat; Helmikuun rintamataistelut; Sisällissodan 1918 kronologia. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009, 112, 115, 477–482.

lähinnä paikallisiin merkittäviin ”vastavallankumouksellisiin”, valkoisten rintamalle matkalla olleisiin sekä salaa valkoisia auttaneisiin. Valkoisen terrorin kohteena olivat yleisesti ottaen kapinaan osaa ottaneet. Kenttäoikeuksien tuomiot vaihtelivat paikallisesti.⁶⁷

Terrorin voi Tikan mukaan jakaa puolin ja toisin kahteen osaan: terroriin sodankäynnin välineenä sekä yksittäisten tappajien mielihalujen toteuttamiseen. Sekä voittaneen että hävinneen puolen julkisuus ryhtyi sodan jälkeen korostamaan terrorin subjektiivista luonnetta. Tämä käsitys terrorin luonteesta sai vahvan sijan yleisessä historiatietoisuudessa etenkin Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanitrilogian ja Jaakko Paavolaisen terroritutkimusten myötä. Tikka kuitenkin katsoo, että yksittäisten pyssymiesten liikkumisesta huolimatta terrori oli huomattavalta osalta taktista sodankäyntiä, vallan ylläpitämistä miehitysalueella.⁶⁸

Tikan tulkinta terroristista sodankäynnin välineenä on aiheeni kannalta mielenkiintoinen. Kirsti Kenan paljon viitatus tutkimuksen mukaan kirkon työntekijöihin ja omaisuuteen kohdistuneet väkivaltaisuuDET olivat luonteeltaan nimenomaan subjektiivisia, henkilökohtaisten kaunojen purkamista. Onkin syytä pohtia, pitääkö Kenan tulkinta paikkansa vai voiko myös kirkkoa kohdanneen terrorin katsoa olleen taktisen sodankäynnin osa.

Punainen hallinto

Työväenjärjestöjen toimeenpanevan komitean vallankumousjulistuksessa 28.1.1918 ilmoitettiin, että syrjäytetyn senaatin tilalle on asetettu vallankumoushallitus, Suomen kansanvaltuuskunta. Se koostui 14 valtuutetusta ja 11 osastosta.

Vallankumoushallituksen toimintaa valvomaan asetettiin 40-jäseninen työväen pääneuvosto, jossa oli edustettuna eri vaalipiirien työväenjärjestöjä, ammattijärjestöjä ja

⁶⁷ Tikka, Marko: Punainen ja valkoinen terrori. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009, 230–232, 236–241. Tikan ”nykykäsityksenä” esittämä punaisen terrorin uhriluku on Jaakko Paavolaiselta, valkoisen terrorin uhriluku on ilmeisesti hänen omansa. *Suomen Sotasurmat 1914–1922* -tutkimusprojektin tietokannan mukaan punaisen terrorin uhreja oli 1 424 ja valkoisen terrorin uhreja 7 370. *Suomen Sotasurmat 1914–1922*. Vuoden 1918 sodan sotasurmat kuolintavan ja osapuolen mukaan. Valtioneuvoston kanslia 2004. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2>> Luettu 4.5.2011. Vaikka Tikka on ollut tutkijana ko. projektissa, hän ei ilmeisesti pidä projektin tietokannan lukuja täysin luotettavina.

⁶⁸ Sama, 226–229.

punakaarti. Työväen pääneuvoston tehtäväksi annettiin kansanvaltuutettujen lopullinen nimeäminen, mutta tilapäinen kokoonpano nimettiin jo vallankumousjulistuksessa. Pääpiirteissään samana se säilyikin koko sodan ajan. Vallankumoushallituksen rakenne juonsi juurensa marraskuun 1917 suurlakon ajoilta, jolloin sosiaalidemokraattinen puolue oli julkaissut esityksensä punaiseksi senaatiksi. Suunnitelmat olivat edelleen täsmentyneet tammikuun 1918 aikana. Kansanvaltuuskunnan osastojoassa otettiin mallia niin senaatin toimituskunnista kuin Venäjältä bolševikkihallinnon komissariaateista.⁶⁹

Suurimmaksi osaksi kansanvaltuutetut olivat radikaalisiipeen kuuluneita suhteellisen nuoria sosiaalidemokraattisen puolueitoimikunnan jäseniä. Kansanvaltuuskunnan puheenjohtajaksi tuli toimittaja ja ylioppilas Kullervo Manner. Keskeisiä tehtäviä tulivat hoitamaan myös ulkoasioista vastannut toimittaja Yrjö Sirola sekä sisä- ja sota-asoiden valtuutettu Sahatyöväenliiton asiamies Eero Haapalainen. Valistusosaston johtajaksi asetettiin toimittaja, fil. kand. Otto Ville Kuusinen. Hän sai myös keskeisen ideologin roolin vallankumoushallituksessa. Työasiain valtuutetuksi tuli entinen senaattori, Suomen Ammattijärjestön puheenjohtaja Oskari Tokoi. Valtiovarainministeriksi saatiin hiukan myöhemmin houkuteltua tohtori Edvard Gylling.

Kansanvaltuuskunta esitteli itsensä ”köyhälistön vallan edustajaksi”. Sen lähtökohtana ei kuitenkaan ollut leniniläinen proletariaatin diktatuuri, vaan se vannoi kansanvallan nimiin. Kansanvaltuuskunta seuraili edellisvuoden valtalain ja ”Me vaadimme!” -ohjelman linjaa ja ilmaisi pyrkivänsä kansan enemmistön tuen saamiseen sekä kansanvaltaisen järjestelmän luomiseen. Työväen pääneuvoston tehtävänä oli paikata tilanteen ilmeistä demokratiavajetta; olihan kansan valitsema eduskunta syrjäytetty. Neuvoston merkitys vallankäytössä jäi kuitenkin vähäiseksi kansanvaltuuskunnan laajojen toimivaltuuksien takia. Sen toimivalta oli päällekkäinen kansanvaltuuskunnan kanssa; lainsäädäntö- ja toimeenpanovaltaa ei ollut erotettu toisistaan.

Hallinnon rattaiden pyörimään saaminen oli kansanvaltuuskunnalle vaikea tehtävä. Valtion keskushallinnon virkamiehet julistivat nimittäin lakon 29. tammikuuta. Niinpä

⁶⁹ Suodenjoki, Sami: Siviilihallinto. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009, 249–267. Tarkastelu luvun loppuun asti pohjautuu tähän teokseen.

keskushallinto jouduttiin rakentamaan lähes alusta lähtien uudestaan. Hallintoon rekrytoitiin noin 500 henkilöä pääasiassa sosiaalidemokraattisen puolueen ja ammattijärjestöjen toimihenkilöistä. Työväenliikkeen vahva organisaatio ja runsas organisointikokemus olivat etuna Suomen kumouksellisille esimerkiksi Venäjään verrattuna, mutta osaavista ja luotettavista henkilöistä oli silti puutetta. Aktiivisosiaalidemokraateista kaikki kynnelle kykenevät haalittiin virkoihin, ja vastahakoisia koetettiin taivuttaa uhkailemalla.

Helmikuun lopulla kansanvaltuuskunta toi julkisuuteen valtiosääntöesityksensä. Sen kohtalo oli määrä ratkaista kansanäänestyksessä myöhemmin samana keväänä. Esityksessä hahmoteltiin sveitsiläistyyppistä eduskuntavaltaista järjestelmää, jossa hallituksella ja valtionpäämiehellä olisi ollut niukasti valtaa. Vallan kolmijako-opista olisi luovuttu ja tuomioistuimien nimittäminen annettu eduskunnalle. Monipuoluejärjestelmä samoin kuin sananvapaus, paino- ja kokoontumisvapaus sekä uskonnonvapaus ja lakko-oikeus oli perustuslakiehdotuksessa tunnustettu. Ehdotuksessa oli myös pykälä joka valtuutti kansan nousemaan hajottamaan eduskunta, mikäli se toimisi vastoin valtiosääntöä. Perustuslakiesityksen julkaisun tärkein tavoite lienee ollut osoittaa vallankumouksen kansanvaltainen luonne. Lainsäädäntö oli muutenkin kansanvaltuuskunnan toiminnassa hyvin keskeisellä sijalla. Osa lainsäädännöstä oli reagointia käsillä olevaan tilanteeseen, osa taas ideologisiin tavoitteisiin tähtäävä.

Vallankumous tapahtui myös paikallistasolla, tosin viiveellä eikä aivan täydessä mittakaavassa. Täydelliseen vallanottoon punaiset ryhtyivät lähinnä niissä pitäjissä joissa oli esiintynyt voimakkaita ristiriitoja vuoden 1917 aikana. Joissakin kunnissa vallanotto oli osittainen, joissakin sitä ei katsottu lainkaan välttämättömäksi. Punaisten valtaamien kunnallisten elinten jäsenet olivat yleensä pitkäaikaisia työväenjärjestöjen aktiiveja. Kunnallinen vallanotto katsottiin väliaikaiseksi: maaliskuussa 1918 oli tarkoitus pitää ensimmäiset kunnallisvaalit yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella. Kansanvaltuuskunta elätteli toiveita vaalien järjestämisestä varsin pitkään, mutta punaisten rintamatilanteen heikennyttyä ne jäivät suurimmassa osassa punaista Suomea pitämättä. Vaalit kuitenkin toimitettiin yhdeksässä kunnassa, tosin vaalijärjestelyt olivat hyvin poikkeuksellisia: joissakin kunnissa vain sosiaalidemokraattien sallittiin asettaa ehdokkaita, joissakin taas sosialistit boikotoivat vaaleja, jolloin porvarillinen ehdokaslista tuli valituksi.

Punaisen siviilihallinnon ja punakaartien vallankäytön välillä oli jatkuvasti kahnausta. Periaatteessa punakaartien piti olla siviilihallinnon kontrollissa, mutta usein tilanne oli täysin päinvastainen. Mm. rautateillä punakaartit ottivat omavaltaisesti vaunuja ja vetureita käyttöönsä, mikä sotki aikataulut ja lamautti siviili liikenteen. Myös elintarvikehuollossa punakaartit ohittivat usein paikalliset elintarvikelaटकunnat takavarikkoja suorittaessaan. Ne eivät myöskään aina noudattaneet paikallisten vallankumousoikeuksien päätöksiä ja mm. pitivät vallankumousoikeuksien vapauttamia henkilöitä edelleen vangittuina. Hallinnon järjestäytymättömyyden ja punakaartin omavaltaisuuden takia kansanvaltuuskunnalla oli suuria vaikeuksia pitää punaisen Suomen aluetta kontrollissaan.

2 Elämänkatsomuksen pintataso: kirkon ja uskonnon asema punaisessa Suomessa

Uskonnon asemaa elämänkatsomuksen pintatasolla eli käytännön toimia, joilla määritettiin kirkon ja uskonnon asemaa punaisessa Suomessa, tarkastelen neljältä eri kannalta. Ensiksi tarkastelen kansanvaltuuskunnan katsomuspolitiikkaa, lähinnä lainsäädäntöä. Erittelen toimia, joilla kirkon virallinen asema pyrittiin lakkauttamaan. Toiseksi tarkastelen lehdistössä esiteltyjä perusteluja kansanvaltuuskunnan politiikalle. Tässä erottuu kaksi keskeistä perustelua valtiokirkon lakkauttamiselle: valtiokirkon tuki porvarilliselle yhteiskuntajärjestykselle sekä kirkon aiheuttama moraalinen rappio. Kolmanneksi tarkastelen kirkon toimintaa ja siihen kohdistettuja väkivaltaisuuksia. Koetan selvittää, millainen toimintavapaus kirkolle annettiin, mitkä olivat paikallisen punaisen vallan suhteet kirkkoon ja millaista oli luonteeltaan kirkkoon kohdistettu terrori. Neljänneksi selvitän, millaisesta ei-kirkollisesta toiminnasta punaisessa lehdistössä ilmoiteltiin. Tässä kiinnostuksen kohteena on, mitkä liikkeet katsoivat punaisen väestön potentiaalisiksi tulijoiksi tilaisuuksiinsa, ja millainen toimintavapaus niille annettiin.

2.1 Kansanvaltuuskunnan politiikka: valtio uskonnollisesti neutraaliksi

Heti valtaan noustuaan kansanvaltuuskunta alkoi säätää lakeja. Lakien säätäminen oli sen toiminnassa hyvin keskeisellä sijalla – jopa niin keskeisellä, että se sai aiheesta arvostelua punakaartilaisilta.⁷⁰ Jo kolmantena päivänä vallankumouksen alkamisesta *Työmies*-lehdessä kerrottiin verouudistuksesta, jolla papinmaksut lakkautetaan.⁷¹ Tällä tarkoitettiin ilmeisesti kansanvaltuuskunnan päätöstä antaa lainvalmistelukunnan tehtäväksi lakiehdotuksen valmistelun. Puolentoista viikon päästä samassa lehdessä uutisoitiin, että lainvalmistelukunta on laatinut lakiehdotuksen papinmaksujen lakkauttamisesta.⁷² Kaksi viikkoa myöhemmin, 12. helmikuuta, kansanvaltuuskunta

⁷⁰ Rinta-Tassi, 311.

⁷¹ Verouudistuksia. Papinmaksut lakkautetaan. – Kunnallisverotuksesta vapautetaan pienituloisia. *Työmies* 30.1.1918.

⁷² Uusia lakeja valmisteilla. *Työmies* 9.2.1918.

hyväksyi lain ”kirkollisiin tarkoituksiin menevien verojen ja maksujen lakkauttamisesta”.⁷³ Kena pitää tätä kansanvaltuuskunnan ensimmäisenä ja tärkeimpänä askelena kirkon ja valtion erottamisessa.⁷⁴

Laissa kiellettiin vaatimasta maksuja papiston ja kirkonpalvelijoiden palkkaukseen tai muihin kirkollisiin tarkoituksiin. Samoin kiellettiin kantamasta kirkollisista toimituksista maksua keneltäkään, joka ei sitä vapaaehtoisesti maksa.

Ulosottoviranomaisia kiellettiin ryhtymästä mainittujen maksujen ulosmittaukseen ja määrättiin keskeyttämään jo alullepannut ulosmittaukset. Valtion velvollisuus suorittaa määrärahoja pappien koulutukseen, palkkaukseen, tuomiokapitulien menoihin tai muihin kirkollisiin tarkoituksiin katsottiin lakanneeksi.⁷⁵

Säännökset vaikuttavat johdonmukaisilta kirkon ja valtion erottamistavoitteen kannalta, tosin poikkeuksena on maksujen kannon kieltäminen kirkollisista toimituksista. Voisi kuvitella, että jos kerran kirkko olisi erillään valtiosta, niin kirkollisten toimitusten pyytäminen olisi vapaaehtoista. Tällöin myös maksujen kantaminen niistä olisi kokonaan kirkon päätettävissä. Tästä voidaan vetää johtopäätös, että kansanvaltuuskunta katsoi kansalaisten edelleen tarvitsevan kirkollisia toimituksia, koska kielsi kantamasta niistä maksua. Myös sillä lieene ollut vaikutusta asiaan, että punaisessa Suomessa siviiliavioliiton solmiminen oli mahdotonta.

Laista huomaa, että se oli laadittu olosuhteissa, joissa kirkosta eroaminen ei ollut uskonnonvapauden puuttuessa mahdollista. Siinä ei nimittäin erotettu lainkaan kirkon jäseniä ja ei-jäseniä. Lailla lakkautettiin kirkolliset maksut myös niiltä, jotka edelleen halusivat olla kirkon jäseniä. Näin ollen se oli ehkä jopa hiukan radikaalimpi kuin pelkästään kirkon ja valtion eroon tähtäävä. On kuitenkin huomattava, että kirkon olemassaoloon se ei puuttunut. Jättihän se jopa papistolle tehtäviäkin, kuten lain kolmannessa pykälässä mainitaan: ”Niinkauan kuin papiston velvollisuutena on väestöluettelon pito, sopikoot asianomaiset kunnat korvauksen suorittamisesta siitä.”⁷⁶

⁷³ Laki Kirkollisiin tarkoituksiin menevien verojen ja maksujen lakkauttamisesta. Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja (SKT) 13.2.1918.

⁷⁴ Kena, 55.

⁷⁵ Laki Kirkollisiin tarkoituksiin menevien verojen ja maksujen lakkauttamisesta. SKT 13.2.1918.

⁷⁶ Sama.

Papistolle jätetty velvollisuus väestöluettelon pidosta aiheutti kuitenkin ongelmia. Viipurin lääninvaltuuskunta lähetti kansanvaltuuskunnalle maaliskuun puolivälissä asiaa koskevan tiedustelun. Siinä todettiin, että kirkollisten maksujen lakkauttaminen saattaa johtaa ja joissain paikoissa on jo johtanutkin siihen, että papit ovat lakanneet hoitamasta virkatehtäviään. Siksi lääninvaltuuskunta tiedusteli kansanvaltuuskunnalta, kuka ryhtyy pappien sijasta hoitamaan väestöluetteloa.⁷⁷

Papistolle jätetty tehtävä ei ollut tarkoitettu pysyväksi. Kansanvaltuuskunnan oikeusosasto valmisteli asetusta kansan luetteloinimisesta. Asetusehdotuksen mukaan valtio ei voinut vaatia papeilta palveluksia, koska he eivät enää nauttineet valtion palkkaa. Lisäksi he olivat osoittautuneet vihamielisiksi vallankumoukselle, joten heihin ei voinut luottaa. Tämän vuoksi ehdotuksessa olisi velvoitettu vallankumousoikeuksia takavarikoimaan kirkonkirjat ja jatkamaan niiden täyttämistä. Myös mainetodistusten antaminen olisi siirretty vallankumousoikeuksille ja kansalaisluottamus palautettu kaikille.⁷⁸ Väestöluetteloinnin siirtäminen pois papistolta olisi ollut johdonmukaista kirkon ja valtion erottamistavoitteen kannalta, mitä tehtävän papistolle jättäminen ei ollut. Tehtävän jättämiseen toistaiseksi papistolle lieneekin päädytty lähinnä siksi, että muutakaan ei ollut välittömästi tehtävissä.

Kirkon omaisuuden takavarikointi

Paljon kiinnostusta paikallisissa vallankumouselimissä herättänyt kirkon ja valtion eroon liittynyt kysymys oli pappien ja muiden seurakunnan työntekijöiden virkatalojen kohtalo. Mm. Kauvatsan asutuslautakunta ja Valkealan sos.-dem. kunnallisjärjestö tiedustelivat voisiko pappiloiden maat rakennuksineen takavarikoida kunnalle.⁷⁹ Lisäksi Jaalan kunnan työttömyyslautakunta ja Kymin kunnallisneuvosto tiedustelivat kansanvaltuuskunnalta, olisiko hakkuiden järjestäminen mahdollista paikallisten pappiloiden metsistä. Hakkuiden järjestämiseen ainakin Kymin kunnan osalta annettiin

⁷⁷ Rinta-Tassi, 201; Viipurin lääninvaltuuskunnan kirjelmä Kansanvaltuuskunnalle 15.3.1918. Sosiaaliasiain osasto, Saapuneet asiakirjat. Suomen Kansanvaltuuskunnan arkisto (SKA), kotelo 31, Kansallisarkisto (KA).

⁷⁸ Ehdotus asetukseksi kansan luetteloinimisesta. Oikeusasiain osasto, Kirje- ja päätöskonseptit. SKA, kotelo 21, KA.

⁷⁹ Kauvatsan asutuslautakunnan kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Talousosastolle 22.3.1918; Valkealan sos.-dem. kunnallisjärjestön kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Maatalousosastolle. Maatalousosasto, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 20, KA.

maaliskuun lopussa lupa.⁸⁰ Kenan mukaan kirkollisten virkatalojen saama huomio selittyy sillä, että kirkon omaisuutta pidettiin kansan yhteisomaisuutena.⁸¹ Tämä kuulostaa järkeenkäyvältä tulkinnalta, olihan se hankittu kaikkien maksamilla verovarjoilla.

Kansanvaltuuskunta valmisteli lakia kirkollisten virkatalojen siirtämisestä kunnille. Lakiluonnoksen mukaan kaikki seurakuntien työntekijöille annetut virkatalot rakennuksineen ja rahastoineen olisivat siirtyneet ilman lunastusta kuntien omaisuudeksi toukokuun 1. päivästä lukien – metsäomaisuus kuitenkin heti. Virkatalojen haltijoille olisi annettu mahdollisuus asumisaikaa seuraavan vuoden toukokuun 1. päivään saakka. Omalla kustannuksella rakennetuista ”liikarakennuksista” kunta olisi maksanut korvauksen.⁸²

Kirkon omaisuuden takavarikointia ei ollut eksplisiittisesti vaadittu sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmassa, mutta se voitaneen tulkita osaksi kirkon ja valtion erottamistavoitetta. Pikkusaari katsoo kirkon omaisuuden kunnille siirtämisen olleen hyvin luonnollista yhteiskunnallisen katsomuksenvapauden toteuttamisen näkökulmasta. Olihan käytännöllisesti katsoen kaikkien oltava kirkon jäseniä ja maksettava sille veroa.⁸³ Takavarikointi ei ollut sodan kuluessa keksitty toimi, vaan sen suuntaisia ajatuksia oli esitetty jo aikaisemmin. Tämä tulee esille mm. Mikko Juvan lainaamassa *Työmies*-lehden kirjoituksessa keväältä 1917:

Jos julistetaan uskonnonvapaus, eroavat valtiokirkosta valtion ja kirkon eroa kannattavat työmiehet, maalaisväestön nuori polvi, lahkolaiset, tiede- ja virkamiehistön enemmistö, suurin osa opiskelevaa nuorisoa – ketä sen helmaan jää? Taantumukselliset ainekset: papit, manttaaliporhot, vanhat mummot ja surkeat ’murheen laakson’ vaeltamiseen komennetut nuorukaiset. Kaikki ne, jotka ovat henkisessä kehityksessä tai itsekäistä syistä jäljellä ajastaan. Ja tämän joukon omaksiko annettaisiin koko valtiokirkon suunnaton omaisuus, sen rahastot, rakennukset, metsät ja maat? Ei! Ne

⁸⁰ Jaalan kunnan työttömyyslautakunnan kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Työasiain osastolle. Työasiain osasto, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 33, KA; Kansanvaltuuskunnan Maatalousasiain osaston kirjelmä Kansanvaltuuskunnalle 28.3.1918. Kanslia, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 2, KA.

⁸¹ Kena, 61.

⁸² Laki Kirkollisvirkatalojen kunnille siirtämisestä. Lainvalmistelukunta, Laki- ja asetusalunluonnoksia. SKA, kotelo 22, KA.

⁸³ Pikkusaari, 125.

ovat yhteiskunnan omaisuutta, sen yhteiskunnan, joka on harteiltaan puhdistava kirkkovallan, jonka turvin kirkko on painostustansa harjoittanut.⁸⁴

Uskonnonopetuksen lakkauttaminen

Jo Forssan ohjelmassa mainittu keskeinen sosiaalidemokraattien vaatimus oli uskonnonopetuksen poistaminen kouluista. Kysymys oli myös punaisen hallinnon asialistalla. Jo 4.2. Kuusisen johtama kansanvaltuuskunnan valistusasiain osasto julkaisi *Työmieheissä* ja *Tiedonantajassa* julistuksen ”Koulun vapautuksesta”, jossa luvattiin mm. lopettaa ”uskonnon nimessä harjoitettu Mooseksen aikuisten käsitysten ja harhaluulojen opettaminen ehdottomina totuuksina”. Koululainsäädäntö ja opetusohjelma luvattiin uusia ja kehoitettiin opettajia alkamaan noudattaa ”vapaampaa käsitystä” opetuksessaan.⁸⁵

Kansanvaltuuskunnan valistusasiain osaston nimittämä kouluneuvosto palasi uskonnonopetusasiaan työväenlehdissä julkaistuissa kirjoituksissaan. Niissä korostettiin koululaitoksen vapautumista kirkon ja byrokraattien kahleista. Uskonnonopetuksen lakkauttamista pidettiin tarpeellisenä ja välttämättömänä, mutta sen toteuttaminen liitettiin valmisteilla olleeseen kirkon ja valtion eroon. Kouluneuvosto kuitenkin hyväksyi sen, että paikoin uskonnonopetus sekä aamuhartaudet ja virsien laulaminen oli lopetettu. Se myös kehotti uudistamaan koulujen johtokuntia, jotta ”papit tai heidän hengenheimolaisensa” eivät pääsisi ”käyttämään vaikutusvaltaansa sekä opettajiston että koulun taannuttamiseksi”.⁸⁶

Uskonnonopetus herätti kiinnostusta myös paikallistasolla. Muutamaa päivää valistusasiain osaston julistuksen julkaisua myöhemmin *Työmieheissä* selostettiin Riihimäellä pidetyn uskonnonopetusta koskeneen kokouksen päätöksiä. Kokous oli päättänyt vedota kansanvaltuuskunnan valistusasiain osastoon uskonnonopetuksen kieltämiseksi välittömästi. Se piti osaston lupauksia myönteisinä, mutta katsoi uskonnonopetuksen olevan niin vahingollista niin lapsille kuin opettajillekin, että sen

⁸⁴ Juva, 44.

⁸⁵ Suomen Kansanvaltuuskunnan Valistusasiain Osasto: Koulun vapautuksesta. SKT 4.2.1918.

⁸⁶ J. Pärssinen – Y.K. Laine: Kansakoulujen opettajille. SKT 20.2.1918; J. Pärssinen – Riku Penttinen – Hulda Salmi: Kansakoulujen opettajille ja johtokunnille. *Työmies* 10.3.1918; J. Pärssinen – R. Penttinen – Hulda Salmi: Kansakoulujen johtokuntien uudistaminen. SKT 16.3.1918.

lopettaminen heti oli välttämätöntä.⁸⁷ Tiedonantajassa kerrottiin helmikuun lopulla samanlaisesta kokouksesta Janakkalassa. Kokouksessa oli ilmaistu tyytyväisyyttä vanhan kouluhallituksen kaatumiseen ja uuden uudistuksellisen kouluneuvoston perustamiseen. Kokous esitti myös toivomuksia kouluneuvostolle.⁸⁸ Piilosen mukaan käytännön muutokset kouluissa jäivät kuitenkin vähäisiksi.⁸⁹

Ilmeisesti ensimmäinen kansanvaltuuskunnan suunnittelema toimenpide uskonnonopetuksen osalta oli kirkon ja papiston syrjäyttäminen uskonnonopetuksen tarkastuksesta kouluissa.⁹⁰ Kansanvaltuuskunta valmisteli myös lakia uskonnonopetuksen lakkauttamisesta. Lakiehdotuksen mukaan uskonnonopetus olisi lakkautettu kaikissa sekä valtion tai kuntien ylläpitämissä että yksityisissä kouluissa ja uskonnonopettajat erotettu viroistaan. Uskonnon sijaan olisi alettu opettaa siveysoppia. Lailla olisi myös lakkautettu yliopistoista teologinen tiedekunta, opettajat erotettu ja sijaan perustettu filosofiseen tiedekuntaan siveysopillinen osasto.⁹¹

Kansanvaltuuskunnan lainvalmistelukunnan asiakirjojen joukosta löytyneessä luonnoksessa laista uskonnonopetuksen lakkauttamisesta on yksi pykälä enemmän kuin valistusasiain osaston ilmeisesti myöhemmissä luonnoksissa. Se kuului: ”Lukukinkerien sijasta tutkisteltakoon joka vuosi joulun ja uuden vuoden päivän välisenä aikana sekä kaupungissa että maalla kaikkia kansalaisia, jotka ovat täyttäneet 20 vuotta, siveysopissa sekä luku- ja kirjoitustaidossa.”⁹² Pykälä on mielenkiintoinen, koska se osoittaa perinteisiin pitäytymisen voimakkuutta myös vallankumoushallinnon keskuudessa. Vaikka kirkon arvovalta haluttiin romuttaa, sen luoma instituutio, kinkerit, katsottiin mahdolliseksi säilyttää. Se vain piti varustaa omalla sisällöllä. Ilmeisesti paralleelisuus oli kuitenkin liian ilmeinen ja ehkä myös kinkereihin liittyvät mielikuvat liian kielteisiä, koska pykälä poistettiin myöhemmistä luonnoksista.

⁸⁷ Nimim. –n: Riihimäeltä. Työmies 8.2.1918.

⁸⁸ Kouluneuvostoa kannatetaan. SKT 25.2.1918.

⁸⁹ Piilonen, 301.

⁹⁰ Määräys uskonnonopetuksen tarkastuksesta kouluissa. Lainvalmistelukunta, Laki- ja asetusalunluonnoksia. SKA, kotelo 22, KA.

⁹¹ Laki uskonnonopetuksen lakkauttamisesta. Valistusasiain osasto, Laki- ja asetusehdotuksia. SKA, kotelo 35, KA.

⁹² Laki, jolla poistetaan uskonnonopetus kouluista. Lainvalmistelukunta, Laki- ja asetusalunluonnoksia. SKA, kotelo 22, KA.

Sami Suodenjoki katsoo, että erityisesti teologisen tiedekunnan lakkauttamisen suunnittelu osoitti kansanvaltuuskunnan omaksuneen Forssan ohjelman tavoitteita jyrkemmän linjan.⁹³ Lain radikaalisuutta korostaa myös se, että sekä uskonnonopettajat että teologisen tiedekunnan opettajat yliopistossa olisi erotettu viroistaan. Ilmeisesti näiden opettajien katsottiin olevan niin toivottomasti vanhan järjestelmän palvelijoita, että heidän palveluksiaan ei uudessa koulussa olisi tarvittu.

Uskonnonvapaus

Keskeisesti kirkon ja valtion eroon liittynyt kysymys oli uskonnonvapaus. Se oli ollut sosiaalidemokraattien tavoitteena jo pitkään, ja kansanvaltuuskunta toi sen esille valtiosääntöesityksessään. Esityksen kuudes pykälä kuului: ”Jokaisella olkoon uskonnon vapaus. Jokaisella Suomen kansalaisella on oikeus luopua siitä uskontokunnasta, johon kuuluu.”⁹⁴

Kena kiinnittää huomiota pykälän muotoilussa siihen, että uskonnonvapaus on siinä ilmaistu negatiivisemmin kuin senaatin valtiosääntöehdotuksessa: toisin kuin senaatin esityksessä punaisessa perustuslaissa uskontokuntaan liittymisestä ei mainita mitään. Kena tuo esille myös, että kansanvaltuuskunnan valtiosääntöesityksestä oli jätetty pois maininta evankelis-luterilaisesta kirkosta Suomen kansan yhteisenä kirkkona. Maininta oli sisältynyt niin 1772 hallitusmuotoon kuin Svinhufvudin senaatin valtiosääntöesitykseen. Samoin viittaukset kirkkolakiin oli kansanvaltuuskunnan esityksestä karsittu pois.⁹⁵ Tämä lienee loogista kansanvaltuuskunnan kirkon ja valtion eroon tähdänneen linjan kanssa.

Pidän perusteltuna Kenan arviota, jonka mukaan kansanvaltuuskunnan tavoitteena oli saattaa valtio uskonnollisesti neutraaliksi. Sen toimenpiteet tähtäsivät lähinnä uskonnollisten yhdyskuntien aseman yhdenmukaistamiseen ja uskonnon tekemiseen kokonaan yksityisen harrastuksen asiaksi.⁹⁶ Pikkusaari ilmaisee asian niin, että punainen hallitus pyrki toteuttamaan yhteiskunnallisen katsomuksenvapauden: se ei pyrkinyt

⁹³ Suodenjoki, 267.

⁹⁴ Valtiosääntöesitys. SKT 23.2.1918.

⁹⁵ Kena, 55–56.

⁹⁶ Sama, 63.

saattamaan omaa katsomustaan valtion erityissuojelukseen.⁹⁷ Tämäkin on mielestäni oikean suuntainen tulkinta, joskin sen oikeellisuus riippuu siitä, mikä olisi ollut pakollisen siveysopin opetuksen sisältö. Muutamassa aiheeseen liittyvässä kirjoituksessa korostettiin maailmankatsomuksellisesti neutraalia tieteellisyyttä.⁹⁸ Tässä yhteydessä on toki otettava huomioon, että sosialistisen ideologian katsottiin olevan tieteeseen perustuvaa. Mielenkiintoinen kysymys on, katsottiinko sosialistinen ideologia maailmankatsomuksellisesti neutraaliksi ja kuinka paljon siveysopin opetukseen olisi sisällynyt sosialistisen ideologian aineksia.

Tässä yhteydessä on mielestäni hyödyllistä pohtia sitä, kuinka yhteensopiva kansanvaltuuskunnan katsomuspolitiikka on Alapuron näkemyksen kanssa vallankumouksen puolustuksellisuudesta. Pääpiirteissään kansanvaltuuskunnan katsomuspolitiikka oli jo vuosisadan alussa ilmaistujen tavoitteiden toteuttamista. Samoihin tavoitteisiin oli pyritty jo aiemmin demokraattista tietä; kansanvaltuuskunnan katsomuspolitiikan voidaan katsoa olleen jatkoa Tokoin senaatin suunnitteleuille katsomuspoliittisille uudistuksille. On myös huomioitava, että kansanvaltuuskunta suunnitteli uskonnonvapautta eikä kieltänyt uskonnollisten ryhmien toimintaa. Tältä osin vallankumous voidaan nähdä puolustuksellisenä. Uskonnonvapaudesta huolimatta puolustuksellisuuden asettaa kuitenkin kyseenalaiseksi kansanvaltuuskunnan toimenpiteiden ilmeinen radikaalisuus. Joissakin kohdin kansanvaltuuskunta myös meni Forssan ohjelmaa pidemmällekin kuten suunnitelmissa takavarikoida kirkon omaisuus sekä lakkauttaa teologinen tiedekunta. Kena onkin sitä mieltä, että uudistukset olisivat toteutuessaan aiheuttaneet sekasortoa.⁹⁹

2.2 Poliitiikan perustelua: valtiokirkko tukee porvarillista yhteiskuntajärjestelmää

Valtion uskonnollista neutraaliutta ja yhteiskunnallista katsomuksenvapautta ei lehdistössä juurikaan perusteltu niiden itseisarvoisella tärkeydellä. Keskeisin työväenlehdistössä esitetty perustelu valtiokirkon lakkauttamiselle ja valtion tekemiselle

⁹⁷ Pikkusaari, 124–125.

⁹⁸ Kena, 63; J. W. L.(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. Työmies 28.3.1918; J. W. L.(atva)la: Siveysoppi kansakoulun opetusohjelmassa. Työmies 14.3.1918.

⁹⁹ Kena, 64.

uskonnollisesti neutraaliksi oli se, että valtiokirkon katsottiin tukevan porvarillista yhteiskuntaa. Valtio­kirkon katsottiin olevan elimellisesti vallanpitäjän käsikassara. Useiden kirjoitusten mukaan ruotsalainen ylimystö oli orjuuttanut suomalaisen, alun pitäen vapaan kansan nimenomaan kirkon avulla. Nimimerkki E. T. kirjoitti Työmiehessä 1.2.:

’Rukoilkaamme!’ Tämän manauksen voimalla isämme vierasten orjiksi tehtiin. Tämä masennuksen sana lievensi tosin isiemme käsivarsilta petojen raakuutta, mutta sytytti sielussa helvetin hiilloksen. Se sana teki sinivirtojen ja valkohankien maasta murheen laakson, laulujen kansasta huokailevia, vapauden metsistä orjuuden maan.

--

Näin saivat isämme vieraan vallan, jättäen sen perinnöksi polvesta polveen – meille. Heidän yllänsä istui jumala ja enkelit ja kerubit ja koko taivaallinen sotaväenjoukko; heidän takanansa kuningas ja vouti ja veronkantaja-aateli ja koko vieraan vallan sotaväenjoukko; heidän edessänsä oli työ, päivätyö ja verot; heidän allansa helvetti ja perkeleet.¹⁰⁰

Suurin valtiokirkon synty kirjoittelun valossa oli sen antama oikeutus yhteiskunnalliselle vääryydelle. Valtio­kirkon jumalan katsottiin olevan yksin rikkaiden jumala. Kirjoittajat näkivät kirkon keskeisimmäksi sanomaksi vaatimuksen tyytyä osaansa. Kirkko julisti vääryyden ja sorron mahdollistavan yhteiskuntajärjestyksen olevan Jumalan säättämä ja kurjuuden olevan Jumalan sallimaa. Näin se oli saanut köyhät uskomaan olevansa huonompia ihmisiä ja pokkuroimaan lakki kourassa porvarien edessä. Porvarien se antoi koota suunnattomia rikkauksia toisten nähdessä nälkää. Kaiken lisäksi kirkko vainosi yhteiskunnassa kaikista heikoimmassa asemassa olevia, kuten yksinäisiä äitejä ja kuuromykyä.¹⁰¹

¹⁰⁰ Nimim. E. T.: Suomen tasavallan juhlapäivänä. Jälkimmäinen. Työmies 1.2.1918. Muita aihetta käsitteleviä kirjoituksia mm. nimim. J. K–la: Torpparivapautuksen oikeutus. Työmies 4.2.1918; nimim. A. A.: Vapaus ja porvaristo. Työmies 20.3.1918; nimim. Aug. L.: ”Jalosukuiset” kansan kimpussa. Kansan Lehti (KL) 6.3.1918.

¹⁰¹ Nimim. J. K–la: Vanhusten ja lasten, leskien ja orpojen kyynel­leet kuivataan. Työmies 3.2.1918; nimim. –o: Internationale. Työmies 3.2.1918; nimim. –o: Kaksi maailmaa. Työmies 14.2.1918; nimim. L. M–n: Mitä porvaristo taistelullaan tavoittelee. Työmies 6.3.1918; Sanelma Oikotie: ”Nyky­aikainen madonna” eli lasta elättävät äidit. Työmies 5.4.1918; nimim. J. O.: Kuuromykät ja valistustoiminta. Työmies 8.4.1918; Irmari Rantamala: Kultainen oinaan talja. Työmies 10.4.1918; Porvariston kataluus luokkataistelussa. SKT 19.3.1918; nimim. Vanhus: Pappi ja Matti. SKT 24.3.1918; Mitä olisi odotettavissa jos porvaristo voittaisi. KL 19.2.1918.

Yhteiskunnallisen vääryyden siunaamisen lisäksi kirkko tarjosi työväenlehtien kirjoittajien mukaan oopiumia kansalle. Se koetti sammuttaa työläisten järjen valon kääntämällä heidän katseensa kuoleman jälkeiseen aikaan. Kurjuuteen tyytymällä köyhä varmistui ihanuudet haudan takana. Tyytymättömyys taas merkitsi joutumista helvettiin. Kärsimysten voittamiseksi kirkko tarjosi rukousta. ”Ne lihavat ja suuripalkkaiset palkkapiiat ne yötä ja päivää ahkeroivat kääntääkseen työväenluokan mielen pois sen omasta asiasta”, kirjoitti Irmari Rantamala (oik. Algoth Untola) papeista ja piispoista *Työmiehessä* sen viimeisenä ilmestymispäivänä 12.4.¹⁰²

Kirkon voimakas ote kansasta selitettiin työväenlehdissä juontavan juurensa koulusta, jossa kirkolla oli ollut määräävä asema. Papisto oli valvonut, että uskonnonopetus kouluissa oli ollut sen omaa ja porvarillisen yhteiskunnan etua noudattavaa. ”Täytyy vain veisata ylistysvirttä rikkaiden mieliksi, ja selittää alituisen sitä piinanpaikkaa mikä tulee köyhän osaksi – ja siis omaksikin osakseen – jos alkaa olla tyytymätön oleviin oloihin”, selitti nimimerkki –a –a *Kansan Lehdessä* opettajan velvollisuutta kirkon ikeen alla. Kansakunnan siveelliseen tasoon uskonnonopetus ei ollut saanut vähintäkään parannusta – päinvastoin se oli rapauttanut moraalialla.¹⁰³

Lehdissä tuotiin esiin myös valtiokirkon kustannuksia kansalle. Pappien yhteenlaskettujen vuositulojen katsottiin laskettavan miljoonissa ja kirkon omaisuuden nousevan huomattaviin summiin. Köyhälistö oli rakentanut kirkkoja ja uhrannut miljoonia valtiokirkon eteen, mutta sai vastineeksi vain uusia nöyryyden vaatimuksia.¹⁰⁴ Kirkon sanottiin olevan kiinnostunut vain omasta vallastaan. Historia osoitti, että kirkko oli valmis vaikka kiduttamaan ja murhaamaan arvovaltansa tunnustamiseksi.¹⁰⁵

¹⁰² Irmari Rantamala: Jaa ja hallitse. *Työmies* 12.4.1918. Muita aihetta käsitteleviä kirjoituksia mm. Velkoja ja velallinen. *Työmies* 7.2.1918; Idealismi luokkataistelussa. *Työmies* 17.2.1918; nimim. L. M–n: Mitä porvaristo taistelullaan tavoittelee. *Työmies* 6.3.1918; Kirkot ja kivinavetat luokkasodan välikappaleina. SKT 16.4.1918; nimim. Kaveri: Yhtä ja toista. SKT 23.4.1918.

¹⁰³ Nimim. –a –a: Kiertokoulunopettajat kansanvalistajina. KL 6.3.1918. Muita aihetta käsitteleviä kirjoituksia mm. nimim. –n: Riihimäeltä. *Työmies* 8.2.1918; A.(atto) S.(iren?): Vallankumouksen läheisin vaikutus kansakoululaitokseen. *Työmies* 15.2.1918; nimim. Opettaja: Kansan opetuksen uudestaan järjestäminen. *Työmies* 20.2.1918; J. W. L.(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. *Työmies* 28.3.1918; J. Pärssinen – Y.K. Laine: Kansakoulujen opettajille. SKT 20.2.1918; J. Pärssinen – Riku Penttinen – Hulda Salmi: Kansakoulujen opettajille ja johtokunnille. *Työmies* 10.3.1918; J. Pärssinen – R. Penttinen – Hulda Salmi: Kansakoulujen johtokuntien uudistaminen. SKT 16.3.1918.

¹⁰⁴ Nimim. H. S:n: Mitä valtiokirkko on meille maksanut? *Työmies* 2.2.1918; nimim. Hämäläinen: Vapauden silta. KL 12.3.1918.

¹⁰⁵ Nimim. A. A.: Vapaus ja porvaristo. *Työmies* 20.3.1918.

Jumaluusopillisen tiedekunnan kirjoittajat katsoivat olevan yliopistossa muinaismuisto ajoista, jolloin yliopistot palvelivat yksinomaan kirkkoa. Teologien opeista ei ollut käytännöllistä hyötyä kansan sivistykselle, joten tiedekunta voitiin lakkauttaa.¹⁰⁶

Lehdistö toi myös esille, että kirkon tarve valtion tuelle osoitti sen sisällöllisen tyhjyyden. Nimimerkki Filolaos kirjoitti *Tiedonantajassa* maaliskuun puolivälissä, että porvariston toimet ”evangelisen uskon puolesta” osoittivat evangelisen uskon horjuvan jo kun pakolliset papinmaksut poistetaan.¹⁰⁷ Kirkon katsottiin paljastaneen oikean luonteensa, eikä nimimerkki Kaverin mukaan kirkoissa käyntykään enää kuin naisia.¹⁰⁸ Radikaaleimman näkemyksen esitti E. J. L. Almqvist, joka kirjoitti *Kansan Lehdessä*:

Valtiouskonnon säilyttämisvaatimuksella ei itse asiassa voi olla muuta syytä kuin epäusko: Jumalan todellisen olemassaolon kieltäminen.

Meidän tarvitsee vaan muistaa, mitä paavi Leo X kerran sanoi uskotuilleen: ’Jokainen meistä tietää’, huomautti hän, ’kuinka paljon Kristus-taru on meitä hyödyttänyt’. – Kirkon miestenkin mielestä on oppi Jumalasta ja Kristuksesta paljasta tarua. – Mutta jos se kerran on tarua, seuraa siitä luonnostaan, että ihmisiä kaikin keinoin sitä taruksi käsittämästä ja määrätään sääntöjen ja käsikirjeitten avulla mitä tulee – sakon uhalla – uskoa ja ajatella itse tarusta ja sen osista. Tällainen järjestelmä se on valtiouskonto.¹⁰⁹

Värikkyydestään ja kärjekkyydestään huolimatta työväenlehtien kuva valtiokirkosta porvarillisen yhteiskunnan tukipilarina näyttää tämän päivän kirkkohistoriallisen tutkimuksen valossa osuneen jossakin määrin oikeaan. Tarja-Liisa Luukkanen antaa vanhaluterilaisesta beckiläisestä teologiasta yllättävän samankaltaisen kuvan. Hän katsoo, että vaikka beckiläinen raamattufundamentalismi ei enää 1900-luvun alkuvuosina saanut lisää kannattajia, se oli muokannut viroissa olevan vanhan papiston sekä uusien opiskelijapolvien asenteita useiden vuosikymmenien ajan. Se oli Suomen kirkon ja papiston vallitseva ideologia vuonna 1918. Tämä ideologia oli rakenteellisia uudistuksia vastaan. ”Raamattufundamentalistisesta positiostaan käsin se ei kyennyt ymmärtämään eikä hyväksymään yhteiskunnallisia muutoksia saati vaatimaan

¹⁰⁶ Yliopisto ja kansa. Työmies 6.3.1918; Hiukan yliopistojen kehityshistoriasta II. Työmies 14.3.1918.

¹⁰⁷ Nimim. Filolaos: Usko ja kulttuuri. SKT 16.3.1918.

¹⁰⁸ Nimim. Kaveri: Yhtä ja toista. SKT 23.4.1918.

¹⁰⁹ E. J. L. Almqvist: Valtiouskonto. KL 28.3.1918.

uudistuksia tai vallitsevien olojen muuttamista”, kirjoittaa Luukkanen.¹¹⁰ Ei ollut ihme, että epäkohdat Jumalan sallimukseksi selittänyt ja kaikenlaisia uudistuksia vastustanut kirkko nähtiin porvarillisen yhteiskunnan tukipylvääksi.

2.3 Poliitiikan perustelua: pahat papit ja porvarillisen moraalin rappio

Valtiokirkon porvarilliselle yhteiskunnalle antaman tuen lisäksi työväenlehdissä herättivät huomiota papiston moraalittomuus ja kristillisen porvarillisen moraalin rappio yleisemminkin. Nämäkin seikat voitaneen katsoa perusteluiksi kansanvaltuuskunnan katsomuspolitiikalle: porvarillinen moraaliksi katsottiin kirkon tuotteeksi. Pappeja kuvailtiin yleensä samanlaisilla ilmaisuilla kuin muitakin ”kapitalisteja”. Kirjoittajat paheksuivat etenkin pappien ahneutta. Tammikuun puolivälissä paljastunut Suomensjärven pappilan elintarvikekätö kirvoitti *Työmieheen* ja *Kansan Lehteen* yhteensä neljä kärkevää kirjoitusta. Papin katsottiin ajatelleen, ettei vanhurskaalta tule puuttua silloinkaan, kun köyhät nääntyvät nälkään. Yhden kirjoittajan mielestä tapaus oli osoittanut, että oli aika puhdistaa yhteiskunta ”moisista syöpäläisistä, kansan kahlehtijoista ja pimittäjistä”, jotka riistivät köyhiltä viimeiset pennit, nostivat ylettömiä palkkoja ja aiheuttivat vain vahinkoa ja haittaa.¹¹¹

Pappien ahneudesta löydettiin lukuisia muitakin esimerkkejä. Pappien katsottiin julistaneen maailmansodan Jumalan sallimukseksi, koska itse he pääsivät nauttimaan sodan mahdollistaman keinottelun tuomista eduista työväen kustannuksella. Pappi (Wilhelmi) Malmivaara oli eduskunnassa vaatinut edustajapalkkojen nostamista vastoin puolueensa lupauksia. Pappien lihavuus oli esillä useissa kirjoituksissa – mm. Maiju Lassilan (oik. Algoth Untola) Tasavallan päiväkirja -satiirissa esiintyi rovasti Möhöliini. Kirkollisia toimituksia toimittaessaan papit mieltivät vain esiintymisestä saatavia tuloja. ”Sen (valtiokirkon) virkailijain pääharrastukseksi on muodostunut yksinomaan omien palkkaetujensa turvaaminen”, kirjoitti nimimerkki Fix *Tiedonantajassa*.¹¹² Mielestäni

¹¹⁰ Luukkanen, 47.

¹¹¹ Aikamme tarinoita. *Työmies* 4.2.1918. Muut kirjoitukset Suomensjärven papista: Pappi viljaa salaamassa. *Työmies* 17.1.1918 ja KL 18.1.1918; Viljansalaajakirkkoherraa vaaditaan eroamaan virasta. *Työmies* 25.1.1918; nimim. Lassi: Viikon varrelta. *Työmies* 27.1.1918.

¹¹² Nimim. Fix: Kumpi armeija voittaa. SKT 22.2.1918. Muita kirjoituksia pappien ahneudesta mm. nimim. Jutikka: Porvarien sodanaikainen maanpetos ja riistotoiminta. *Työmies* 31.1.1918; Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja VII. *Työmies* 2.2.1918; Maiju Lassila: Niitä näitä –

pappien ahneuskuvauksissa on nähtävissä selkeä yhteneväisyys Siltalan kuvaamaan hyvityksen oikeuttavaan psykoanalyttiseen fantasmaan toisen elinvoiman tyhjiin imemisestä, jossa ”paha äiti imi lapsestaan voimaa ja joi tämän verta”.¹¹³

Ahneuden lisäksi pappeja riivasi työväenlehtien kirjoittajien mielestä veren- ja kostonhimo. Kirjoituksissa tuotiin esiin kirkon historiassa tapahtuneista harhaoppisten raaoista vainoista ja katsottiin, että nyt tapahtuu samanlaista. Eduskunnassa pappisedustajat olivat Paavo Virkkusen johdolla vaatineet sota-armeijan perustamista, vaikka kristinuskon halusi hävittää sodan ja veriset vaatteet. Kristinuskon sodanvastaisuutta perusteltiin oikein kokoelmalla raamatunpaikkoja ja otteita kirkkoisien kirjoituksissa. ”Joka miekkaan tarttuu, se miekkaan hukkuu” (Matt. 26:52) oli usein käytetty raamattusiteeraus. Käydyssä sodassa papit kiihottivat kirkoissa murhaamaan ja kostamaan kapinoitsijoille.¹¹⁴

Kiistatta eniten työväenlehtien huomiota herättänyt pappien verenhimoisuuden osoitus oli maalaisliiton kansanedustajan ja kristilliseen työväenliikkeeseenkin lukeutuneen pastori Antti Rentolan kiihkeä kirjoittelu Ilkka-lehdessä. Hän kutsui sotaa pyhäksi sodaksi, Jumalan sodaksi perkelettä vastaan. ”Ompa oikeastaan ihanaa, että on sota – juuri sen vuoksi, että se on pyhä sota”, kirjoitti Rentola ja kutsui punaisia mm. perkeleen joukoiksi, hyeenoin, pedoin, ryssänkihloja ottaneiksi kavaltajiksi ja saastaiseksi roistokarjaksi.¹¹⁵ Yhteensä kuudessa kirjoituksessa *Työmieheissä* ja *Tiedonantajassa* vastattiin Rentolan kirjoituksiin – yleensä samalla mitalla. Esimerkiksi Tyko Varto kirjoitti *Tiedonantajassa*:

Kuin raatelevan suden, on veren haju saattanut tuon tekopyhän papin, 'jolla sisällä on piru niin kuin tiiliskivi', humalahullun lailla riehumaan ja ilakoimaan lahtarien

Tasavallan päiväkirja XIII. Työmies 11.2.1918; nimim. L. M-n: Mitä porvaristo taistelullaan tavoittelee. Työmies 6.3.1918; Octave Mirbeau: Lähetysaarnaja. Työmies 10.4.1918; Papit ja mammona. SKT 29.3.1918.

¹¹³ Siltala, 145.

¹¹⁴ Maiju Lassila: Tasavallan päiväkirja IV. Työmies 27.1.1918; Nimim. Neekeri (Yrjö Räisänen): Niitä näitä – Aikamme tarinoita. Työmies 6.2.1918; Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja XII. Työmies 9.2.1918; Porvariston sivistys ennen ja nyt. Työmies 14.2.1918; nimim. A. A.: Vapaus ja porvaristo. Työmies 20.3.1918; nimim. E. M.: Elköömme purko keppeä, purkaamme koiraa. SKT 27.2.1918; Ansion mukaan. SKT 16.4.1918; nimim. K. L.: Hyväksyykö kristinuskon sodan. KL 20.3.1918.

¹¹⁵ Antti Rentola: Pyhä sota. Ilkka 27.2.1918; Antti Rentola: Veljeäni syleillessä. Ilkka 1.3.1918; Antti Rentola: Suomalaisen rukous sotatalvena 1918. Ilkka 4.3.1918.

teurastuksesta, josta tuo jumalan santarmi nauttii täysin siemauksin. Tuo pappiparka tanssii villiä uhritanssia kaatuneitten työläisten ruumiitten ympärillä ja ilonsa on rajaton. Onpa hän kädestä siepannut jumalansakin tuohon tanssiin, iloiten siitä, että ukko ei pääse punakaartilaisten puolelle, jos vaikka hänellä halukin olisi.¹¹⁶

Muutenkin pappien ja kirkon sekaantuminen käynnissä olleeseen sotaan herätti työväenlehdissä todella paljon paheksuntaa. Monissa kirjoituksissa tuotiin esiin, kuinka papit rukoilivat valkoisten aseiden puolesta ja kiihottivat kirkoissa tappamaan. Valkoisen armeijan tiedotuksien lukemisesta syytettiin monia punaisen Suomen puolelle jääneitä pappeja. Valkoisen Suomen pappeja syytettiin osallistumisesta ase kädessä taisteluun. Suodenniemellä ja Korpilahdella pappien väitettiin olleen jopa lahtarien johtajia. Kirkkorakennusten käyttö taisteluissa oli myös monissa kirjoituksissa toistunut teema.¹¹⁷

Pappien moraalittomuuden lisäksi työväenlehdet kirjoittivat paljon kristinuskoon perustuneen porvarillisen moraalin rappiosta. Porvarin katsottiin osaavan valita hyvin, mitä hän Raamatustansa lukee. Esimerkiksi kun Porvoossa piti löytää lahtarikaartiin sotilaita, kirkoissa hylättiin Uuden Testamentin armahtava ja rauhaa rakastava Jumala ja kaivettiin esille Vanhan Testamentin julma ja ankara sotia rakastava Jumala. Maiju Lassilan ”Tasavallan päiväkirja” -satiirissa porvari Kaikkonen pohdiskeli:

Sillä minä, jumalan armosta Pekka Kaikkonen ja työväen armosta varakas porvari, harrastan perjantapäivin uskontoa ja raamattua, täyttäen kunakin perjantaina yhden raamatunlauseen käskyn. Tänään minun on määrä täyttää käsky: 'Toimita talosi, sillä huomenna sinun pitää kuoleman.' Ensi perjantaina minä harrastan raamatunlausetta:

¹¹⁶ Tyko Varto: Paarioluokkalaisiksiko Suomen työläiset! SKT 12.3.1918. Muut kirjoitukset Rentolasta: Rintaman takaa – Lahtaripapin siivoton sisunpurkaus. Työmies 9.3.1918; nimim. Jukkala: Rentolan rentoilu. Työmies 12.3.1918; Viikon varrelta. Työmies 23.3.1918; nimim. L. L. L–no: Sotapappi. Työmies 13.3.1918; nimim. Sakari: Raakuuteen kiihoitusta. Työmies 3.4.1918.

¹¹⁷ Rintaman takaa – Lahtaripapin siivoton sisunpurkaus. Työmies 9.3.1918; Pappi rukoilee Mannerheimiläisten puolesta. SKT 13.2.1918; Mestarinäyte lahtarien ylipäällikön ja papin valehtelemistaidosta. SKT 25.2.1918; nimim. E. M.: Elkkäämme purko keppeä, purkaamme koiraa. SKT 27.2.1918; nimim. Fix: Kumpi armeija voittaa. SKT 22.3.1918; Ansion mukaan. SKT 16.4.1918; Pappi lahtarien johtajana. KL 4.2.1918; Muualta Suomesta – Suomenniemen pappi lahtarien johtajana. KL 12.2.1918; Pappi lahtarina. KL 12.2.1918; ”Tampereen valloitus”. KL 26.2.1918; Viestejä lahtariseuduilta. Pakolaisten kertomuksia. KL 26.2.1918; nimim. Ei-järjestynyt: Ei oikeutta maassa saa ken itse sit' ei hanki. KL 27.2.1918; Viestejä lahtariseuduilta. Lahtarien hirmuvalta Korpilahdella. KL 2.3.1918; Kankaanpään lahtarien hommat. Pappi ihmisten teurastajana. KL 6.3.1918; nimim. Varakappale: Tampereelta. KL 16.3.1918; Pikku tietoja – Jumaluusopin ylioppilas ja kristillisen nuortenmiesten yhd. jäsen lahtariarmeijassa. KL 21.3.1918; Saapko halokomies hoastoo. KL 27.3.1918; Pikku juttuja. KL 28.3.1918; Tuokiokuvia rintamalta. KL 3.4.1918.

'Olkaa rauhan tekijät', ja sitä seuraavana taas saman pyhän kirjan päinvastaista käskyä: 'Silmä silmästä ja hammas hampaasta.' Niin täytän minä raamatun kaikki käskyt, yhtenä perjantaina sen, jossa enkelit iloitsevat ja toisena sen, josta riemuitsee pimeyden ruhtinas. Hyvinä tasavallan porvarina en näet päästä raamattua vaan täytän sen.¹¹⁸

Porvarin raamatunlukutaito oli yksi osoitus porvarillisen moraalin elastisuudesta. Porvarit itse vähät välittivät kristillisistä periaatteista, mutta halusivat toki työläisen niitä noudattavan. ”Tasavallan päiväkirjan” porvari Kaikkonen muotoili asian niin, että ei hän pappia itseään varten tarvinnut, itse hän on tehnyt vain kolmen markan synnin antaessaan rakastajattarensa odottaa kolme tuntia. Sen sijaan kansan kuuliaisuuden takia tarvittiin pappia, samaan tapaan kuin ennen venäläistä virkavaltaa. Toisessa kirjoituksessa Kaikkonen kertoi hyväksyvänsä kyllä herran viisauden, kunhan se viisaus on erilainen porvareille kuin työläisille.¹¹⁹ Kolmen markan synti viittasi käsitykseen rahasta porvarin ainoana ojennusnuorana. Tähän viitattiin myös muissa kirjoituksissa. Mm. nimimerkki Maalainen kirjoitti *Työmieheissä* porvarin huokauksista, jotka vallankumous oli saanut aikaan:

Voi sinä kurja rahavalta! Et hädässä ystävääsi tunne - - pois hyljää! Vihollisten valtaan heität! Sinua olen jumaloinut, kuullut ja kumartanut, uskollisesti palvellut ikäni kaiken. Sinua olen etsinyt, rakastanut, sinun tähtesi lähimmäistäni vihannut, pettänyt, sortanut ja kiduttanut. Koko ihmisyyteni uhrannut sinulle, parhaimpani laskenut jalkojesi juureen. Sinua yöt, päivät olen ajatellut. Nyt et kykene minua auttamaan.¹²⁰

¹¹⁸ Maiju Lassila: Tasavallan päiväkirja III. Työmies 25.1.1918. Vaikka kirjoitus julkaistiin jo ennen sodan syttymistä, valitsin sen, koska ote on aiheen kannalta erityisen osuva, ja ”Tasavallan päiväkirja” jatkuu myös sodan aikana tyyliltään samanlaisena. Muita kirjoituksia porvarin raamatunlukutaidosta mm. A. R. Kotilainen: Sota Porvoosta. SKT 6.4.1918; Maiju Lassila: Tasavallan päiväkirja IV. Työmies 27.1.1918; Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja VI. Työmies 31.1.1918; nimim. Jaakoppi: Niitä näitä – Työvelvollisuudesta ja virkamieslakoista. Työmies 10.2.1918; Maiju Lassila: Tasavallan päiväkirja XIV. Työmies 15.2.1918; nimim. Neekeri (Yrjö Räisänen): Niitä näitä – Heidän hengenruokansa. Työmies 23.2.1918; nimim. Esaia: Salatut kätköt. KL 22.2.1918.

¹¹⁹ Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja VI. Työmies 31.1.1918; Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja VII. Työmies 2.2.1918. Ilmaus porvarillisen moraalin elastisuudesta Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja IX. Työmies 4.2.1918.

¹²⁰ Nimim. Maalainen: Porvarin huokauksia. Työmies 24.2.1918. Muita kirjoituksia porvarillisen moraalin elastisuudesta mm. Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja V. Työmies 30.1.1918; A.(atto) S.(irén): Pienten kotien lapset! Mihin joukkoon kuulutte? Työmies 20.2.1918; Siveyskäsitteiden muuttuminen. Työmies 18.3.1918; nimim. M. P.: Ennen ja nyt. SKT 29.3.1918; Viimeinen palkanmaksu. SKT 22.4.1918; Johannes Gebhard: Teillä on avarat suojat. KL 2.3.1918; Pikku tietoja – Lahtarien vala. KL 12.3.1918; Irmari Rantamala: Valkeat rosvot. KL 18.3.1918; Elvira Villman-Eloranta: Punakaartilainen taivaassa. KL 3.4.1918.

2.4 Kirkon toiminta ja kirkkoon kohdistetut väkivaltaisuudet

Ennen sodan syttymistä vielä tammikuussa 1918 *Kansan Lehdessä* ja *Työmiehessä* julkaistiin säännöllisesti ilmoituksia seurakuntien toiminnasta.¹²¹ Vallankumouksen puhjettua nämä ilmoitukset muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta loppuivat. Syytä on mahdollon varmasti sanoa: joko seurakunnat lakkasivat ostamasta ilmoitustilaa työväenlehdistä tai työväenlehdet kieltäytyivät julkaisemasta niitä. Edellinen syy lienee todennäköisempi. Tähän viittaa mm. se, että *Työmiehen* ”Liikeosoitteita”-palstalla otsikon ”Pappeja” alla oli koko sodan ajan helsinkiläisen pastorin K. V. Hurmerinnan tiedot.¹²² Hurmerinta oli toiminut Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kappalaisena vuodesta 1908. Työväkeen hänellä oli yhteyksiä raittiusliikkeen ja kristillisen työväenyhdistyksen kautta. Ulpu Marjomaan mukaan sisällissota kuitenkin jyrkensi hänen asenteitaan työväestöä kohtaan.¹²³ Mielenkiintoista on, että siitä huolimatta toisaalta hän piti tietonsa lehdessä ja toisaalta lehti salli ne julkaista. Kenties kyseessä oli pitempiaikainen sopimus, eikä kumpikaan osapuoli tullut sitä irtisanoneeksi.

Pappien osallistuminen sotaan

Kirkon ja pappien keskuudessa oli epätietoisuutta, miten alkaneeseen sisällissotaan tulisi suhtautua. Papistossa herätti ärtymystä se, että tuomiokapitulit lakkasivat punaisessa Suomessa toimimasta. Näin ne eivät voineet antaa toimintaohjeita papistolle. Vaikka papiston sympatiat olivat käytännöllisesti katsoen kokonaan valkoisten puolella, aseisiin tarttuminen oli sille vieras ajatus. Papit vapautettiin virkatehtäviensä vuoksi asepalveluksesta sekä valkoisella että punaisella puolella. Ase kädessä valkoista Suomea lähti puolustamaan vain kolme pappia. Suojeluskunnassa vartiopalvelusta seurakuntatyön ohessa suoritti puolenkymmentä pappia. Sen lisäksi noin viitisenkymmentä pappia oli mukana perustamassa paikallista suojeluskuntaa tai osallistui sen toimintaan. Valkoiseen armeijaan perustettiin maaliskuun

¹²¹ Mm. Kirkollismaksujen rästikanto. *Työmies* 9.1.1918; Kirkollisia ilmoituksia. *Työmies* 15.1.1918; Lukuset Jämsän seurakunnassa. KL 14.1.1918; Kokouksia. KL 19.1.1918; Yleinen rippikoulu. KL 19.1.1918.

¹²² *Työmies* 1918.

¹²³ Marjomaa, Ulpu: Hurmerinta, Kaarlo Viktor (1870 - 1941). Kansallisbiografia. Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001. <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3039/>> Luettu 7.4.2011.

kenttäpappijärjestelmä, jonka palkkalistoilla oli yhteensä 36 pappia pidemmän tai lyhyemmän ajan. Kenttäpappeina toimineita oli kuitenkin enemmän, koska osa sai palkan kotiseurakunnastaan.¹²⁴

Punakaartin aseelliseen toimintaan osallistui vain yksi pappi, Ruotsinpyhtään kirkkoherranapunainen Einari Rauhamäki, joka pakeni sodan jälkeen Venäjälle. Yhteistyöstä punaisten kanssa epäiltiin sodan jälkeen yhteensä neljää pappia, joista kaksi kuului kristilliseen työväenliikkeeseen. Suurin osa punaisen Suomen alueelle jääneiden seurakuntien (yht. 250) papeista pyrki jatkamaan seurakuntansa toimintaa niin normaalisti kuin olosuhteet sallivat. Punaista piilossa pitemmän tai lyhyemmän aikaa oli ilmoituksensa mukaan 51 eli noin 10 % punaisen Suomen seurakuntien papeista.¹²⁵

Kirkon toiminta

Kirkollinen elämä punaisessa Suomessa vaihteli paikkakunnittain punakaartien suhtautumisen ja pappistilanteen mukaan. Ajoittaisista levottomuuksista huolimatta seurakuntien toiminta jatkui kuitenkin pääsääntöisesti normaalisti. Vain 55 kirkossa häirittiin jumalanpalvelusta tai kirkollista toimitusta. Punakaartien asettamat liikkumis- ja kokoontumiskiellot estivät kuitenkin paikoin kinkerien, rippi-, pyhä-, ja kiertokoulujen, hartausseurojen ym. pitämisen.¹²⁶ Esimerkiksi Joutsenon seurakunnan pastori Kustaa Korpela pysäytettiin maantiellä ja vietiin punakaartin esikuntaan kuulusteltavaksi. Kun pastori kertoi olleensa matkalla pitämään lukukinkereitä, hänelle ilmoitettiin: ”Sellaiset kansanpimittämiset on lopetettu!” Pappi määrättiin kotiarestiin.¹²⁷ Lisäksi punakaartilaiset valvoivat pappien saarnojen sisältöä. Haminassa punakaartin päällikkö Jaakko Uski kävi itse valvomassa hartaustilaisuuksien henkeä.¹²⁸

Etenkin Helsingissä kirkollinen elämän jatkui entisellään koko sodan ajan. Siellä papit pääsivät huolehtimaan myös punaisten ottamien vankien ja haavoittuneiden

¹²⁴ Huhta 2010, 16–19, 32–33.

¹²⁵ Kena, 51–54, 60–62; Saarinen, 61–62, 67–68, 87–88; Huhta 2010, 36–39.

¹²⁶ Kena, 61; Saarinen, 83, 88.

¹²⁷ Tikka, Marko – Arponen Antti: Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918. WSOY, Helsinki 1999, 125.

¹²⁸ Turunen, Mirja: Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2005, 126; Kena, 61.

sielunhoidosta. Helsingissä – kuten myös Turussa, Viipurissa ja Kotkassa – pidettiin kirkkoissa koko sodan ajan joka ilta hartaushetkiä, joihin osallistui jopa epätavallisen runsaasti väkeä. Useilla paikkakunnilla pappi pyydettiin siunaamaan punaisten kaatuneita. Ainakin pari kertaa punakaartilaiset hakivat kaupungista papin toimittamaan ruumiinsiunausta seurakuntaan, jonka pappi oli paennut. Punaisten osallistuminen kirkolliseen toimintaan ei ollut tavatonta. Johanna Paasosen mukaan etenkin Somerolla paikkakunnalla olleille punaiset kävivät kirkossa ja kinkereillä, ja heidän lapsensa osallistuivat uskonnonopetukseen. Pitäjässä pidettiin maaliskuun lopulla myös kinkerit työväentalolla punaisen lipun liehuessa katolla.¹²⁹

Angelniemen elintarvikelautakunta kirjelmöi kansanvaltuuskunnan elintarvikeosastolle 18.2.1918 ja kertoi, että koska ”maaseudulla on ollut tapana saattaa kaikenlaiset ilmoitukset yleiseksi tiedoksi kuuluttamalla ne kirkossa”, elintarvikelautakunta oli toimittanut kuulutukset kanslian aukioloajasta, viljan puimisesta ja ilmoittamisesta sekä jauhokortin saamisesta kirkossa kuulutettavaksi. Kappalainen J. W. Wierumäki oli kuitenkin kieltäytynyt lukemasta kuulutuksia. Lautakunta pelkäsi, että nyt tilalliset jättävät puinnin ja siitä ilmoittamisen vedoten tietämättömyyteensä. Siksi se tiedusteli kansanvaltuuskunnalta toimintaohjeita sekä toivoi, että pappi saisi asiaankuuluvan ojennuksen kansanvaltuuskunnalta.¹³⁰

Kansanvaltuuskunnan elintarvikeosasto vastasi tiedusteluun 22.2. Se ilmoitti ykskantaan, että kansanvaltuuskunta on vapauttanut Suomen kansalaiset maksamasta pappien palkkoja, joten papeille ei voi asettaa pakkomääräyksiä. Jos pappi palkataan vapaaehtoisesti, kansanvaltuuskunta ei puutu sopimuksen sisältöön. Siksi se käski elintarvikelautakunnan huolehtimaan asetusten julkitulosta jollakin muulla tavalla, kunnes asiassa ehditään ohjeet antamaan.¹³¹ Tapaus on mielenkiintoinen kolmella tavalla. Ensiksikin se osoittaa, että etenkin maaseudulla totuttuihin tapoihin ja pappien keskeiseen asemaan yhteiskunnassa oli hyvin urauduttu; paikalliset

¹²⁹ Kena, 61; Saarinen, 88–89, 90–91; Paasonen, Johanna: Viha, epäluulo, pelko. Pappeihin kohdistunut punainen terrori kansalaissodassa 1918. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1996.

¹³⁰ Angelniemen elintarvikelautakunnan kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Elintarvikeosastolle 18.2.1918. Elintarvikeasiain osasto, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 10, KA.

¹³¹ Kansanvaltuuskunnan Elintarvikeosaston kirjelmä Angelniemen elintarvikelautakunnalle 22.2.1918. Elintarvikeasiain osasto, Kirjatut päätöskonseptit ja lupatodistukset. SKA, kotelo 9, KA; Rinta-Tassi, 300.

vallankumouselimetkään eivät niitä aina kyseenalaistaneet. Toiseksi kansanvaltuuskunta oli linjassaan johdonmukainen: pappia ei saanut pakottaa lukemaan kuulutuksia, kun hänelle ei palkkaakaan maksettu. Kolmanneksi on huomattavaa, että tiedusteluun vastattiin todella nopealla aikataululla. Asia oli mitä ilmeisimmin kansanvaltuuskunnalle tärkeä; se halusi linjansa asiassa tulevan selväksi.

Kirkkoon ja pappeihin kohdistunut terrori

Kenan mukaan punakaartit pidättivät ja kuulustelivat yhteensä 31 pappia ja 12 kirkonpalvelijaa. Monissa tapauksissa syynä oli juuri kieltäytyminen lukemasta punaisten tiedotteita. Myös Angelniemellä oli pappi pidätettynä, joten ilmeisesti mainittu Wierumäkikin joutui kieltäytymisestään kärsimään. Muita syitä pidätyksille olivat poliittiseksi väitetyt saarnat, kieltäytyminen tunnustamasta kansanvaltuuskuntaa lailliseksi hallitukseksi sekä epäily valkoisten auttamisesta.¹³²

Kotitarkastukset ja takavarikoinnit pappiloissa olivat Kenan mukaan yleisiä. Myös kirkonkirjat ja arkistot kiinnostivat punakaartilaisia. Kenan mukaan sodan aikana ryöstettiin 82 pappilaa, 31 kirkonpalvelijan kotia ja 41 kirkkoa. Kymmenen kirkkoa ja kymmenen pappilaa poltettiin. Nämä tapahtuivat yleensä taistelutoimien yhteydessä. 50 kirkkoa joutui hävitetyksi tai turmelluksi. Kenan mukaan punaiset murhasivat kymmenen pappia ja yhdeksän kirkonpalvelijaa. 36 pappia ja 18 kirkonpalvelijaa joutui pahoinpidellyksi. Lähteenä hänellä on senaatin määräyksestä kevätkesän 1918 aikana kirjoitetut selvitykset seurakuntien tappioista sekä Vapaussodan Historian komitean pyynnöstä vuoden 1918 lopulla kirjoitetut laajemmat papiston kertomukset sodan ajalta.¹³³ Aineistojen luonne antaa aiheen epäillä tietojen eksaktiutta. Lisäksi esimerkiksi ryöstetyksi tulemisen määritelmä lienee varsin tulkinnanvarainen. Muuta tietoa kirkkoon kohdistuneista väkivaltaisuuksista ei kuitenkaan ole tarjolla. Ainakin murhattujen pappien osalta Kenan ilmoittama määrä kuitenkin pitäneen paikkansa. Määrä

¹³² Kena, 58–59.

¹³³ Sama, 58–61.

on nimittäin sama kuin Jaakko Paavolaisella¹³⁴, ja Marko Tikan mukaan nyky käsitys punaisen terrorin uhrimääristä pitää yhtä Paavolaisen esittämän kanssa.¹³⁵

Kenan näkemys pappeihin kohdistuneen punaisen terrorin luonteesta seuraa Paavolaisen näkemystä, jonka mukaan terrori oli suhteellisen subjektiivista ja sattumanvaraista. Murhiin syyllistyivät Kenan mukaan yleensä vieraspaikkakuntalaiset järjestyneeseen työväkeen kuulumattomat ”huligaaniset ainekset”, jotka terroristiryhminä kulkivat paikkakunnalta toiselle. Joissakin tapauksissa väkivallanteot olivat henkilökohtaisten kaunojen purkamista. Kena pitää pappeihin kohdistunutta terroria vähäisenä sekä papiston kokonaismäärään että punaisen terrorin kokonaisuhrimäärään verrattuna. Hän katsookin, että papit eivät olleet punaisten erityisen vihan kohteena vaan jakoivat muiden yhteiskunnan hyväosaisten kohtalon.¹³⁶

Johanna Paasonen ei pro gradu -tutkielmassaan myöskään näe pappeja erityisenä terrorin kohteena, vaan katsoo murhien motiivien ja syiden olleen samanlaisia kuin keiden tahansa punaisen terrorin uhrien. Hän katsoo, että punaiset eivät halunneet tappaa kirkkoa vaan ”lahtaripapin” ja ”kapitalistisia”. Paasonen korostaa Kenaa enemmän pappismurhien yhteyttä sotatilanteeseen. Murhat noudattivat punaisen terrorin periodimaisuutta: ensimmäisen terroriperiodin aikana helmikuussa murhattiin kaksi pappia, vain yksi olojen vakiintuessa maaliskuussa ja loput seitsemän toisen murhaaillon aikana huhtikuussa. Paavolaisesta ja Kenasta poiketen Paasonen tuo myös esiin, että yhtä lukuun ottamatta kaikkien pappien murhiin oli sodan kulkuun liittynyt motiivi.¹³⁷

Pappismurhien motiivit liittyivät Paasonen mukaan vihan, epäluulon ja pelon tunteisiin. Vihasta oli kysymys ensimmäisen terroriperiodin murhissa, epäluulosta ja pelosta taas toisen periodin murhissa. Esimerkkinä vihasta murhan motiivina Paasonen esittää Lopen kirkkoherra Juho Heikki Tuorin murhan, joka toteutettiin heti vallanoton jälkeen helmikuun alussa samaan aikaan muiden paikkakunnan merkittävimpien porvarien murhien kanssa jo etukäteen laaditun listan mukaisesti. Epäluulo taas liittyi tapauksiin,

¹³⁴ Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuDET Suomessa 1918. I. ’Punainen terrori’. Helsingin yliopisto, Helsinki 1966, 187.

¹³⁵ Tikka 2009, 243.

¹³⁶ Kena, 60.

¹³⁷ Paasonen, 88–89.

joissa pappeja epäiltiin valkoisten auttamisesta. Pelko tuli esille erityisesti aivan sodan lopussa sekasortoisissa oloissa toteutettujen murhien yhteydessä.

Kokonaisnäkemyksensä punaisesta terroristista Paasonen lausuu, että se ei saanut käyttövoimaansa halusta muuttaa maailmaa paremmaksi vaan enemmänkin jokaisen tarpeesta suojella itseään.¹³⁸

Paasosen näkemys pappismurhista osana sotatapahtumia lähestyy Marko Tikan myöhemmin esittämää näkemystä punaisesta terroristista sodankäynnin osana. Tikan mukaan väkivallanteoille oli yleensä sotatilanteeseen liittynyt motiivi:

Surmatut olivat – usein avoimesti vastavallankumouksellisia: suojeluskuntalaisia tai aktiivisesti valkoisia auttaneita henkilöitä. Osa surmatuista oli syyllistynyt tekoihin, joita voitiin punaisten näkökulmasta pitää sotarikoksina: he olivat sekaantuneet vakoiluun ja sabotaasitekoihin. Surmattujen joukossa oli myös henkilöitä, joiden surmaamiseen oli ideologinen syy: tapetut olivat punakaartin näkökulmasta luokkavihollisia. Ideologiseen tuhoamiseen siirryttiin tosin yleensä vasta siinä vaiheessa, kun punakaartin sotilaallinen peli oli jo pelattu.¹³⁹

Mielestäni Paasosen kuvaamat pappismurhat sopivat Tikan analyysiin erinomaisesti. Surmatut papit olivat avoimesti vastavallankumouksellisia tai heitä ainakin epäiltiin sellaisiksi. Vähintäänkin he olivat luokkavihollisia, joiden surmaamiseen oli ideologinen syy. Pappismurhien sijoittuminen sodan loppupuolelle korostaa tämän seikan merkitystä. Kuitenkin on huomionarvoista todeta, että vaikka murhilla olikin sodankäyntiin liittyvä motiivi, ne olivat punaisen Suomen oikeusjärjestyksen kannalta laittomia. Juha Siltalan mukaan väkivaltaisuuksien eskaloituminen sodan loppuvaiheessa johtui ainakin osaksi siviilihallinnon romahtamisesta¹⁴⁰.

Kirkollisen toiminnan ja kirkkoon kohdistettujen väkivaltaisuuksien tarkastelu monipuolistaa kuvaa uskonnon asemasta punaisessa Suomessa. Punaisten suhtautumisessa kirkkoon näkyy suurta paikallista vaihtelua. Toisaalta paikoin punaiset osallistuivat kirkolliseen elämään ja pyysivät pappien palveluksia, toisaalta paikoin häiritsivät seurakuntien toimintaa ja jopa murhasivat pappeja. Oli jopa paikkakuntia,

¹³⁸ Sama, 89–94.

¹³⁹ Tikka 2006, 73.

¹⁴⁰ Siltala, 125.

kuten Somero, jolla tapahtui molemmat, joskin Someron papin murha tapahtui ilmeisen epäselvissä oloissa.¹⁴¹

2.5 Muu uskonnollinen toiminta

Ei-kirkollisten uskonnollisten liikkeiden ja ryhmien toiminnasta punaisessa Suomessa en juuri löytänyt tutkimustietoa. Jotakin käsitystä siitä kuitenkin saa työväenlehdissä julkaistujen ilmoitusten kautta. Tämä ei anna kattavaa kuvaa toiminnasta, mutta kertoo ainakin, mitkä liikkeet katsoivat työväenlehtien lukijoiden olleen potentiaalisia osallistujia tilaisuuksiinsa.

Ehdottomasti eniten ilmoituksia *Työmieheessä* ja *Kansan Lehdessä* oli ns. Kansainvälisellä Raamatuntutkijain Seuralla eli russelilaisuudella. Liike on myöhemmin kulkenut nimellä Jehovan todistajat. Ryhmällä oli Helsingissä ja Tampereella yhteensä 19 tilaisuutta, joita lehdissä mainostettiin. Tilaisuuksien aiheet olivat yleensä Raamattuun liittyviä. Joissakin tapauksissa ainakin otsikon tasolla viitattiin myös käsillä olevaan tilanteeseen, esim. ”Uusi yhteiskunta”, ”Jeesuksen tuleminen ja vallankumous” sekä ”Paras keino mielten rauhoittamiseksi”. Liikkeen tilaisuuksissa puhuivat insinööri Kaarlo Harteva, matkapuhuja Pekka Nortamo sekä toimittaja Liesi.¹⁴²

Russelilaisuuden yhteys punaisiin lienee ollut jossakin määrin läheinen. Mirja Turusen mukaan liike piti työväentaloja esitelmätiloinaan ainakin heti sisällissodan alettua.¹⁴³ Helsingin ja Tampereen kohdalla tämä ei kuitenkaan ilmeisesti pitänyt paikkaansa. Helsingissä kokoontumispaikkoina olivat raittiusyhdistys Koiton juhlasali, Heimolan voimistelusalali sekä uusi ylioppilastalo, Tampereella taas Puuvillatehtaan kirkko. Toki on mahdollista, että työväenyhdistykset hallinnoivat kyseisiä tiloja sisällissodan aikana.

¹⁴¹ Paasonen, 73–76.

¹⁴² Mm. ”Kansainv. Raamatuntutk. seura. Ins. Kaarlo Harteva puhuu sunn. 3 p. Helmik. klo 2 ip. 'Koiton' Juhlasalissa Yrjön. 31 aineesta: Paras keino mielten rauhoittamiseksi.” Kirkollisia ilmoituksia. *Työmies* 2.2.1918; ”Kansainvälinen Raamatuntutkijain Seura. Matkapuhuja Pekka Nortamo saarnaa sunnuntaina 10 p:nä helmikuuta klo 12 p, 'Koiton' juhlasalissa, Yrjönkatu 31, aineesta: Jeesuksen tuleminen ja vallankumous.” Kirkollisia ilmoituksia. *Työmies* 9.2.1918; ”Toimittaja Liesi pitää henkisen luennon luonteen kasvattamiseksi niille, jotka tahtoisivat elää eikä kuolla, Heimolan voimistelusalissa Hallituskatu 15, sunnuntaina 17 p. klo 2 i.p. Kaikki uskovaiset seurakuntaan katsomatta samoin kuin muutkin asiaa harrastavat sydämmellisesti tervetulleita. Pääsy vapaa.” Kirkollisia ilmoituksia. *Työmies* 17.2.1918.

¹⁴³ Turunen, 127.

Haminassa punakaartin johtaja Jaakko Uski kuului russelilaisiin. Hän oli mukana pidättämässä ja murhaamassa Haminan kirkkoherraa Uno Renvallia, Vehkalahden kirkkoherraa G. A. Taubea ja Vehkalahden kappalaista Adolf Mannista. Mirja Turusen mukaan Haminassa pappien vaino oli poikkeuksellisen kovaa. Turunen ja Johanna Paasonen katsovat, että russelilaisuudella saattoi olla vaikutusta Uskin erityiseen pappisvihaan, olihan liike kirkonvastainen. Yhteys ei kuitenkaan ole yksioikoinen, olihan liike tunnettu myös pasifistisuudestaan.¹⁴⁴

Helsingissä paljon toimintaa järjestivät myös teosofit. Tampereella teosofien toimintaa ei ilmeisesti ollut. *Työmieheissä* mainostettiin yhteensä kahdeksaa teosofista tilaisuutta. Tilaisuuksissa puhujina toimivat Pekka Ervast ja V. H. Valvanne. Esitelmien aiheet olivat suurimmaksi osaksi hyvin abstrakteja mutta joissakin tapauksissa myös ajankohtaisia.¹⁴⁵ Kuten jo ensimmäisessä luvussa mainitsin, teosofialla oli ollut pienimuotoista kannatusta sosialistien keskuudessa jo 1800-luvun lopulta lähtien. Sisällissodalla ei liene juuri olleen vaikutusta teosofien toimintaan. Huomion arvoista on, että teosofien toiminnasta ei koskaan ilmoitettu ”Kirkollisia ilmotuksia” -otsikon toisin kuin russelilaisten, vaikka sekään liike ei ollut millään tavalla kirkollinen.

Helsingissä kokoontui myös erikoinen ”Herran kansan tasavallan” nimeä kantanut ryhmä. Sen vetäjänä oli pastori Juho Uoti. Esim. 10.3. *Työmieheissä* julkaistiin seuraavanlainen ilmoitus: ”25 p:nä tätä maaliskuuta Herra tuo avun Siionillensa s.o. Kaikille Hänelle kastetuille, jotka liittyvät Herran kansan tasavaltaan. Sen perusteita saadaan sunnuntaisin kello 10 ap. Teatteri Lyyrassa, Siltasaarenk. 16.” Samankaltaisia ilmoituksia *Työmieheissä* julkaistiin useita, muutaman kerran jopa lähes sivun kokoinen ilmoitus, joissa vedottiin voimakkaasti sekä porvarillisiin että sosiaalidemokraatteihin, että he liittyisivät Herran kansan tasavaltaan, kansainväliseen kansanvaltaiseen liittotasavaltaan.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Turunen, 124–130; Paasonen, 64.

¹⁴⁵ Mm. ”Bulevardin 7:ssä sunnuntaina 17 p:nä klo 12 Pekka Ervastin esitelmä: Kalma ja Tuoni.” Teosofiset esitelmät. *Työmies* 15.3.1918; ”Tänään klo 1 ip. Puhuu V. H. Valvanne, Bulevardink. 7:ssä, aineesta: Miten uutta yhteiskuntaa rakennetaan. Oviraha vapaaehtoinen.” Teosofis-sosialistinen esitelmä. *Työmies* 23.3.1918.

¹⁴⁶ Kutsumus. *Työmies* 23.2.1918; Kokouksia. *Työmies* 2.3.1918; Kuulkaa! *Työmies* 7.3.1918; Kuulkaa! 10.3.1918; Herran Kansan Tasavaltaan. *Työmies* 16.3.1918.

*Työmiehe*ssä kerrottiin 18.3. punakaartin hajottaneen Herran kansan tasavallan kokouksen, koska puuha katsottiin ”järjestyneen työväen toimintaa hajottavaksi”. Kuitenkin varsin pian ryhmä julkaisi taas ilmoituksiaan samassa lehdessä. Nyt se lupasi poistaa luokkasodan syyt maakiinteistöjen ostoon liittyneellä ohjelmallaan. Yhdessä viimeisimmistä *Työmiehen* numeroista 9.4. ryhmä ilmoitti ostavansa rajattoman määrän maatiloja.¹⁴⁷ *Kansan Lehdessä* julkaistiin 22.3. pilkallinen kirjoitus Helsingissä kokoontuvasta erikoisesta ryhmästä, joka kantaa nimeä Herran kansan tasavalta. Kirjoituksessa todettiin mm. että tasavallan säännöt ovat vaikeammat ymmärtää kuin pyhän Athanasiuksen uskontunnustus.¹⁴⁸

Kristillisten vapaiden suuntien tilaisuuksia mainostettiin *Kansan Lehdessä* huomattavasti enemmän kuin *Työmiehe*ssä. Kenties Helsingissä punaisen lehden lukijoita ei samassa määrin katsottu potentiaalisiksi tulijoiksi liikkeiden tilaisuuksiin tai sitten liikkeillä oli Tampereella enemmän toimintaa. *Kansan Lehdessä* toiminnastaan ilmoittelivat mm. metodistit sekä pelastusarmeija. Useissa ilmoituksissa järjestäjätaho jää epäselväksi. Yhteiskristillisiä Allianssitapahtumia järjestettiin muutama sekä Helsingissä että Tampereella.¹⁴⁹

Pelastusarmeija näyttäytyi työväenlehdissä kovin negatiivisessa valossa. *Työmiehe*ssä ja Tiedonantajassa arvosteltiin kovasti liikkeen lehden Sotahuudon asettumista valkoisen armeijan tueksi. Pelastusarmeijaan myös liittyi kaksi fiktiivistä kertomusta, joissa liikkeestä annettiin hyvin negatiivinen kuva.¹⁵⁰ Kielteinen suhtautuminen pelastusarmeijaan on mielestäni erikoista, korostihan liike hädänalaisten auttamista huomattavasti kirkkoa enemmän. Mahdollisesti liike nähtiin liian porvarillisena. Lisäksi

¹⁴⁷ ”Herran kansan tasavallan” kokous hajoitettu. *Työmies* 18.3.1918; Herran Kansan Tasavaltaan. *Työmies* 5.4.1918; Sovinnon käsi. *Työmies* 6.4.1918; Herran kansan Tasavallan. *Työmies* 9.4.1918.

¹⁴⁸ Nimim. Jukkala: ”Herran kansan tasavalta”. KL 22.3.1918.

¹⁴⁹ Mm. ”Talvijuhlat Pelastusarmeijassa Läntinenkatu 18 a tänään lauantaina kello puoli 7 illalla.” Kirkoll. ilmoituksia. KL 2.3.1918; ”Esit. Aikamme kirkkojen ja kapitalistien valtioin tulevaisuus, Puuvillatehtaan kirkossa sunnunt. maalisk. 17 p. klo 5 ip. Metodistipast. A. Tuukkanen. Kirkkosalissa Länt.k. 24 klo ½ 7 i. Kahvijuhla. Tervetuloa!” Kirkoll. ilmoituksia. KL 16.3.1918; ”Herätyskokous Puutarhakadun rukoushuoneella, n:o 17 tänään perjant. 22 p. t.k. klo 6 ip. Puhuvat J. Raitio ja A. Jansson. Vapaa pääsy!” Kirkoll. ilmoituksia. KL 22.3.1918.

¹⁵⁰ Freedi M–nen: Kurjien yöpuu. *Työmies* 10.2.1918; Epäkohtia Pelastusarmeijan yömajassa. *Työmies* 27.2.1918; nimim. K.J.H.: Pelastusarmeijan lehti luokkasotaa tulkitsemassa. Ruokotonta puhetta. *Työmies* 8.4.1918; nimim. Virtolainen: Kolmas armeija. SKT 3.4.1918; Sigfrid Siverty: Sotamies Maria. KL 30.3.1918.

pelastusarmeijan antama tuki valkoisille lieenee ollut niin painava asia punaisten vaakakupissa, että liikkeeseen ei voitu suhtautua positiivisesti.

Eniten työväenlehdissä tilaisuuksiaan mainostivat hyvin kirkkokriittiset uskonnolliset ryhmät – russelilaiset ja teosofit. Ilmeisesti ne odottivat eniten potentiaalista kannatusta punalehtien lukijoissa. Niitä ei kirjoittelussa juurikaan käsitelty. Russelilaisuuden osalta on merkkejä ainakin paikallisesta läheisyydestä punaiseen valtaan, ja teosofisuudella oli jo vuosisadan alusta saakka ollut kannatusta työväenliikkeessä Kriittisesti tai pilkallisesti kirjoiteltiin Herran kansan tasavallasta ja pelastusarmeijasta. Edellisen kohdalla kritiikki kohdistui toiminnan hajottavuuteen, jälkimmäisessä taas valkoisten puolelle asettumisesta. Muiden kristillisten vapaiden suuntien toimintaa ei lehdistön kirjoittelussa kommentoitu.

Yhteenvedoa luvusta

Kansanvaltuuskunta pyrki politiikallaan tekemään valtiosta uskonnollisesti neutraalin. Luterilaisen kirkon erityisasema haluttiin murtaa ja saattaa kirkko samanlaiseen asemaan muiden uskonnollisten ryhmien kanssa. Uskonnonopetuksen sijalle suunnitellun siveysopin opetuksen sisällöstä olisi riippunut, missä määrin yhteiskunnallinen katsomuksenvapaus olisi todellisuudessa toteutunut. Uskonnon- tai katsomuksenvapaus itseisarvona ei juuri noussut esille lehdistössä, vaan keskeisimmät perustelut valtiokirkon lakkauttamiselle olivat sen antama tuki porvarilliselle yhteiskuntajärjestykselle sekä sen aiheuttama moraalinen rappio. Kirkon toiminnasta olemassa olevien tietojen ja työväenlehtien ilmoittelun perusteella uskonnonvapaus näkyy toteutuneen punaisessa Suomessa jotenkuten. Uskonnolliset ryhmät saivat ilmoitella toiminnastaan ja pääsääntöisesti myös järjestää kokouksiaan. Paikallisen punaisen vallan suhtautuminen kirkkoon ja muihin uskonnollisiin ryhmiin vaihteli paikallisesti huomattavastikin. Paikallisesti tapahtui kirkollisen elämän häiritsemistä. Kirkkoon myös kohdistettiin paikoin väkivaltaisuuksia, mutta kirkko ei ollut punaisen terrorin erityinen kohde.

3 Arvot ja tilannearvio: kirkko- ja uskontosuhteen tärkeys

Edellä olen käsitellyt uskonnon asemaa punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäncatsomuksen pintatasolla: toimia, joilla kirkon ja uskonnon asemaa määritettiin punaisessa Suomessa. Nyt siirryn tarkastelemaan arvoja ja tilannearviota, jonka perusteella näihin toimiin ryhdyttiin. Kysymyksen kuuluu, kuinka tärkeitä nämä kirkon ja uskonnon asemaa määrittäneet toimet olivat eri tasoilla. Ensiksi koetan selvittää, kuinka tärkeää katsomuspolitiikka oli kansanvaltuuskunnalle sen kaikkeen lainsäädäntötyöhön nähden sekä myös mitä sosiaalidemokraattien aiemmin vaatimia uudistuksia kansanvaltuuskunta ei toteuttanut tai edes valmistellut. Toiseksi tarkastelen kirkko- ja uskontoasioiden tärkeyttä lehdistön kirjoittelussa. Kolmanneksi koetan luoda kuvaa kirkko- ja uskontoasioiden tärkeydestä paikallistasolla. Neljänneksi käsittelen kirkkoon ja uskontoon kohdistettujen odotusten merkitystä.

3.1 Valtio­kirkon lakkauttamistavoitteen tärkeys kansanvaltuuskunnalle

Osmo Rinta-Tassi jakaa vallankumoushallinnon hyväksymät 48 säädöstä kahteen ryhmään: toisaalta ideologisiin tavoitteisiin ja kannatuksen lisäämiseen tähdänneisiin sekä toisaalta ajankohtaisten hallinnollisten ongelmien synnyttämiin säädöksiin. Ensimmäiseen ryhmään hän laskee kuuluneen 16 säädöstä ja jälkimmäiseen 32. Tällä perusteella Rinta-Tassi toteaa, että kansanvaltuuskunta joutui työskentelemään enemmän eteen tulleiden käytännön ongelmien kanssa kuin ideologisten suurten linjojen määrittelyssä. Toisaalta hän tuo esiin, että keskeneräisiksi jääneistä 30 säädöksestä 20 oli ideologisia ja vain 10 puhtaasti käytännöllisiä.¹⁵¹

Rinta-Tassi ei tuo esiin, mitä säädöksiä hän laskee mihinkin ryhmään kuuluvaksi, mutta on varsin ilmeistä, että valtion ja kirkon erottamiseen tähdänneet kuuluvat ideologisiin tavoitteisiin tähdänneisiin säädöksiin. Näistä ehdittiin hyväksyä vain yksi – laki kirkollisten maksujen lakkauttamisesta. Siis selvässä vähemmistössä olleiden

¹⁵¹ Rinta-Tassi, 312–313.

ideologisten säädösten joukossakin vain 1/16 liittyi uskontoon. Tältä kannalta katsottuna uskonto ei ollut vallankumouksen ohjelmassa erityisen tärkeällä sijalla.¹⁵²

Tilanne muuttuu, kun otetaan huomioon myös keskeneräiset säädökset. Näistä kirkon ja valtion eroon liittyi neljä säädöstä – asetus kansan luetteloinimisesta, laki kirkollisvirkatalojen kunnille siirtämisestä, määräys uskonnonopetuksen tarkastamisesta kouluissa sekä laki uskonnonopetuksen lakkauttamisesta. Näistä kaksi ensiksi mainittua voitaisiin kenties katsoa myös ajankohtaisen tilanteen edellyttämiksi, jos otetaan huomioon asioihin liittyneet kyselyt paikallistasolta. Siitä huolimatta uskon niiden Rinta-Tassin jaossa kuuluvan ensisijaisesti ideologisiin tavoitteisiin tähänneisiin. Siispä 1/5 keskeneräisiksi jääneistä ideologisista säädöksistä liittyi uskontoon. Tätä voidaan pitää jo melko merkittävänä osuutena. Valtion ja kirkon erottamista pidettiin siis keskeisenä asiana, mutta sitä ei katsottu välttämättömäksi toteuttaa aivan välittömästi.

Ilmeisesti väestöluetteloinnin järjestämättömyyden takia punaisessa Suomessa ei ollut mahdollista solmia siviiliavioliittoa. Seikan tekee mielenkiintoiseksi se, että siviiliavioliitto oli tullut mahdolliseksi Suomessa jo vuoden 1918 alussa marraskuussa 1917 annetun asetuksen nojalla¹⁵³. Vuoden ensimmäisissä Työmies-lehdissä tervehdittiin uudistusta ilolla ja kehoitettiin vihkimättömiä pariskuntia hankkimaan papintodistuksia siviiliavioliiton solmimista varten.¹⁵⁴ Sodan ajalta kuitenkin löytyy *Työmiehestä*, *Kansan Lehestä* ja *Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantajasta* yhteensä 70 avioliittoilmoitusta, joissa pari ilmoitti virallisen vahvistuksen saamisen ollessa nykyisissä oloissa mahdotonta alkaneensa yhdyselämän miehenä ja vaimona ja toivovansa omaistensa ja aatetoveriensä myötätuntoa liitollensa. On toki mahdollista, että joukossa oli jokunen sellainenkin pari, jotka pappi oli kieltäytynyt vihkimästä. Kuitenkin yhteensä 14 ilmoituksessa mainittiin, että pari odottaa siviiliavioliittolain

¹⁵² Pelkkä säädöksiä määrän vertailu ei tietysti kerro kaikkea uskontopolitiikan tärkeydestä, koska yhden säädöksen merkitys saattoi vaihdella paljonkin. Uskon kuitenkin, että määrävertailun avulla saa suuntaa antavan kuvan asiasta.

¹⁵³ Säädökset alkuperäisinä: 235/1929. Valtion säädöstietopankki Finlex.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1929/19290235>> Luettu 7.4.2011.

¹⁵⁴ Nimim. Neekeri (Yrjö Räisänen): Niitä näitä – Uusin jonotus. Työmies 3.1.1918; Viikon varrelta. Työmies 5.1.1918.

voimaantuloa. Lisäksi kahdessa ilmaistiin eksplisiittisesti, että pari ei voi hyväksyä kirkollista vihkimistä.¹⁵⁵

On mielenkiintoista pohtia, miksi siviiliavioliiton solmimista ei tehty mahdolliseksi punaisessa Suomessa. Hyvin mahdollista näet on, että sisällissodan aikana pareja päätyi kirkolliseen vihkimiseen sen takia, että siviiliavioliiton solmiminen ei ollut mahdollista. Sodan aiheuttama sekasorto lieene keskeisin selittävä tekijä, mutta on ilmeistä kansanvaltuuskunta ei nähnyt asiaa erityisen välttämättömäksi siitä huolimatta, että siviiliavioliitto oli tullut mahdolliseksi jo ennen vallankumousta. Tässä kohtaa ei seurattu kovin johdonmukaisesti kirkon ja valtion erottamiseen tähtäävää linjaa. Kenties katsottiin, että lehti-ilmoitukset riittävät, ja asia korjaantuu, kun väestökirjanpito saadaan kuntoon.

Lehtien kirjoittelussa avioliittokysymys ei saanut juuri lainkaan huomiota. Maaliskuun lopussa tosin *Työmieheissä* julkaistiin radikaali kirjoitus, jossa katsottiin avioliitto naista alistavaksi instituutioksi ja vaadittiin sen lakkauttamista kokonaan.¹⁵⁶ Samoin yksinhuoltajaäideistä kirjoitti Sanelma Oikotie huhtikuun alussa: ”Pesän saat, jos tahdot, tehdä rakastetun miehesi kanssa, mutta 'kunniaasi' pelastaaksesi sinun ei enää tarvitse Joosefille vaimoksi mennä.”¹⁵⁷ Nämä olivat tarkastelemissani lehdissä ainoat avioliittoa käsittelevät kirjoitukset koko sodan aikana. Hiljaisuutta voidaan tulkita kahdella tavalla. Joko siviiliavioliittoa ei nähty erityisen keskeisenä asiana tai sen tuleminen käytäntöön katsottiin olevan vain ajan kysymys.

Toinen uudistus, jota punainen hallinto ei edes valmistellut oli jumalanpilkkapykälien poistaminen rikoslaista. Tämä uudistus oli jo hyväksytty vuoden 1917 ensimmäisillä valtiopäivillä, mutta hylätty toisilla. Se, että uudistusta ei toteutettu tai edes valmisteltu, vaikuttaa hyvin epäjohdonmukaiselta kansanvaltuuskunnan muuhun politiikkaan nähden. Sekasortoisissa oloissa uudistusta ei ilmeisesti nähty välttämättömäksi, etenkin, kun jumalanpilkkapykälät olivat jo menettäneet käytännössä merkityksensä.

¹⁵⁵ Esim. ”Koska emme voi hyväksyä kirkollista vihkimistä, olemme oman vakaumuksemme perusteella alkaneet yhdyselämämme, vaan emme nykyisten olosuhteiden vuoksi voi saada virallista vahvistusta liitollemme, jonka kumminkin heti siviililain voimaan tultua vahvistamme. Olemme päättäneet tämän sanomalehti-ilmoituksen kautta saattaa sukulaistemme ja aatetoveriemme tietoon. Aino Rannisto. Matti Valkonen. Nimeni on tästälähin Aino Valkonen. Helsinki 4. 4. 18.” *Työmies* 5.4.1918.

¹⁵⁶ Vapauden siviilirekisteri. *Työmies* 30.3.1918.

¹⁵⁷ Sanelma Oikotie: ”Nykyaikainen madonna” eli lasta elättävät äidit. *Työmies* 5.4.1918.

Työväenlehtien alituinen kritiikki kirkkoa ja opillista kristinuskoa vastaan oli tehnyt niiden soveltamisesta lähes mahdotonta. Selittävänä tekijänä saattaa olla myös sosiaalidemokraattien ambivalentti suhtautuminen syksyllä 1917 valittuun eduskuntaan: sen legitimeettiä ei koskaan yksiselitteisesti tunnustettu.

Huhtikuussa työväenlehdissä julkaistiin kaksi sodasta erillään pysytelleiden sosiaalidemokraattien sovintoehdotusta. Niissä punaisten kynnyskysymyksiä olivat kansanvaltainen valtiosääntö kansanvaltuuskunnan valtiosääntöesityksen pohjalta, torpparivapautus sekä vallankumoukseen osallistuneiden armahtaminen. Valtion ja kirkon erottamisesta tai uskonnosta ylipäätään ei kummassakaan mainittu sanallakaan.¹⁵⁸ Tämäkin osoittaa, että uskonto ei ollut punaisille kansanvaltuuskunnan suunnittelemista radikaaleista toimenpiteistä huolimatta ensimmäisen luokan poliittinen kysymys.

Kenan tulkinnan mukaan kansanvaltuuskunnan suuri panostus uskontopolitiikkaan sotaoloissa osoittaa, että kirkko nähtiin erittäin merkittäväksi kapitalistisen yhteiskunnan osaksi. Siksi sen aseman muuttaminen ja sen vaikutusvallan tuntuva rajoittaminen oli olennainen osa vallankumousta.¹⁵⁹ Mielestäni tulkinta on oikeansuuntainen, mutta tarkennusta vaativa. Tekemäni kvantitatiivisen tarkastelun perusteella merkittävä osa kansanvaltuuskunnan suunnittelemista laeista liittyi kirkon aseman muuttamiseen. Kirkon ja valtion erottaminen ei kuitenkaan voinut olla punaiselle hallinnolle kaikista tärkeimpien ja välttämättömien uudistusten joukossa. Tähän viittaa se, että kirkkoa koskeva lainsäädäntö jäi suurimmalta osin suunnitteluasteelle: hyväksytyistä ideologisiin tavoitteisiin tähtäävistä 16 laista – jotka nekin jäivät vähemmistöön verrattuna muihin – kirkkoa koski vain yksi laki. Osoitus katsomuspolitiikan toissijaisuudesta on myös se, että kansanvaltuuskunta ei mahdollistanut siviiliavioliiton solmimista eikä poistanut jumalanpilkkapyykäliä rikoslaista. Samaa kertoo uskontoasioiden poissaolo sovintoesityksistä.

¹⁵⁸ Kansalaissodan lopettamiseksi tehty kompromissiehdotus. Porvaristo ei halua sovintoa. Työmies 8.4.1918; Rauhan vaatimuksia. Työmies 10.4.1918.

¹⁵⁹ Kena, 64. Samoilla linjoilla on myös Kortekangas 1982, 525.

3.2 Kirkko- ja uskontoasioiden tärkeys lehdistössä

Uskonnon tärkeyttä punaisessa lehdistössä sisällissodan aikana käsittelen yksinkertaisen kvantitatiivisen tarkastelun avulla. Katsoin, kuinka monessa sisällissodan aikana ilmestyneessä kolmen tarkasteleman lehden numerossa esiintyi yksi tai useampi eksplisiittisesti kirkkoa tai uskontoa käsittelevä kirjoitus. Tarkastelu ilmenee seuraavasta taulukosta:

Taulukko 1. Kirkkoa ja/tai uskontoa käsittelevät työväenlehtien numerot sisällissodan aikana

Lehti	Kirkkoa ja/tai uskontoa käsittelevät numerot	Numerot yhteensä	Kirkkoa ja/tai uskontoa käsittelevien osuus
Työmies	48	72	67 %
SKT	42	65	65 %
KL	29	54	54 %
Yhteensä	119	191	62 %

Lähteet: Työmies 28.1.–12.4.1918; Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 2.2.–24.4.1918; Kansan Lehti 28.1.–3.4.1918.¹⁶⁰

Kirkko tai uskonto ei voinut olla mikään tärkein ja keskeisin kirjoittajia kiinnostava aihe, koska 38 %:ssa lehdistä sitä ei käsitelty lainkaan. Toisaalta asiaa voidaan katsoa myös toiselta kannalta: se, että noin 62 %:ssa kaikista tarkastelemiini lehtien numeroista käsiteltiin uskontoa tai kirkkoa tavalla tai toisella, kertoo mielestäni aiheiden herättäneen varsin suurta mielenkiintoa työväenlehtien kirjoittajissa. Lehdistö toimi pitkälti vallankumoushallinnon tukijana. Siten sen kirjoittelukin heijasteli punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien tilannearviota ja arvoja. Vaikka yhteismitallista vertailua on vaikea tehdä, vaikuttaa mielestäni siltä, että uskonto ja kirkko olivat lehdistön kirjoittelussa kuitenkin tärkeämpiä aiheita kuin ne olivat kansanvaltuuskunnalle sen lainsäädäntötyössä. Mahdollinen tulkinta tälle on, että

¹⁶⁰ Tarkastelussani on yksinomaan toimitukselliset artikkelit; ilmoitukset jätän tässä huomiotta. Käyttämäni tarkastelutapa on toki puutteellinen – se ei kerro mitään siitä, kuinka paljon uskontoasiat olivat esillä niitä käsittelevissä numeroissa. Uskontoaiheisten kirjoitusten määrä ja laajuus vaihtelivat numerosta toiseen hyvinkin paljon. Tarkempi analyysi olisi kuitenkin hankalampi tehdä, ja uskon käyttämäni tarkastelutavan kertovan riittävästi uskontoasioiden tärkeydestä lehdistön kirjoittelussa.

lehtien kirjoittajat tiedostivat kirkon ja uskonnon otteen punaisen hallinnon kannattajien ja potentiaalisten kannattajien keskuudessa. Kriittisellä kirjoittelulla he koettivat pehmittää näitä hyväksymään kansanvaltuuskunnan katsomuspolitiikkaa.

Suurelta osalta kirkkoa tai uskontoa käsittelevä kirjoittelu liittyi vallinneiden yhteiskunnallisten epäkohtien esiintuomiseen ja tulevaisuuden hahmotteluun. Vaikka yksinomaan uskontoa käsittelevääkin kirjoittelua oli, useissa tapauksissa uskontoon tai kirkkoon liittyneet kannanotot liitettiin laajempaan yhteyteen. Kirkon ja sen opin vastustaminen nähtiin tärkeäksi juuri sen takia, että kirkko tuki porvarillista yhteiskuntaa.¹⁶¹ Kirkko nähtiin myös pimityslaitoksena, josta vapautuessa totuus pääsee vallalle.¹⁶² Ensisijaisten tavoitteiden – porvarillisen yhteiskunnan kaatamisen ja sosialistisen yhteiskunnan luomisen tai toisaalta totuuden voiton – kannalta valtiokirkon lakkauttamisella oli vain välinearvo. Kirkon vastustaminen tapahtui joissain tapauksissa naturalistisista, tiedettä ja tieteellisyyttä korostavista lähtökohdista, kuten Pikkusaari tuo esiin¹⁶³, mutta useissa tapauksissa myös *uskonnollisista* lähtökohdista: kirkon nähtiin hylänneen alkuperäisen köyhien asiaa ajavan oppinsa¹⁶⁴. Tämä mielestäni osoittaa sen, että kirjoittajien oli tiedostettava uskonnon ote kansaan. Muutenhan uskonnollisten perusteiden käyttämisessä ei olisi ollut järkeä.

Lehtien välillä oli jonkin verran eroavaisuuksia uskonnon käsittelyn laajuudessa. Aktiivisimmin uskonnosta kirjoitti *Työmies*, jonka numeroista 68 %:ssa käsiteltiin uskontoa. Lähes yhtä aktiivinen oli *Tiedonantaja*. Sen sijaan *Kansan Lehden* numeroista vain hiukan yli puolessa käsiteltiin uskontoa. Tampereella uskonto sai siis osakseen vähemmän mielenkiintoa kuin Helsingissä. Kun otetaan huomioon kirjoituksissa vallitseva kirkon ja opillisen kristinuskon vastainen sävy, voidaan katsoa, että *Kansan Lehdessä* kirkkoa ja uskontoa vastaan hyökkääminen oli vähäisempää. Tälle voidaan löytää erilaisia selitysmahdollisuuksia.

Pääkaupunkilaisuudestaan huolimatta *Työmiestä* ja *Tiedonantajaa* pyrittiin levittämään lähestulkoon koko punaisen Suomen alueelle, *Kansan Lehteä* vain Tampereen seudulle.

¹⁶¹ Esim. Nimim. –o: Kaksi maailmaa. *Työmies* 14.2.1918.

¹⁶² Esim. J. W. L.(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. *Työmies* 28.3.1918.

¹⁶³ Ks. Pikkusaari, 108–116.

¹⁶⁴ Esim. Nimim. T. K.: Sunnuntailukemista. Nykyajan ilmiöt raamatun valossa katsottuna. KL 16.2.1918.

Edellä mainittujen lukijakunta siis saattoi olla agraarisempi. Ja jos lehdistön suuri kiinnostus uskontoa kohtaan johtui kirkon ja uskonnon voimakkaasta otteesta väestöön, vähemmän urbaanille lukijakunnalle oli tarpeen kirjoittaa uskonnosta enemmän. Toisaalta tilanne saattoi olla myös päinvastainen: kenties *Kansan Lehden kirjoittajakunta* oli agraarisempi kuin helsinkiläislehtien, mikä sai aikaan lehden vähemmän radikaalin linjan. Pidän jälkimmäistä selitystä uskottavampana. Pikkusaari pitää tutkimuksessaan *Kansan Lehteä* maaseutulehtenä.¹⁶⁵

3.3 Kirkko- ja uskontoasioiden tärkeys paikallistasolla

Voidaan katsoa, että asiat, joissa paikalliset vallankumouselimet ottivat yhteyttä kansanvaltuuskuntaan tai sen osastoihin, olivat paikallisesti tärkeitä. Näistä kirkkoon liittyneet asiat olivat yleensä kiinteästi yhteydessä arkipäiväiseen elämään paikkakunnalla. Kyselyt koskivat kirkollisia virkataloja, väestöluettelon pitoa sekä yhdessä tapauksessa tiedotteiden lukemista kirkossa. Paikallisille elimille asiat näyttävät olleen enemmänkin ratkaisujen etsimistä käytännön ongelmiin kuin ideologisia kannanottoja.

Jaalan kunnan työttömyyslautakunta pyysi lupaa hakkuiden järjestämiseen pappiloiden metsistä ”sen suuren hädän lievittämiseksi mihin tilaan kuntamme nyt on joutunut vallitsevan työn puutteen tähden”.¹⁶⁶ Kymin kunta taas oli pyytänyt vastaavanlaista lupaa rakennuspuiden hankkimiseksi kansakoulurakennusta varten.¹⁶⁷ Valkealan sos.-dem. kunnallisjärjestö rohkeni pyytää pappiloiden siirtämistä kokonaan kunnan hallintaan vedoten siihen, että samaan aikaan, kun pappien hallussa on satoja hehtaareja maata – vastoin jopa vanhaa lainsäädäntöä – ”kunta on pakotettu esim. köyhäinhoitotarkoituksiin ostamaan vuosittain maa, sekä metsätuotteita satoihin tuhansiin nousevien summien edestä”.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Pikkusaari, 153.

¹⁶⁶ Jaalan kunnan työttömyyslautakunnan kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Työasiain osastolle. Työasiain osasto, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 33, KA.

¹⁶⁷ Kansanvaltuuskunnan Maatalousasiain osaston kirjelmä Kansanvaltuuskunnalle 28.3.1918. Kanslia, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 2, KA.

¹⁶⁸ Valkealan sos.-dem. kunnallisjärjestön kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Maatalousosastolle. Maatalousosasto, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 20, KA.

Mainitut tapaukset tuovat mielestäni esiin kritiikistään huolimatta tietynlaista kunnioitusta kirkkoa kohtaan. Pappiloihin ei uskallettu kajota ilman lupaa, ja kajoamiseen oli löydettävä inhimillinen perustelu. Kauvatsan asutuslautakunnan pyynnössä saada takavarikoida pappila kunnalle tämä korostuu entisestään: siinä valitetaan, että paikkakunnalla ei ollut paikalla pappia, jonka kanssa olisi voinut asiasta neuvotella.¹⁶⁹ Myös Angelniemen elintarvikelautakunnan valitus papin kieltäytymisestä lukemasta sen tiedotteita osoittaa papin ja kirkon tärkeän roolin tunnustamista: kirkossa kuuluttamista parempaa keinoa tiedotteiden julkaisemiseen ei keksitty.¹⁷⁰

Kuten mainittu, kirkon työntekijöihin ja omaisuuteen kohdistui myös väkivaltaisuuksia. Vaikka väkivaltaisuuksien määrät olivat suhteellisesti pieniä ja samansuuntaisia muun punaisen terrorin kanssa, niiden olemassaolo osoittaa, ettei kunnioitus ollut ainoa suhtautumistapa kirkkoon ja pappeihin. Myös Johanna Paasosen esiin tuomia vihaa, epäluuloa ja pelkoa esiintyi.¹⁷¹ Toki näitä tunteita saattoi esiintyä samaan aikaan kunnioituksen kanssa. Väkivaltaisuuksien suhteellinen vähäisyys osoittaa, etteivät kirkko ja papit olleet erityisen tärkeitä punaisten vihan tai katkeruuden kohteita. Kirkko ja papit olivat samalla viivalla muiden ”kapitalistisen yhteiskunnan edustajien” kanssa.¹⁷²

Paikallisten elimien kansanvaltuuskunnalle lähettämät kyselyt koskivat lähinnä kirkon yhteiskunnallista asemaa, ei niinkään kirkon opetuksen hengellistä sisältöä. Myös kirkkoon kohdistuneissa väkivaltaisuuksissa oli kysymys enimmäkseen yhteiskunnan hyväosaisten vainosta. Sen sijaan paikalliset kirkollisen elämän rajoitukset ja häiritsemiset sekä uskonnonopetuksen lakkauttamiseen tai vapaaehtoistamiseen tähdänneet toimenpiteet liittyivät myös kirkon opetuksen sisältöön.

Kirkollisen toiminnan rajoittamisista ei ole olemassa kattavia tietoja, mutta Kenan mukaan sitä paikoitellen tapahtui. Jumalanpalvelusten häirintää tapahtui punaisessa

¹⁶⁹ Kauvatsan asutuslautakunnan kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Talousosastolle 22.3.1918. Maatalousosasto, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 20, KA.

¹⁷⁰ Angelniemen elintarvikelautakunnan kirjelmä Kansanvaltuuskunnan Elintarvikeosastolle 18.2.1918. Elintarvikeasiain osasto, Saapuneet asiakirjat. SKA, kotelo 10, KA.

¹⁷¹ Ks. Paasonen, 89–94.

¹⁷² Kena, 60; Paasonen, 88–89.

Suomessa vain 55 kirkossa.¹⁷³ Kaupungeissa koulut olivat punaisessa Suomessa pitkälti kiinni opettajien ollessa lakossa. Maaseudulla koulut kuitenkin toimivat. Täsmällisiä lukuja paikallisista toimista uskonnonopetuksen lakkauttamiseksi ei koko punaisen Suomen osalta ole olemassa, mutta Juhani Piilonen on tutkimuksessaan tarkastellut Hämeenlinnan tarkastuspiiriä. Siinä noin joka viidennessä koulussa pyrittiin muuttamaan opetussisältöä lakkauttamalla uskonnonopetus tai tekemällä uskonnotunnit vapaaehtoisiksi. Todelliset muutokset kuitenkin rajoittuivat opettajien ja vanhempien vastustuksesta johtuen vielä pienemmäksi. Sitä paitsi tässä tarkastuspiirissä tarkastajan vasemmistolaisuus saattoi Piilosen mukaan aiheuttaa tavallista suurempaa muutospainetta.¹⁷⁴

Kirkollisen elämän rajoittamisia ja häiritsemisiä sekä uskonnonopetukseen liittyneitä toimenpiteitä voidaan tarkastella uskonnon tärkeyden kannalta kahdesta näkökulmasta. Toisaalta niiden määrä oli vähäinen, mikä viittaa luonnollisesti vähäiseen tärkeyteen. Toisaalta näissä kohden paikallisella tasolla mentiin pidemmälle kuin punainen hallinto edellytti. Kansanvaltuuskuntahan pyrki toteuttamaan uskonnonvapauden, jonka vastaisia itse asiassa kirkollisen elämän rajoittamiset ja häiritsemiset olivat. Toki myös väkivaltaisuuDET olivat laittomia, mutta niissä ei välttämättä ollut kysymys hyökkäämisestä itse uskontoa vastaan toisin kuin kirkollisen elämän rajoittamisessa ja häiritsemisessä.

Uskonnonopetuksen lakkauttamista kansanvaltuuskuntakin suunnitteli ja antoi hyväksyntänsä jo paikoin toteutetuille uudistuksille. Tässä paikalliset elimet olivat kuitenkin mitä ilmeisimmin aloitteellisia, mikä viittaa asian suhteellisen suureen tärkeyteen niillä paikkakunnilla, joilla uudistuksia toteutettiin. Kuitenkin on huomattava, että tässäkään ei kaikissa tapauksissa hyökätty yleisesti ottaen uskontoa vastaan. Tästä kertoo Janakkalassa helmikuussa pidetyn koulukokouksen ensimmäinen toivomus uudelle kouluneuvostolle:

Uskonnon opetus siinä muodossa, että se palvelee jonkun uskonnollisen suunnan erikoisetuja, on poistettava kansakoulusta, mutta olisi lapsille suotava tilaisuus saada

¹⁷³ Kena, 61.

¹⁷⁴ Piilonen, 301–302.

vanhempainsa kannan mukaista uskonnon opetusta ulkopuolella varsinaisen koulutyön.¹⁷⁵

3.4 Kirkkoon ja pappeihin kohdistuneiden odotusten merkitys

Lehdistössä kuvattiin pappeja yleensä samoin sanankääntein kuin muitakin porvareja. Syytökset mm. ahneudesta ja verenhimosta eivät toki kohdistuneet ainoastaan pappeihin. Tulkintani kuitenkin on, että papin ahneus ja verenhimo näyttäytyivät vielä huonommassa valossa kuin esimerkiksi paronin tai tehtailijan. Tässä lienee taustalla odotus papiston toimimisesta jonkinlaisena moraalinvartijana. Papit olivat myös uskonnon edustajia: heidän jos keiden odotettiin noudattavan uskontonsa periaatteita. Kirkon nähtiin edustavan yhteiskunnassa pyhyyttä, joten sen edustajien moraalittomuutta pidettiin suorastaan pyhäinhäväistyksestä. Osaltaan kirjoittelu kertoo varmasti myös pettymyksestä, jota kirkkoa kohtaan tunnettiin sen asetuttua valkoisen Suomen tueksi. Siltala kiinnittää huomiota erityisesti kirjoituksiin, jossa kirkon harjoittamat julmuudet rinnastettiin siitä usein käytettyyn äiti-metaforaan: ”Sivistyneistöä ja kirkkoa ei olisi kuvattu äidiksi, ellei kuva hoivaavasta äidistä olisi yhä elänyt hylkäävän, pahaksi ja myrkyttäväksi muuttuneen äidin rinnalla. Kuva oli pahimmillaankin kaksijakoinen.”¹⁷⁶

Heikkojen nöyryyttäminen oli yksi esimerkki pappien harjoittamasta edustamansa uskonnon periaatteiden rikkomisesta, jota kirjoittajat paheksuivat. Nimimerkki L. G. iski prostituutiolaitoksesta kirjoittaessaan kirkkoa ja pappeja sen omalla aseella, Jeesuksen vertauksella. Hän kirjoitti, kuinka ”papit ja leviitat” kulkevat kurjassa asemassa olevien prostituoitujen ohi korostaen vain omaa hyvyttään ja pyhyttään. Kirjoittaja hyödynsi itsensä Jeesuksen luomaa asetelmaa, jossa moraalinen edustaja ei toimikaan moraalin mukaan ja jättää kurjat oman onnensa nojaan.¹⁷⁷ Samankaltaista retoriikkaa käytettiin kirjoituksissa, joissa tuotiin esiin, kuinka papit nöyryyttivät yhteiskunnan heikompiosaisia. Nimimerkki Filippuksen mukaan papit unohtivat kaikki

¹⁷⁵ Kouluneuvostoa kannatetaan. SKT 25.2.1918.

¹⁷⁶ Siltala, 152–154.

¹⁷⁷ Nimim. L. G.: Kovaosaisten puolesta. Työmies 30.1.1918.

kristinopin kohdat, jotka eivät sopineet yhteen esivallan etujen kanssa.¹⁷⁸

Tuomiokapitulit veivät Maiju Lassilan mukaan ihmisiä vankeuteen sen jumalan kunniaksi, joka oli tullut tuomaan vangituille vapahdusta.¹⁷⁹ Heikompiosaisten nöyryyttämiseen kiinteästi liittyvä esimerkki kristinuskon periaatteiden rikkomisesta oli pappien ahneus, jota tuotiin lehdissä esiin monessa kirjoituksessa.¹⁸⁰

Monissa kirjoituksissa tuotiin esiin sitä, että kristinuskon on rauhan uskonto. Papit toimivat räikeästi sitä vastaan, kun rukoilivat aseiden puolesta ja kiihottivat saarnoissaan tappamaan. Kiihotuksesta oivan esimerkin antoi Antti Rentola, jonka kirjoitusten kiihkeys ja verenhimoisuus yhdistettiin hänen papinvirkaansa. *Työmies* kirjoitti: ”Vain todellinen jumalanmies saattaa noin kirjoittaa. Siihen pystyykin vain pappi, jonka koko elämäntyö on paljasta pajunköyden syöttämistä, tietämättömien ihmisten pettämistä ja nylkemistä.”¹⁸¹ Uskoisin, että samanlainenkaan kirjoittelu jonkun muun kuin papin kynästä ei olisi aiheuttanut yhtä voimakkaita reaktioita. Papit antautuivat kirjoittajien mukaan myös valheen palvelukseen, kun suostuivat lukemaan kirkoissa valkoisten tiedotteita.¹⁸²

Sotaan kiihottamistakin suurempana pyhänhäväistykseenä pidettiin pappien ja joissain tapauksissa myös muiden kirkon työntekijöiden osallistumista ase kädessä taisteluun sekä viattomien työläisten murhaamiseen varsinaisten taistelujen ulkopuolella. *Kansan Lehti* kirjoitti suojeluskunnan mukana työväentalolle hyökänneestä Lavian vt.

¹⁷⁸ Nimim. Filippus: Leipä pois laiskoilta. SKT 6.3.1918. Muita kirjoituksia aiheesta mm. nimim. L. M–n: Mitä porvaristo taistelullaan tavoittelee. *Työmies* 6.3.1918; nimim. Korpivaeltaja: Työvelvollisuus. SKT 6.4.1918.

¹⁷⁹ Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja XVII. *Työmies* 24.2.1918.

¹⁸⁰ Mm. Aikamme tarinoita. *Työmies* 4.2.1918; Maiju Lassila: Niitä näitä – Tasavallan päiväkirja XIII. *Työmies* 11.2.1918; Idealismi luokkataistelussa. *Työmies* 16.2.1918; nimim. L. M–n: Mitä porvaristo taistelullaan tavoittelee. *Työmies* 6.3.1918; Maiju Lassila: Melkisen epistola 5. *Työmies* 5.4.1918; nimim. Fix: Kirkon lahja kansalle. SKT 22.3.1918; Papit ja mammona. SKT 29.3.1918.

¹⁸¹ Rintaman takaa – Lahtaripapin siivoton sisunpurkaus. *Työmies* 9.3.1918. Muita kirjoituksia pappien sotaisuuden ja kristinuskon rauhanomaisuuden rinnastamisesta mm. nimim. Neekeri (Yrjö Räisänen): Niitä näitä – Aikamme tarinoita. *Työmies* 6.2.1918; nimim. Jukkala: Rentolan Rentoilu. *Työmies* 12.3.1918; Viikon varrelta. *Työmies* 23.3.1918; nimim. L. L. L–no: Sotapappi. *Työmies* 31.3.1918; nimim. Sakari: Raakuuteen kiihoitusta. *Työmies* 3.4.1918; nimim. Ei-järjestynyt: Ei oikeutta maassa saa ken itse sitä ei hanki. KL 27.2.1918; nimim. K. L.: Hyväksyykö kristinuskon sodan. KL 20.3.1918; Pappi rukoilee Mannerheimiläisten puolesta. SKT 13.2.1918; Tyko Varto: . Paarioluokkalaisiksiko Suomen työläiset! SKT 12.3.1918; A. R. Kotilainen: Sota Porvoosta. SKT 6.4.1918; Nimim. –i: Ansion mukaan. SKT 16.4.1918.

¹⁸² Mm. Mitä kaikkea Mannerheimin päälliköt kuuluttavat. *Työmies* 2.3.1918; ”Tampereen valloitus.” Mestarinäytteitä lahtarikenraalin valheista. KL 26.2.1918; nimim. Varakappale: Tampereelta. KL 16.3.1918; Lahtarivalta Kuhmoisissa. SKT 5.3.1918.

kirkkoherrasta: ”Voi sinuas kirkonmies, joka olet raamattusi miekkaan vaihtanut!”¹⁸³ Todellisuudessa varsinaisiin taistelutoimiin osallistui vain kolme pappia, ja vartiopalvelukseenkin vain puolenkymmentä.¹⁸⁴ Jos otetaan nämä määrät huomioon, aihe sai etenkin *Kansan Lehdessä* aivan suunnattoman suuren huomion. Myös kirkkorakennusten käyttö taistelutilanteissa herätti lehdissä suurta paheksuntaa.¹⁸⁵ Muutamissa Tiedonantajan numeroissa huhtikuun lopulla paheksuttiin sitä, että kirkko ei tehnyt mitään yhteiskunnallisten vääryyksien ja sodan lopettamiseksi. Vetoomuksista huolimatta Suomen arkipiispa kieltäytyi tekemästä mitään rauhan välittämiseksi, toisin kuin parjattu Rooman paavi. Papeilla ei ollut muita neuvoja kärsimyksen vähentämiseen kuin rukous.¹⁸⁶ Seikkojen saama huomio selittyy mielestäni sillä, että näissä suhteissa kirkko oli pettänyt kirjoittajien odotukset.

Omassa moraalittomuudessaan kirkko oli pettänyt kirjoittajien odotukset myös moraalin ylläpitämisessä ja jalostamisessa. Nimimerkki A. A.:n mukaan porvarillisessa koulussa oppi kyllä katekismuksen ja raamatun ulkoa, mutta muuten olikin vapaus tehdä mitä haluttaa.¹⁸⁷ Irmari Rantamala kirjoitti:

[K]ristinusko ei ole jaksanut jalostaa ihmiskuntaa rahdunkaan vertaa, ei Kristus-jumalan veri pestä ja puhdistaa ainoatakaan ihmissydämen nurkkaa. Pakanamaailman syvyydestä voin poimia lukemattomia nimiä, jotka edustava korkeampaa moraalialia kuin ainoakaan kristinuskon pappi. Nykyisen uuspakanuuden edustajista, n.s. jumalankieltäjistä voin luetella epämääräisen luvun niiden nimiä, jotka siveellisen

¹⁸³ Pappi lahtarina. KL 12.2.1918. Muita kirjoituksia kirkonmiesten osallistumisesta sotaan mm. Lukkari kutsunut lahtarit Noormarkkuun. Työmies 18.3.1918; Pappi lahtarien johtajana. KL 4.2.1918; Muualta Suomesta – Suomenniemen pappi lahtarien johtajana. KL 12.2.1918; Viestejä lahtariseuduilta. Lahtarien hirmuvalta Korpilahdella. KL 2.3.1918; Kankaanpään lahtarien hommat. Pappi ihmisten teurastajana. KL 6.3.1918; Pikku tietoja – Jumaluusopin ylioppilas ja kristillisen nuortenmiesten yhd. jäsen lahtariarmeijassa. KL 21.3.1918; Saapko halokomies hoastoo. KL 27.3.1918; Pikku juttuja. KL 28.3.1918; Tuokiokuvia rintamalta. KL 3.4.1918.

¹⁸⁴ Huhta 2010, 16–19.

¹⁸⁵ Mm. Kirkkojakini epäiltävä sotilaallisessa suhteessa. Työmies 5.2.1918; Kirkko lahtarien tähystyspaikkana. KL 14.2.1918; Pikku juttuja. KL 28.3.1918; Tietoja taisteluista vallankumouksellisten ja vastavallankumouksellisten välillä. SKT 9.2.1918; Lahtarivalta Kuhmoisissa. SKT 5.3.1918; nimim. Fix: Kirkon lahja kansalle. SKT 22.3.1918; Luokkasota Suomessa. SKT 6.4.1918; Nimim. –i: Ansion mukaan. SKT 16.4.1918; Kirkot ja kivinavetat luokkasodan välikappaleina. SKT 16.4.1918.

¹⁸⁶ Suomen kirkkoruhtinas ja sota. SKT 19.4.1918; Taavi Korpi: Mitä on sivistys? SKT 22.4.1918; nimim. Kaveri: Yhtä ja toista. SKT 23.4.1918.

¹⁸⁷ Nimim. A. A.: Valistuksen vainiolta. Työmies 26.3.1918.

elämänsä, ihmisrakkautensa, kaiken moraalin ja hyvän ja kauniin maailmassa seisovat korkeammalla kuin ainoakaan kristinuskon piispa.¹⁸⁸

Punaisten tekemät pappien murhat ja kirkkojen häpäisyt herättivät suurta huomiota valkoisessa julkisuudessa osin sodan aikana ja etenkin sodan jälkeen – huolimatta väkivaltaisuuksien suhteellisen vähäisestä määrästä. Punaisten perkeleellisyyttä todisteltiin korostamalla heidän tekemiään julmuuksia pappeja ja kirkkoja kohtaan. Murhista levitettiin lehdistössä myöhemmin perättömiksi osoitettuja kauhukertomuksia, joiden mukaan ”pappi oli naulattu kielestä tai sukupuolielimestä alttariin tai saarnatuoliin, uhrilta oli aukaistu vatsa ja ripoteltu haavoihin suolaa, uhri oli keitetty elävänä tai häneltä oli leikattu päänahka”.¹⁸⁹ Uskon, että selitys pappismurhien saamaan huomioon perustuu samaan käsitykseen papeista pyhyiden edustajina kuin punalehtien paheksunta pappien moraalittomuutta ja sotaaisuutta kohtaan. Pyhyiden edustajan ahneus tai sotaisuus oli pahempaa kuin kenen tahansa muun. Samalla tavoin pyhyiden edustajan murhaaminen oli pahempi rikos kuin kenen tahansa muun.

Yhteenvetoa luvusta

Valtion ja kirkon erottamistavoite oli ilmeisen tärkeä osa vallankumousta. Se ei kuitenkaan kuulunut kansanvaltuuskunnan tilannearviossa tärkeimpiin ja välttämättömiin uudistuksiin. Lehdistön kirjoittelussa kirkkoa ja uskontoa käsiteltiin varsin laajasti. Aiheet näyttävät lehdistössä saaneen suuremman huomion kuin kansanvaltuuskunnan politiikassa. Tulkintani on, että ainakin osaltaan tätä selittää kirkon ja uskonnon vahva ote kansasta: kirkonvastaisella kirjoittelulla pyrittiin pehmittämään lukijoita hyväksymään kansanvaltuuskunnan politiikka. Lehtien välillä on havaittavissa merkittävä ero kirkkoa ja uskontoa käsittelevien numeroiden määrässä: Kansan Lehdessä uskonto sai vähemmän huomiota kuin Työmiehessä ja Tiedonantajassa. Tämä selittyy Kansan Lehden agraarisemmalla kirjoittajakunnalla.

¹⁸⁸ Irmari Rantamala: Oman itsensä edessä. Työmies 31.3.1918. Muita kirjoituksia kirkon moraalia rapauttavasta vaikutuksesta mm. Irmari Rantamala: Kultainen oinaan talja. Työmies 10.4.1918; nimim. E. M.: Elkäämme purko keppejä, purkaamme koiraa. SKT 27.2.1918.

¹⁸⁹ Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. SKST 657. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996, 171–174 (lainaus); Siltala, 288 – 290; Paavolainen, 250–256; Kena, 64; Huhta 2010, 35.

Kirkkoon tai uskontoon liittyneet asiat, joissa paikallistason vallankumouselimet lähestyivät kansanvaltuuskuntaa, olivat hyvin käytännönläheisiä: hätäaputöiden järjestämistä, rakennuspuiden hankkimista kansakoulua varten, tiedotteiden lukemista jne. Tiedustelujen olemassaolo ylipäänsä sekä joidenkin kohdalla myös sävy kertovat jonkinlaisesta kunnioituksesta kirkkoa kohtaan. Kirkkoon kohdistuneet väkivaltaisuuDET osoittavat, ettei kunnioitus kuitenkaan ollut ainoa tunne, jolla kirkkoon suhtauduttiin. VäkivaltaisuuDET, kirkollisen elämän rajoittamiset sekä uskonnonopetukseen puuttuminen kouluissa jäivät koko punaisen Suomen mittakaavassa vähäiseksi, mikä viittaa asioiden vähäiseen tärkeyteen. Toisaalta näissä kohden paikallisella tasolla oltiin kuitenkin kansanvaltuuskuntaa jyrkempiä.

Lehdistössä pappien moraalittomuus näyttäytyi erityisen huonossa valossa. Pappien osallistuminen valkoisten sotaponnistuksiin sai lehdistössä sen todelliseen laajuuteen nähden suunnattoman suuren huomion. Pidän tätä osoituksena siitä, että kirkko oli pettänyt kirjoittajien odotukset. Kirkko nähtiin yhteiskunnassa moraalin ylläpitäjäksi ja pyhyyden edustajaksi. Siksi eettisten periaatteiden rikkomista sen edustajien taholta pidettiin erityisen paheksuttavana. Uskon, että samasta syystä pappeihin kohdistuneet väkivaltaisuuDET saivat valkoisessa julkisuudessa niin suuren huomion.

4 Maailmankuva ja maailmankatsomus: uskonto pitää pintansa

Edellä olen selvittänyt punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien arvoja ja tilannearviota. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan elämänkatsomuksen syvimpiä kerroksia: maailmankuvaa ja maailmankatsomusta. Näihin syvennyn kolmesta eri näkökulmasta. Ensiksi tarkastelen lähdeaineiston antamaa kuvaa kuolemaan suhtautumisesta. Toiseksi koetan selvittää, missä määrin kristinusko ja sosialismi katsottiin yhteensopiviksi keskenään. Kolmanneksi tarkastelen tapoja, joilla sosialismista tehtiin eräänlainen uskonto.

4.1 Suhtautuminen kuolemaan

Kuoleman kohdatessaan ihminen on varmastikin tekemisissä elämänkatsomuksensa syvimpien kerrosten kanssa. Sisällissodan kontekstissa kuolema oli jatkuvasti läsnä, joten punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien suhtautumisesta siihen jäi myös jälkiä. Niitä on mm. punaisissa lehdissä julkaistuissa kuolinilmoituksissa ja hautajaisselostuksissa. Kuolinilmoitukset ja hautajaisseremoniat olivat Ulla-Maija Peltosen mukaan kuoleman aiheuttaman surun työstämiseen liittyviä rituaaleja: surutyö alkoi kuoleman julkiseksi tekemisellä.¹⁹⁰ Myös joissakin kirjoituksissa käsiteltiin aihetta. Uskonnon kannalta mielenkiintoinen kysymys on, mikä merkitys kuolemalle annettiin. Merkitsikö kuolema ihmisen reaalisen olemassaolon päättymistä vai siirtymää johonkin toiseen olotilaan? On myös kiintoisaa tarkastella, missä määrin kuolemaan liitettiin uskonnollista symboliikkaa ja missä määrin kirkko oli läsnä hautajaistilaisuuksissa.

Kuolinilmoitukset

Kuolinilmoitusten uskonnollisuudesta olen tehnyt yksinkertaisen kvantitatiivisen tarkastelun, jossa olen tarkastellut ristien käyttöä symbolina, tekstien uskonnollisuutta sekä mainintoja ruumiinsiunauksesta. Kuten Pikkusaari toteaa vastaavanlaisen tarkastelun yhteydessä, ei toki ole selvää, missä määrin ilmoitukset kertovat vainajien

¹⁹⁰ Peltonen, Ulla-Maija: Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKST 894. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003, 68–69.

tai laatijoidensa katsomuksesta. Niiden laatimisohteet ovat saattaneet olla ylimalkaisia etenkin ristin käytön suhteen. Toimitus on voinut varmuuden vuoksi käyttää ristiä tai olla käyttämättä. Koko *Työmiehen* ilmestymisaikaa tarkastellessaan Pikkusaari olettaa, että ristiä käytettiin ilmoituksissa pikemminkin liian usein kuin liian harvoin.¹⁹¹ Myös tarkastelemallani ajanjaksolla *Kansan Lehden* osalta tämä pitää mitä ilmeisimmin paikkansa, koska jokaisessa julkaistussa kuolinilmoituksessa oli risti. *Työmiehen* osalta sen sijaan on merkkejä päinvastaisesta: useissa tapauksissa saman henkilön kuolinilmoitus julkaistiin myöhemmin uudestaan ristillä varustettuna. Sen sijaan ilmoituksen julkaisemista uudelleen ilman ristiä ei tapahtunut kertaakaan. Ristin pois jättämiseen oletusarvona viittaa mielestäni myös se, että useissa tekstiltään selvästi uskonnollisissa kuolinilmoituksissa ei käytetty ristiä.

Kuolinilmoitusten tekstin uskonnollisuuden arviointi on myös tietenkin tulkinnanvaraista. On selvää, että jos ilmoituksessa mainittiin vainajan kuolleen ”uskossa Vapahtajaansa”¹⁹² tai siinä käytettiin muistovärssynä virttä, psalmia tai raamatunlausetta¹⁹³, kyseessä oli kiistämättä uskonnollinen teksti. Kuitenkin esimerkiksi sellaisten ilmaisujen kuin ”muutti tuonen tuville”¹⁹⁴ tai ”nukkui ijäiseen uneen”¹⁹⁵ uskonnollisuutta onkin vaikeampi arvioida samoin kuin esimerkiksi seuraavan paljon käytetyn värssyn: ”Hän rauhan taistelussa päällä maan/ Nyt vaipui lepoon nukkumaan,/ Hän taistelun vaivat on kestänyt/ Nyt tyynehen rantahan yöpynyt.”¹⁹⁶ Tämänkaltaisia tekstejä en omassa analyysissäni ole tulkinnut uskonnollisiksi, koska mielestäni niitä voitiin käyttää myös ei-uskonnollisessa merkityksessä kiertoilmauksina kuolemalle. Sen sijaan tekstit, joissa puhuttiin esim. ”ikiaamun koittamisesta”¹⁹⁷ tai jälleennäkemisestä kuoleman tuolla puolen¹⁹⁸, olen tulkinnut uskonnollisiksi. Ulla-Maija Peltonen väittää, että ”punaisen puolen kuolinilmoituksissa viitataan toistuvasti virteen ’Valittaa täytyy totta ja surra suuresti kun vääräys vallan ottaa ja pahuus paisuupi’ (vanha virsikirja numero 381)”.¹⁹⁹ En tiedä mihin Peltonen väitteensä

¹⁹¹ Pikkusaari, 346.

¹⁹² Esim. *Työmies* 28.2.1918.

¹⁹³ Esim. *Työmies* 13.2.1918; KL 5.2.1918; KL 11.2.1918.

¹⁹⁴ Esim. KL 22.3.1918.

¹⁹⁵ Esim. KL 8.3.1918.

¹⁹⁶ Esim. *Työmies* 3.3.1918.

¹⁹⁷ Esim. *Työmies* 31.3.1918.

¹⁹⁸ Esim. *Työmies* 16.3.1918.

perustaa, mutta yhdessäkään *Työmiehen* tai *Kansan Lehden* kuolinilmoituksessa ei kyseiseen virteen viitata. Muihin virsiin viitataan kyllä.

Taulukko 2. Kuolinilmoitusten uskonnollisuus

Lehti	Ilmoitukset yhteensä	Risti	Selvästi uskonnollinen teksti	Maininta ruumiinsiunauksesta	Vähintään yksi edellisistä
Työmies	482	138 (29 %)	58 (12 %)	4 (1 %)	182 (38 %)
KL	106	106 (100 %)	35 (33 %)	18 (17 %)	106 (100 %)
Yhteensä	588	244 (41 %)	93 (16 %)	22 (4 %)	288 (49 %)

Lähteet: Työmies 28.1.1918 – 12.4.1918²⁰⁰; KL 28.1. – 3.4.1918. Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantajassa ei julkaistu kuolinilmoituksia.

Lehtien välillä näkyy olleen varsin jyrkkä ero kuolinilmoitusten uskonnollisuudessa. *Kansan Lehdessä* omaistensa kuolinilmoituksia julkaisseiden suurempi uskonnollisuus on mielestäni ilmeistä, koska uskonnollisella tekstillä varustettujen määrä oli siinä suhteellisesti lähes kolminkertainen *Työmiehen* verrattuna. Suhteellinen ero maininnan ruumiinsiunauksesta sisältävien ilmoitusten lukumäärässä oli vielä suurempi. Ristin käytön säännönmukaisuus *Kansan Lehdessä* toisin kuin *Työmiehessä* kertonee myös toimituksen suuremmasta uskonnollisuudesta.

Miten luvut tulisi tulkita? Voidaanko tehdä päätelmä, että koska vain pienessä osassa kuolinilmoituksia oli uskonnollinen teksti, suurin osa punaisen hallinnon kannattajista oli uskonottomia? Mielestäni ei. Työväenlehtien kirjoittelun henki oli jo yli kymmenen vuotta ollut voimakkaan kirkonvastainen ja joiltain osin myös uskonnonvastainen, mikä oli varmasti nostanut kynnystä uskonnollisuuden avoimelle esiintuomiselle. Siksi

¹⁹⁹ Pelttonen Ulla-Maija 2003, 71.

²⁰⁰ Ilmeisesti tulkintani tekstien uskonnollisuudesta on tiukempi kuin Pikkusaarella, koska hänen tarkastelussaan vuonna 1918 *Työmiehessä* ristillä ja/tai uskonnollisella tekstillä varustettuja kuolinilmoituksia oli jopa 47 % kaikista julkaistuista kuolinilmoituksista, ks. Pikkusaari, 346. Oma tarkastelujaksoni on tietysti vajaan kuukauden lyhyempi, mutta en usko, että tammikuun alkupuolen ottaminen tarkasteluun muuttaisi osuutta yhdeksällä prosenttiyksiköllä.

uskon, että selvästi uskonnollisen kuolinilmoituksen julkaiseminen edellytti julkaisijalta uskonnollisuuden varsin suurta tärkeyttä. Se että kaikkiaan kuudennes kuolinilmoituksista oli tekstiltään selkeästi uskonnollisia ja neljä kymmenestä ristillä varustettuja, kertoo uskonnon varsin suuresta merkityksestä kuoleman kohtaamisessa. Kuoleman alituinen läsnäolo saattoi jopa kasvattaa uskonnon merkitystä: Pikkusaaren tarkastelun mukaan vuonna 1918 uskonnollisten kuolinilmoitusten määrä oli *Työmies*-lehdessä suurin vuoden 1904 jälkeen²⁰¹.

Hautajaiset

Huomionarvoista on, että vaikka kaikkiaan vain kolmanneksessa Työmiehessä julkaistuista kuolinilmoituksista oli käytetty ristiä symbolina, kaikissa punakaartin yhteiskuolinilmoituksissa oli käytetty ristiä, yleensä vielä varsin suurikokoista. Ristin käytön julkisen vallan antamissa ilmoituksissa ei siis katsottu loukkaavan tavoitetta saattaa valtio uskonnollisesti neutraaliksi. Vaikka Jussi T. Lappalaisen mukaan valtaosaan punaisista sankarihautajaisista ei liittynyt kirkollista siunausta eivätkä veljeshaudat yleensä sijainneet kirkkomaalla,²⁰² uskonnolliset seremoniat eivät hautajaisselostusten perusteella olleet sankarihautajaisissa lainkaan tavattomia. Tarkastelemissani kolmessa lehdessä on sodan ajalta selostus yhteensä 34 sankarihautajaisista, joista kuudessa eli n. 18 %:ssa on joko suora tai epäsuora maininta ruumiinsiunauksesta, hengellisistä seremonioista tai papin pitämästä hautauspuheesta.²⁰³ Tämä on mielestäni ristin käyttämistäkin merkittävämpi osoitus uskonnon vahvasta kytkennästä kuolemaan. Vaikka työväenlehtien kirkkoa käsittelevä kirjoittelu oli kategorisesti kielteistä, ja kansanvaltuuskunta pyrki kirkon ja valtion erottamiseen, kuoleman kohdatessa useat punakaartitkin olivat valmiita pyytämään kirkon palveluksia. Muutamassa tapauksessa tosin selostuksessa oli maininta, että hengelliset seremoniat tapahtuivat omaisten pyynnöstä.

²⁰¹ Pikkusaari, 346.

²⁰² Lappalainen, 201.

²⁰³ Maininta ruumiinsiunauksesta, hengellisestä seremoniasta tai papin puheesta: Vapauden sankarin hautaus. *Työmies* 9.3.1918; Vallankumousuhrien hautauksia. Porissa. *Työmies* 13.3.1918; Toveri Oskari Nurmen hautaus. KL 4.3.1918; Hilda R-i: Kaatuneen sankarin haudalla. KL 13.3.1918; Vallankumoussankarien hautaus Kangasalla. KL 19.3.1918; Elvira Willman Eloranta: Hautajaiset. SKT 2.3.1918.

Kaiken kaikkiaan hengellisten seremonioiden yleisyyttä sisällissodan ajan hautajaisissa on vaikea arvioida. Maininta ruumiinsiunauksesta oli vain hyvin pienessä osassa kuolinilmoituksia, n. 4 %:ssa. Uskon kuitenkin, että ne olivat huomattavasti yleisempiä jo sankarihautajaisselostusten perusteella; hautajaisseremonian laatua ei välttämättä haluttu tuoda esiin kuolinilmoituksessa. Lappalaisen mukaan veljeshautaan haudatuillekin omaiset saattoivat halutessaan suorittaa siunauksen jälkeenpäin.²⁰⁴ Papin palvelukset kuolemaan liittyen olivat niin vakiintuneita suomalaisessa yhteiskunnassa, ettei niitä heti ollut mahdollista hylätä. Toisaalta huomionarvoista on, että siviilihautauksia yleensä suoritettiin. Tämä oli normaalioloihin nähden hyvin poikkeuksellista.²⁰⁵ Tätä myös korostettiin joissakin hautajaisselostuksissa. Kansan Lehti kirjoitti maaliskuun alussa vapaustaistelijoiden hautauksesta Orivedellä:

Hautaus oli ensimmäinen laatuaan ja muutenkin juhlallisin kuin mitä koskaan on paikkakunnalla tapahtunut, sillä hautaus toimitettiin ilman kirkollisia seremonioita. – – Tunnelma hautakummulla oli erittäin juhlallinen, vaikka ei siinä ollutkaan mustatakkia.²⁰⁶

Uskonnon keskeisyys kuolemaan liittyen näkyy myös siinä, että monien sodan loppuvaiheessa ja sen jälkeen kuolleiden punaisten omaiset halusivat saada omaisensa siunattuun maahan – monesti tuloksetta pappien vastahakoisuuden takia.²⁰⁷ Pyrkimykset saada pappeja siunaamaan punaisten vainajia olivat ilmeisesti kuitenkin yksityisiä; sodasta sivussa pysyneiden sosiaalidemokraattien elvyttämä liike ei ainakaan pää-äänenkannattajassaan Suomen Sosialidemokraatissa ottanut asiaan lainkaan kantaa.²⁰⁸ Ulla-Maija Peltosen mukaan punaisten julkisen suremisen kieltäminen johti jo kuolemassa olleen karsikko- ja ristipuutradition elpymiseen, mikä mielestäni myös on osoitus uskonnon keskeisestä kytköksestä kuolemaan. Punaisten teloitus- ja hautapaikoille piirrettiin monin paikoin puuhun tai kiveen risti. Traditio liittyi vainajan statuksen siirtämiseen elävien joukosta kuolleiden joukkoon, vainajan kummittelun estämiseen ja muiston säilyttämiseen.²⁰⁹ Kuolemaan ja vainajiin liittyi usein myös

²⁰⁴ Lappalainen, 201.

²⁰⁵ Pikkusaari, 345.

²⁰⁶ Vapaustaistelijain hautaus Orivedellä. KL 4.3.1918.

²⁰⁷ Peltonen, Ulla-Maija 2003, 94.

²⁰⁸ Suomen Sosialidemokraatti 1918.

²⁰⁹ Peltonen, Ulla-Maija 2003, 191–197.

uskonnollisia elementtejä sisältäviä uskomustarinoita. Teloitus- tai hautapaikoilta kerrottiin kuuluneen virrenveisuuta, teloittajia kohtasi yliluonnollinen rangaistus, ja punaisten siunaamisesta kieltäytyneet papit menettivät yönensä.²¹⁰

Lehdistön kirjoitukset suhtautumisesta kuolemaan

Muutamissa lehdistön kirjoituksissa otettiin kantaa siihen, mitä sivistyneen työläisen tulisi ajatella kuolemasta. Nimimerkki A. K. koetti hälventää kuolemanpelkoa vakuuttamalla, että tieteellisen tutkimuksen perusteella ”mitkään pöyristyttävät olotilat kuoleman jälkeen eivät siis ole mahdollisia, joten se kammo, minkä tietoinen ihminen kuoleman läheisyydessä tuntee, johtuu vaistomaisesta halusta saada elää, jos mahdollista siitä nautintoa tunteakseen.”²¹¹ J. W. Latvala kirjoitti uskonnon ja siveysopin opetusta käsittelevässä kirjoituksessaan:

Aikansa elettyä hän olemuksineen ja ajatuksineen siirtyy pois näyttämöltä jättääkseen tilaa seuraaville olomuodoille ja kehitystasueille. Ja sen tekee korkealle jalostunut ihminen odottamatta tahi vaatimatta itselleen mitään ansiotonta ja ehdotonta armonosoitusta haudan toisella puolen. Tahi jos hän ehkä vielä uskoisikin jotain jatkuvaa elämää jossain muodossa olevan tarjolla, niin hän vapaasti alistuu ja tyytyy tietysti siihen sellaisena kuin se, kuten muukin luonnon ikuisten lakien välttämättömyys hänelle ehkä eteen avautuu. Siinä mielessä hän on valmis minä hetkenä tahansa kun loppuun kulunut ikä ja fyysiset olosuhteet niin vaativat, laskemaan päänsä ikuiseen lepoon ilman erikoisia tunnonvaivoja tai hätäilemisiä. Rehellinen totuuden etsijä ei säikähdä viimeistä hetkeään 'sielunsa autuuden' takia.²¹²

Sitaatin perusteella näyttää, että kirjoittaja näkee ihanteeksi kuolemaan liitettyjen uskonnollisten mielikuvien häviämisen. Jossakin määrin hän näyttää kuitenkin olevan itse niiden vanki kirjoittaessaan, että jos ihminen ei ”ehdi ennen kuolemaansa korjata väärintekojaan, niin kuoleman hetki saattaa olla rauhaton, historian tuomio voi kohdata ankarana hänen muistoaan, eikä siinä mitkään väittelemiset, kiertelemiset eikä luikertelemiset auta”.²¹³ Myös kuolinilmoitukset ja hautajaisselostukset kertovat siitä, että ihanne ei läheskään aina toteutunut. Tilaa ihanteesta poikkeamiselle kuitenkin

²¹⁰ Peltonen, Ulla-Maija 1996, 223–226.

²¹¹ Nimim. A. K.: Kuolemasta. SKT 17.4.1918.

²¹² J. W. L:(atva)la: Siveysoppi kansakoulun opetusohjelmassa. Työmies 14.3.1918.

²¹³ Sama.

annettiin, mikä ilmenee J. W. Latvalan myöhemmin samasta aiheesta kirjoittamasta kirjoituksesta:

Mutta, ken vielä kaipaa muunlaista lohdutusta ja ikuista armon osoitusta omalle erikoispersoonalleen – ikäänkuin maailman kaikkeus olisi pakoitettu pitämään hänet erityisenä lempilapsenaan! – häntä kahlehtii vielä jonkunlainen, vaikkapa viatonkin lapsellinen suuruudenhulluus. Antakaamme sellaisten olla ja elää heidän uskossaan, siksi kunnes ehkä aika ja olojen kehitys ennättänevät heitäkin opettaa. Olkoot hekin onnellisia uskossaan ja tulkoot omassa käsityksessään autuaiksi.²¹⁴

4.2 Sosialismin ja kristinuskon yhteensopivuus

Ihannetta kuolemaan liittyvien uskonnollisten käsitysten häviämisestä on vaikea pitää yhteensopivana kristinuskon kanssa. Työväenlehtien kirjoittajat eivät kuitenkaan välttämättä nähneet näin. He nimittäin ottivat voimakkaasti kantaa siihen, mitä kristinuskon on. Kirkon opettama oppi ei ollut oikeata ja alkuperäistä kristinuskon vaan porvarien eduksi väärennettyä. Oikea ja alkuperäinen kristinuskon sen sijaan oli sopusoinnussa sosialismin kanssa. Useissa kirjoituksissa toistettu varsin radikaali väite oli, että pelastusoppi ja yleensäkin sielun kuolemattomuus oli vastoin Jeesuksen opetusta ja oikeata kristinuskon.²¹⁵ Kuolemattomuusopilla porvarit saivat työläiset tyytymään osaansa. Oppi ansiottomasta armosta johti myös moraalittomuuteen, kun ihmiset rikkoivat moraalisääntöjä vastaan ajatellen, että saahan sen anteeksi.²¹⁶ Nimimerkki T. K. kirjoitti *Kansan Lehdessä*:

Tämän sielun kuolemattomuusopin kautta on ihmiskunta johdettu mitä surkuteltavimpiin pettymyksiin, ja osottaa se kannattajissaan suuren siveellisen rappiotilan senkin kautta, kun he väittävät sen perustuvan raamattuun, josta he eivät

²¹⁴ J. W. L.(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. Työmies 28.3.1918.

²¹⁵ Pikkusaaren mukaan tämä väite on peräisin Robert Ingersollilta, jonka kirjoituksia työväenliikkeen keskuudessa levitettiin 1900-luvun alkuvuosina. Pikkusaari, 105, 110, 180.

²¹⁶ ”Tuollaista lunastusoppia tuskin onkaan kristinuskon perustaja Kristus itse tarkoittanut. Sen onkin järjestänyt ap. Paavali ja sitä ovat muodostelleet ja mestaroineet m.m. kirkko-isät sellaiset kuin Augustiinus, joka nuoruudessaan aikalailla hurjasteltuaan ja elosteltuaan oli joutunut hermostoltaan epänormaalitilaan ja sellaisena arveli pelkällä armolla vielä pelastuvansa.” J. W. L.(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. Työmies 28.3.1918.

löydä sille puolustusta edes nimeksikään. Päinvastoin sanotaan, että 'sielu kuolee' (Hesek 18:4, 20; Mos. 2:17 ja Rom. 6:23.)²¹⁷

Voimakkaasta kirkkokritiikistä huolimatta Raamattuun ja kristinuskon moraalisiin periaatteisiin suhtauduttiin myönteisesti valtaosassa uskontoa käsitteleviä kirjoituksia. Usein esitetty vaatimus kuitenkin oli, että Raamatun ihmekertomuksia ei tule tulkita kirjaimellisesti, kuten kirkko vaati tekemään.²¹⁸ Kristityksi tunnustautumista ja kristinuskon harjoitusta ei yleensä nähty lainkaan negatiivisessa valossa, päinvastoin. Kuva todellisesta kristitystä oli kaunis: hänen sisäistä minäänsä hallitsivat ”paimenmieli, ymmärtämys ja anteeksianto: rakkaus”; porvarilliselta papistolta näitä ominaisuuksia ei kuitenkaan löytynyt.²¹⁹ Vapauden sankarikin saattoi kuoleman kentällä taistelun tauottua kääntää kasvonsa tähtitaivaalle ja rukoilla.²²⁰ Vallankumoukseen ryhtyminen nähtiin myös kristinuskon periaatteiden noudattamisena; porvarien sorron alle alistuessaan työläinen itse asiassa rikkoi uskontonsa periaatetta vastaan: ”Joka ei työtä tee, älköön syökö!” (2. Tess. 3:10)²²¹ Käynnissä ollut sota nähtiin muutamassa kirjoituksessa Antti Rentolan tavoin hyvän ja pahan välisenä taisteluna, Kaarlo Uskelan mukaan jopa ”jumalallisten voimien ja mammonan välisenä voimainmittelynä”.²²²

Oman puolen oikeassa olemista perusteltiin Raamatun periaatteilla.²²³ Raamatun kertomuksia mm. juutalaisten Egyptin orjuudesta vapautumisesta ja Johannes Kastajan kovasta kohtalosta käytettiin kuvaamaan käsillä olevan yhteiskunnallisen tilanteen kehittymisestä.²²⁴ Valkoisia ja toverinsa jättäneitä punaisia verrattiin pettäjä Juudakseen

²¹⁷ Nimim. T. K.: Sunnuntailukemista – Nykyajan ilmiöt raamatun valossa katsottuna. KL 16.2.1918.

²¹⁸ Mm. Nimim. –a –a: Mitenkä raamatun kertomuksia on ymmärrettävä. KL 6.3.1918; Nimim. –a –a: Kiertokoulunopettajat kansanvalistajina. KL 6.3.1918; J. W. L.(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. Työmies 28.3.1918; Nimim. Neekeri (Yrjö Räisänen): Niitä näitä – Kukistuneita suuruuksia. Työmies 5.2.1918.

²¹⁹ Nimim. Maalainen: Eräitä näkökulmia yhteiskunnallisesta tilanteestamme. Työmies 26.1.1918.

²²⁰ Freedi M:nen: Pyhä tuli. Työmies 23.3.1918.

²²¹ Mm. Nimim. Korpivaeltaja: Työvelvollisuus. SKT 6.4.1918; nimim. Filippus: Leipä pois laiskoilta. SKT 6.3.1918.

²²² Kaarlo Uskela: Suomen sivistyneistölle! KL 3.4.1918; Nimim. Sankarikuolemaasi muistava: Vapauden sankarin muistoksi. Työmies 12.4.1918.

²²³ Mm. Harald Daniel Pennanen: Rauhan evankeliumia. Papin ja kristityn ajatuksia nykyisestä tilanteesta maassamme. Työmies 23.1.1918.

²²⁴ Nimim. Kenttäsihteeri: Vartiotulilla valvoessa. Työmies 14.2.1918; Onni Virtolainen: Suomen Herodes. SKT 17.4.1918.

sekä veljesmurhaaja Kainiin.²²⁵ Johannes Kastajan lisäksi Vanhan Testamentin profeettojen ja ennen kaikkea Jeesuksen katsottiin pyrkineen samanlaisiin tavoitteisiin kuin nykyajan sosialistit. Mooseksen käskyt ja Jeesuksen opetukset nähtiin yhteensopiviksi sosialistisen siveysopin kanssa.²²⁶ Perinteisesti rauhan nimeen vannoneen työväenliikkeen sotaan lähtemistä perusteltiin sillä, että Jeesuskin olosuhteiden niin vaatiessa lausui: ”Jolla on kaksi hametta, hän myyköön toisen ja ostakoon miekan.” (Luuk 22:36)²²⁷ Uskonnonopetuksen poistamista kouluista perusteltiin myös sillä, että vanhempien vastuulla oleva opetus on parempi myös kristinuskon omaksumisen kannalta.²²⁸

Raamatun käyttöä vuoden 1918 sodan tulkinnoissa tutkineen Niko Huttusen mukaan sosialistit käyttivät Raamattua omien käsitystensä tulkkina sen tunnetun ja tunnustetun yhteiskunnallisen aseman takia. Raamatullinen retoriikka antoi tekstille vakuuttavuutta. Raamattukytkenät sinänsä eivät kuitenkaan Huttusen mukaan kerro kirjoittajan uskonnollisesta tai poliittisesta näkemyksestä.²²⁹ Kuitenkin on mielestäni selvää, että kirjoittajat, jotka eivät kyseenalaistaneet Raamatun arvovaltaa vaan käyttivät sitä oman argumentointinsa tueksi, eivät voineet nähdä Raamattua tai kristinuskoa ylipäätään voimakkaasti ristiriidassa oman maailmankatsomuksensa kanssa. Hyvin merkittävää kuitenkin on, että sosialistien näkemys kristinuskosta oli lähinnä ”’uskoa’ Jeesukseen suurena ihmisenä ja hänen opettamansa moraalin korkeatasoisuuteen”, kuten Pikkusaari asian muotoilee.²³⁰

²²⁵ Nimim. Vallankumoussoturi: Vallankumoussoturit – varokaa! Älkää antako pettää itseänne. KL 30.3.1918; Nimim. Orjanheimo: Alas petturit! SKT 5.4.1918.

²²⁶ Mm. Nimim. –a –a: Mitenkä raamatun kertomuksia on ymmärrettävä. KL 6.3.1918; J. Keir Hardie: Sosialismi ja kristillisyys. SKT 19.3.1918; Nimim. T. K.: Sunnuntailukemista – Nykyajan ilmiöt raamatun valossa katsottuna. KL 16.2.1918; J. W. L:(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. Työmies 28.3.1918; J. W. L:(atva)la: Siveysoppi kansakoulun opetusohjelmassa. Työmies 14.3.1918.

²²⁷ Isänmaankavaltajat. Kansanvaltuutettu Tokoin puhe Kansallisteatterissa pitkänäperjantaina. SKT 2.4.1918; nimim. S. M.: ”Se, jolla on kaksi hametta, myyköön toisen ja ostakoon miekan!” KL 8.3.1918.

²²⁸ Nimim. Opettaja: Kansan opetuksen uudestaan järjestäminen. Työmies 20.2.1918.

²²⁹ Huttunen, 37, 40, 44.

²³⁰ Pikkusaari, 100.

Joitakin kirjoituksia lehdissä julkaistiin, joissa kritiikki kohdistui Raamattuun ja kristinuskoon yleisemminkin. *Kansan Lehdessä* julkaistiin kirjoitus Vallankumousmiehen katkismus, jossa pilkattiin kristinuskon moraaliperiaatteita:

Kultaisia sääntöjä: Elä tee toiselle sitä mitä toivot tehtävän itsellesi. Maku on erilainen.
Elä koskaan vastusta kiusausta; koe kaikki ja säilytä mikä hyvä on.
Elä rakasta lähimmäistäsi kuin itseäsi. Olisi hävytöntä, jos olisit itseesi tyytyväinen ja loukkaus jos olisi itseensä tyytymätön.
Kultainen sääntö on, ettei ole olemassa mitään kultaisia sääntöjä.²³¹

Nimimerkki J. E. –o katsoi orjuuden ja epätasa-arvon oikeutuksen lähtevän jo Mooseksen laista.²³² Lisäksi esim. Algot Untola sekä Irmari Rantamalana että Maiju Lassilana käytti usein raamattuviittauksia arvostellessaan ja pilkatessaan kristinuskoa. Samoissa kirjoituksissa kuitenkin sosialismi näyttäytyi samanlaisena pelastusnäköinä kuin kristinuskokin; se sai uskonnon piirteitä.²³³

4.3 Sosialismi uskontona

Tammikuun alussa *Työmieheessä* pilkattiin uutta porvarien perustamaa ”työväenlehteä” *Työn valtaa* siitä, että se julisti: ”Sosialismi on uskontomme.” Kirjoittajan mukaan tämä oli looginen mahdollisuus: sosialismi oli tieteen kanssa sopusoinnussa kun taas uskonto tieteen ulkopuolista.²³⁴ Muutenkin – kuten Pikkusaari korostaa – tiede ja tieteellisyys katsottiin keskeiseksi osaksi sosiaalidemokratiaa. Myös sosiaalidemokraattien kritiikki opillista kristinuskoa kohtaan lähti suurelta osin tieteellisyyden korostamisesta.²³⁵ Tästä huolimatta sosialismi sai ylikuulattuja piirteitä. Nämä liittyivät yleensä ilmauksiin, joilla siirtymistä kapitalismista sosialismiin ja tulevaa sosialistista yhteiskuntaa kuvattiin. Huttunen kutsuu ilmaisutapaa punaiseksi eskatologiaksi. Hänen mukaansa suomalaisten sosialistien omaksuma marxilainen

²³¹ Vallankumousmiehen katkismus. (Otteita Bernhard Shaw'in mietelmistä). KL 16.2.1918.

²³² Nimim. J. E. –o: Uskonto puoluepyyteiden palveluksessa. *Työmies* 7.4.1918.

²³³ Huttunen, 37. Ks. mm. Irmari Rantamala: Oman itsensä edessä. *Työmies* 31.3.1918.

²³⁴ Nimim. Hym: Niitä näitä – ”Työn vallan” ohjelmasta. *Työmies* 5.1.1918.

²³⁵ Pikkusaari, 108–109.

historiakäsitys alusta lähtien perustui apokalyptiseen pelastusajatukseen, joka vain oli siirretty materialistiselle ja sekulaariselle tasolle.²³⁶

Uhri

Todella monissa punalehtien kirjoituksissa toistuva teema oli työväen suuren asian puolesta itsensä uhraavien työläissankarien rinnastaminen Jeesuksen uhrikuolemaan. Köyhälistön tuli Irmari Rantamalan mukaan ”vapahtaa itsensä omalla verellänsä, ostaa pelastus omilla kärsimyksillänsä”.²³⁷ Elvira Willman Eloranta vei uhririnnastuksen pidemmälle: ”Joka kerta, kun te elämän kalkista nautitte, syötte ja juotte te elämään jääneet, niin syötte ja juotte vapaussankarien ruumista ja verta.”²³⁸ Työläissankarin tuli Pekka Kempin mukaan kuolla, jotta ”kuolemaa korkeampi” saisi elää.²³⁹ Itsensä uhraavia sankareita elähdytti usko, että tulevat sukupolvet tulisivat siunaamaan heidän tekojaan.²⁴⁰

Uhriajatus on esillä myös lukuisten kuolinilmoitusten teksteissä. Suosittu muistovärssy kuului: ”Verihurttain vainosta vapauden, Sait alla kumpusi kukkasien. Puna hurmeesi hangille juossut ei hukkaan. Viel kerran sun aatteesi puhkevi kukkaan. Olet sankari siunaama toverien, Olet marttyyri totuuden, oikeuden. Nuku rauhassa, muistosi elää.”²⁴¹ Yleisiä olivat myös sellaiset ilmaukset kuin ”uhrasi elämänsä sosialismin voiton ja sorrettujen vapautuksen puolesta”.²⁴² Taulukossa 2. (sivulla 70) esittelemässäni tarkastelussa en ole laskenut tämänkaltaisia tekstejä uskonnollisiksi. Kiistämättä niissäkin kuitenkin annetaan kuolemalle – Pekka Kemppiä lainatakseni – ”kuolemaa korkeampia” merkityksiä. Jos myös tämänlaiset tekstit lasketaan uskonnollisiksi,

²³⁶ Huttunen, 57–59 . Eskatologialla viitataan oppiin maailman viimeisistä tapahtumista. Apokalyptiikan käsite on samansuuntainen, mutta laajempi. Sillä tarkoitetaan kirjallisuudenlajia, jossa kuvataan maailmanhistorian jakautumista eri aikakausiin ja ennustetaan sen viimeiset tapahtumat.

²³⁷ Irmari Rantamala: Oman itsensä edessä. Työmies 31.3.1918.

²³⁸ Elvira Willman-Eloranta: Hautajaiset. SKT 2.3.1918.

²³⁹ Pekka Kemppi: Sankarin haudalla. SKT 28.3.1918.

²⁴⁰ Nimim. Sakari: Vallankumouksen tiellä. Työmies 30.1.1918. Muita uhririnnastuksen sisältäviä kirjoituksia mm. Irmari Rantamala: Kultainen oinaan talja. Työmies 10.4.1918; Irmari Rantamala: Suuria näkyjä. Työmies 12.4.1918; Elvira Willman-Eloranta: Aatteen uhrin. KL 21.2.1918; nimim. E. M.: Elkäämme purko keppiä, purkaamme koiraa. SKT 27.2.1918; Kuinka Suomen kansaa on kierretty mukaan maailmansotaan. Toveri Yrjö Sirolan puhe Ensi-Avun juhlassa Kansallisteatterissa toisena pääsiäispäivänä. SKT 3.4.1918.

²⁴¹ Esim. Työmies 9.3.1918.

²⁴² Esim. Työmies 10.3.1918.

tekstiltään uskonnollisten kuolinilmoitusten osuus nousee lähelle 50 prosenttia. Työläissankareista köyhälistön suuren asian uhreina puhuttiin myös monissa hautajaisselostuksissa.

Juha Siltalan mukaan veriuhrin korostamista tapahtui sekä punaisella että valkoisella puolella. Hän liitti sen teoriaan, jonka mukaan suurryhmä vahvisti tietoisuutta itsestään kertaamalla kollektiivin väkivaltaista luomismyyttiä. Ryhmä uudistui, kun nuoret sotilaat uhrasivat oman elämänsä ryhmän jatkuvuuden hyväksi. Yhteiskunnan olemassaolo riippui sen jäsenten valmiudesta kuolla oman ryhmän käsissä. Keskeistä oli, että ryhmä itse uhraisi uhrinsa, ei vihollinen. Nuoret olivat ajan käsityksen mukaan vapaita yksilöivistä pyyteistä ja heillä oli myös eniten annettavaa yhteiskunnan alttarille. Tässä korostui rinnastus Jeesukseen viattomana uhrina. Uhrien vuodattaman veren odotettiin myös puhdistavan työväenluokan (valkoisilla isänmaan). Taistelukenttä materialisoi ideologian: ”elämässä täytyi kuin täytyikin olla suurempi merkitys, kun niinkin monet olivat valmiit todistamaan sen kuolemalla”. Veriuhrit vahvistivat kollektiivista identiteettiä, vaikka ”yksilö joutui niellyksi muodottomaan”.²⁴³

Ylösousemus ja pelastus

Useissa kirjoituksissa esiintyi myös abstraktimpi rinnastus, jonka mukaan sosialismi tai vallankumous oli maailman vapahtaja, joka oli tuova maailmalle pelastuksen ja vapauttava ihmiskunnan kirouksen alta. Irmari Rantamalan mukaan köyhälistön suuri asia ei tulisi sortumaan, ”vaikka vuoret kukistuisivat ja kalliit sortuisivat”, se kun oli ”historian päämäärä”, ”elämän ja oikeuden sisällys ja korkein pyrintö”.²⁴⁴ *Kansan* Lehdessä julkaistussa ruotsalaisen Leon Larssonin runossa sosialismiin siirtymistä kutsuttiin paljastavasti jumalan saapumiseksi.²⁴⁵ Samoin ruotsalainen Z. Höglund kirjoitti *Työmiehessä* julkaistussa kirjoituksessa:

²⁴³ Siltala, 274, 366–367, 390, 398.

²⁴⁴ Irmari Rantamala: Eteenpäin! KL 16.2.1918. Raamatullinen viittaus: ”Sillä vuoret väistykööt ja kukkulat horjukoot, mutta minun armoni ei sinusta väisty, eikä minun rauhanliittoni horju, sanoo Herra, sinun armahtajasi.” Jes. 54:10.

²⁴⁵ Leon Larsson: Valon kuningas. KL 18.3.1918. Muita kirjoituksia sosialismin voitosta tai vallankumouksesta pelastuksena mm. nimim. L. G.: Kovaosaisten puolesta. *Työmies* 30.1.1918; nimim. A. A.: Vapaus ja porvaristo. *Työmies* 20.3.1918; Irmari Rantamala: Suomalainen murhenäytelmä. *Työmies* 8.4.1918; nimim. N. N.: Kansanopettajat mukaan. SKT 8.2.1918; Biktor Larsson: Vallankumouksellisia ennustuksia. SKT 12.3.1918.

Keskellä kapitalistisia valtioita kasvaa se valta, jonka voitto on kerran lopettava kapitalismin ylivallan, taloudellisen riiston, valtiollisen sorron, henkisen orjuuden. Se valta on internatsionalistinen sosialidemokratia.

Se on ihmissuvun toivo, se on maailman vapahtaja.²⁴⁶

Sosialismiin siirtyminen rinnastettiin kirjoituksissa myös ylösnousemukseen, uudestisyntymiseen ja aamunkoittoon. ”Mutta ei hauta vaan elämä, ei kuolema vaan kuolleista ylösnousemus on työväenluokan edessä”, kirjoitti Irmari Rantamala.²⁴⁷ *Tiedonantajan* mukaan ”köyhälistön yhteiskunnallinen ylösnousemus” oli käynnissä ja pian oli koittava köyhälistön pääsiäinen.²⁴⁸ Saman lehden julkaisemassa 1800-luvun suuren venäläisen ajattelijan Alexander Herzenin kirjoituksessa katsottiin aiemmat valtiolliset ja uskonnolliset kumoukset vain ”väliaikaiseksi pelastukseksi” ja ”voimattomiksi muodoiksi kuolemaa ja uudestisyntymistä kohti”. Nyt oli taloudellisen kumouksen aika.²⁴⁹ Eino Launin runossa ”suuri odotettu ikuisuuden päivä” nousee ja vapauttaa orjat ”tuhatöisen pimeyden kahleista”.²⁵⁰

Siltalan mukaan vuoden 1917 aikana kiristynyt poliittinen tilanne aiheutti tukehtumisen tuntemuksia. Epätietoisuus omasta paikasta suhteessa toisiin aiheutti ahdistusta, kun ahdistuksia ei voinut käsitellä ulkoisella toiminnalla. Järjestyminen taisteluun kiinteytti ahdistuksen käsiteltävään muotoon ja palautti toimintakyvyn. Siltala liittää analyysissään punaisten ylösnousemus-, uudestisyntymä- ja aamunkoitto kuvaukset tähän psykologiseen prosessiin. Taisteluun ryhtyminen oli helpottava ja vapauttava kokemus, kun paha voitiin ulkoistaa toiseen osapuoleen. Sen aiheuttamat kärsimykset voitiin tulkita uuden ja paremman synnytystuskiksi.²⁵¹

Sosialistisessa yhteiskunnassa tuli kaikkien toiveiden täyttyä; alkoi tuhatvuotinen valtakunta. Kristinuskon lupaus taivaan iloista haudan takana siirrettiin maan päälle.

²⁴⁶ Z. Höglund: Nuorisoliike – Työn nuorisolle. *Työmies* 6.3.1918. Muita kirjoituksia sosialismin voitosta tai vallankumouksesta pelastuksena mm. nimim. L. G.: Kovaosaisten puolesta. *Työmies* 30.1.1918; nimim. A. A.: Vapaus ja porvaristo. *Työmies* 20.3.1918; Irmari Rantamala: Suomalainen murhenäytelmä. *Työmies* 8.4.1918; nimim. N. N.: Kansanopettajat mukaan. SKT 8.2.1918; Viktor Larsson: Vallankumouksellisia ennustuksia. SKT 12.3.1918.

²⁴⁷ Irmari Rantamala: Ei kuolema vaan elämä. *Työmies* 9.4.1918.

²⁴⁸ Köyhälistön pääsiäinen. SKT 29.3.1918.

²⁴⁹ Vallankumouksellisten lauselmia. SKT 11.2.1918.

²⁵⁰ Eino Launis: Päivän noustessa. KL 17.2.1918. Samanlaista retoriikkaa: Matti Kokko: Niitä näitä – Minä näin... *Työmies* 14.3.1918.

²⁵¹ Siltala, 257, 274–279.

”On sota synkkä, vaan jos voiton antaa,/ niin riemusäveleitä kellot soittaa,/ työnlapsosille pellot viljan kantaa/ ja vapauden aamu kirkas koittaa/ ja saapuu tuhatvuoden valtakunta/ ja elo on kuin kaunoisinta unta”, runoili Emil Lehén.²⁵² Sosialismin voitto merkitsi myös tilinteon hetkeä, jolloin riistäjät saivat ansionsa mukaan. Tässä on ilmiselvä kytkös kristilliseen käsitykseen viimeisestä tuomiosta. ”Ja koko omistava luokka tuntee tuskan hien otsaltaan tippuvan. Sillä tuomion päivä lähenee, tilinteon hetki astuu esiin. – Ei kukaan heistä voi seistä kaikkivaltiaan työn majesteetin kasvojen edessä”, kirjoitti nimimerkki –o.²⁵³

Miksi sosialismista tehtiin uskonto?

Pikkusaaren mukaan uusien tulkintojen antaminen kristillisille aiheille oli sosiaalidemokraateille opillisen kristinuskon esteettistä kritiikkiä. Tämä upposi hedelmälliseen maaperään, koska sosialismi käsitettiin kansanomaisella tasolla paljolti kristinuskon korvaavana, mutta rakenteeltaan samanlaisena messias- ja pelastusnäköinä. Toisaalta Pikkusaari katsoo, että tieteellinen naturalistisuus asetettiin sosiaalidemokraattisessa julkisuudessa maailmankatsomukselliseksi ihanteeksi. Naturalistisuutta hän kuvaa näin:

Se ei myöntänyt olemassaoloa millekään ”siveelliselle maailmanjärjestykselle”, älyllisesti luvalliseksi ja moraalisesti kunniakkaaksi olettaa maailma tieteenharjoituksessa erilaiseksi kuin jokapäiväisessä elämässä, olettaa maailma edellisissä yhteyksissä yhtenäiseksi ja lainalaisuuksien mukaan toimivaksi ja sallia jälkimmäisessä jumalan, henkiolentojen, hyvän ja pahan olioiden, lainalaisuuksista riippumattomien tahtojen ja vähintäänkin olevaisen jonkin suuren perimmäisen tarkoituksen astuvan maailmaan.

— —

Naturalistisuus tulee esille kaikenlaisissa sosialidemokraattisissa hengentuotteissa teoreettisluonteisista kirjoituksista runoihin saakka. Se näkyy suvaitsevaisuutena ja myötäelämisenä ja myös poliittisen vastustajan, eutanasian ja hylätyn köyhän yksinäisen äidin suorittamana lapsen surmaamisen ymmärtämisenä. Se näkyy kuolemanrangaistuksen vastustamisena. Se näkyy elämästä nauttimisen korostamisena.

²⁵² Emil Lehén: Kun... SKT 16.4.1918. Tuhatvuotisesta valtakunnasta myös Yrjö Mäkelin: Pysähdy, kuuntele, mieti! SKT 18.2.1918.

²⁵³ Nimim. –o: Kaksi maailmaa. Työmies 14.2.1918. Muut kirjoitukset tilinteon hetkestä: nimim. Maalainen: Porvarin huokauksia. Työmies 23.2.1918; Ivar Pousi: Vapauden sankarit. SKT 2.3.1918.

Se näkyy pelkästään sukupuolisen tyydytyksen hakemisen hyväksymisenä miehen ja naisen keskinäisessä kanssakäymisessä.²⁵⁴

Pikkusaari myöntää, että naturalistinen ihanne jäi monelle saavuttamattomaksi. Tässä keskeisenä tekijänä oli työväenliikkeen voimakas yhteisöllisyys, jota hän kutsuu symbioottiseksi yhteydeksi. Monilla oli tarve suurelle objektiiviselle tarkoitukselle, taivaan tulemiselle maan päälle.²⁵⁵ Mutta oliko naturalismi välttämättä ainoa tai edes tärkein ihanne? Jari Ehrnrooth kuvaa sosiaalidemokraattista ihannetta hyvin eri tavalla kuin Pikkusaari. Hän kirjoittaa:

Kasvatuksen ihannehahmona ei ollut yksilöitynyt moderni kansalainen vaan kollektiiviinsa tiukasti kuuluva työläinen. Itsetietoisuus ei saanut merkitystään yksilöllisyydestä vaan yhteisöllisyydestä. Peruspaheita oli kaksi: huvittelunhalu ja itsekeskeisyys. Ne olivat nautinnonhaluisen ja egoistisen yksilön määreitä. Oli tukahdutettava itsekäs yksilö ja kasvatettava itsestä siveellisesti puhdas kansainvälisen työväenliikkeen taistelija.²⁵⁶

Juha Siltala tuo esiin samankaltaisen itsekurin ihanteen tuomalla esiin Väinö Linnan Pohjantähti-trilogiassa kuvaaman siveellisyyden ja aistillisuuden pesäeron. Tästä hän antaa esimerkiksi itsekuriin kykenevät Koskelat ja Kivivuoret – tarinan sankarit – ja toisaalta siihen kykenemättömät Leppäset ja Laurilat, joihin edelliset pitivät hajurakoa ja jotka jäivät Linnalla ”statistin osaan, miltei epähenkilön asemaan”. Itsekurin ihannetta tuotiin esiin Siltalan mukaan myös lehdistössä. Hän siteeraa Yrjö Mäkeliniä, jonka mukaan oli voitava vakuuttua siitä, että ”jokaisesta laukauksesta, mikä riveistämme ammutaan, voidaan asettua vastuunalaiseksi historian jumalan ja kansainvälisen köyhälistön edessä”.²⁵⁷

Siltalan ja Ehrnroothin esiintuomat ihanteet eivät mielestäni ole yhteensopivia naturalistisuuden ihanteen kanssa. Naturalismia sosiaalidemokraattien maailmankatsomuksellisenä ihanteena ei juuri tuotu esiin tarkastelemissani lehdissä.

²⁵⁴ Pikkusaari, 103, 114–115, 366–367.

²⁵⁵ Sama, 369.

²⁵⁶ Ehrnrooth, Jari: Sanan vallassa vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Hist.tutk. 167. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1992, 496.

²⁵⁷ Siltala, 131, 136.

Siitä on viitteitä vain kahdessa J. W. Latvalan koulun uskonnonopetusta ja siveysoppia käsittelevässä kirjoituksessa.²⁵⁸ Uskonnollisten aiheiden käyttäminen sosialismin kuvaamisessa saattoi olla osaltaan opillisen kristinuskon kritiikkiä, kuten Pikkusaari katsoo. Kuitenkin samankaltaista retoriikkaa käytettiin valkoisellakin puolella, mikä vähentää argumentin uskottavuutta. Joka tapauksessa uskonnollinen retoriikka teki hallaa naturalismin ihanteelle juuri voimistamalla yhteisöllisyyttä ja siihen liittyviä eettisiä ihanteita. Retoriikka, jossa sosialismista tuli kristinuskon Jumalan korvaava yliluonnollinen voima, oli tarkastelemissani lehdissä runsasta.

Sodan oloissa sitoutuminen yhteiseen asiaan oli keskeistä. Tämä tulee osuvasti esille *Tiedonantajassa* julkaistussa otteessa Hilja Pärssisen puheesta työläisnaisten kokouksessa: ”Täytyy olla a a t e, kuin korkein uskonto, aate joka on t o t u u s, aate, joka on ihmisessä muuttunut vereksi ja lihaksi sillä miehellä ja sillä nuorukaisella, joka heittää läheiset omaisensa ja lähtee kamppailuun.”²⁵⁹ Näkemykseni on, että juuri tämä sitoutumisen keskeisyys voimisti entisestään sosialismin saamia uskonnonomaisia piirteitä lehdistön kirjoittelussa. Uskonnollisen retoriikan käyttö oli mielestäni samanlaista uskonnon käyttämistä ”puoluepyyteiden palvelukseen”, josta punainen lehdistö kirkkoa ja porvareita syytti. Se oli osoitus uskonnon vahvasta otteesta kansasta sekä myös siitä, että tuota otetta ei suinkaan oltu heikentämässä. Päinvastoin katson uskonnollisen kielenkäytön uusintaneen uskonnon asemaa punaisen hallinnon kannattajien ja kenties myös edustajienkin elämäkatsomuksessa.

Yhteenvedoa luvusta

Näkemykseni on, että maailmankuvan ja maailmankatsomuksen tasolla uskonto piti pintansa punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämäkatsomuksessa. Tästä kertoo uskonnollisten tekstien ja symbolien runsaus kuolinilmoituksissa sekä kirkollisten seremonioiden liittäminen jopa punaisten virallisiin sankarihautajaisiin. Vaikka lehdistössä nähtiin ihanteena kuolemaan liittyvien uskonnollisten käsitysten häviäminen, niille annettiin tilaa. Huolimatta voimakkaista hyökkäyksistä kirkkoa

²⁵⁸ J. W. L:(atva)la: Kansakoulun opetusohjelmasta. Siveysoppi ja uskonto. Työmies 28.3.1918; J. W. L:(atva)la: Siveysoppi kansakoulun opetusohjelmassa. Työmies 14.3.1918.

²⁵⁹ Työläisnaiset ja vapaustaistelu. SKT 28.3.1918.

vastaan monissa kirjoituksissa sosialismi katsottiin yhteensopivaksi kristinuskon kanssa – tosin kirkon opista kovin paljon eroavan kristinuskon. Lisäksi lukuisissa kirjoituksissa sosialismista tehtiin uskonto. Jeesukseen rinnastetut työläissankarit uhrasivat itsensä köyhälistön puolesta. Sosialismiin siirtyminen merkitsi köyhälistön ylösnousemusta ja uudestisyntymistä. Uskonnollinen retoriikka sitoutti punaisen hallinnon kannattajia yhteiseen asiaan. Uskontoa siis käytettiin puoluepyyteiden palvelukseen. Samalla luultavasti sekä tietoisesti että tiedostamatta uusinnettiin uskonnon vahvaa asemaa punaisen hallinnon kannattajien elämäkatsomuksessa – kenties myös edustajien.

5 Yhteenveto ja päätelmät

Jussi Pikkusaaren mukaan 1850-luvulta 1920-luvulle kestäneen Suomen kulttuuritaistelun aikana sosiaalidemokraattien kirkolle esittämän haasteen ydin oli yhteiskunnallinen katsomuksenvapaus. Se oli kuitenkin antiklerikaalisuuden, antikristillisyyden ja naturalistisuuden sävyttämä. Antiklerikaalisuus tarkoitti kirkon asettamista huonoon valoon, se kun oli asettunut luokkataistelussa kapitalistien puolelle köyhälistöä vastaan. Antikristillisuus näkyi opillisen kristinuskon vastustamisena, naturalistisuus taas oman maailmankuvan tieteellisyyden korostamisena. Tältä pohjalta pyrittiin yhteiskunnalliseen katsomuksenvapauteen, josta oli osoituksena mm. kansanvaltuuskunnan katsomuspolitiikka. Kulttuuritaistelu kuitenkin päättyi 1920-luvulla sosiaalidemokraattien tappioon. Puolue perääntyi keskeisistä katsomuspoliittisista tavoitteistaan ja kirkon virallinen asema säilyi. Pikkusaaren mukaan tämä johtui pohjimmiltaan sosiaalidemokraattien oman katsomuspoliittisen vakaumuksen heikkoudesta. Suurin osa sosiaalidemokraattisesta eliitistäkin jäi kirkon jäseniksi uskonnonvapauden toteututtua 1923.²⁶⁰

Miten oma tarkasteluni vuoden 1918 sisällissodan ajasta suhteutuu tähän laajempaan kuvaan sosiaalidemokraattien katsomuspoliittisesta vakaumuksesta?

Kansanvaltuuskunnan tavoitteena voidaan katsoa olleen yhteiskunnallinen katsomuksenvapaus, tosin sen toteutuminen olisi riippunut uskonnonopetuksen korvaavan siveysopin opetussisällöstä. Joka tapauksessa kirkon erityisaseman poistamiseen kansanvaltuuskunta pyrki. Kansanvaltuuskunnan politiikalle lehdistössä esitetyissä perusteluissa yhteiskunnallista katsomuksenvapautta ei juuri nähty itseisarvona. Kirkon aseman murtamista perusteltiin Pikkusaaren kuvaamin antiklerikaalisin argumentein: valtiokirkko tuki porvarillista yhteiskuntajärjestystä ja rapautti yhteiskunnan moraalia. Kirkkoa porvariston käsikassarana syytettiin uskonnon käyttämisestä puoluepyyteiden palvelukseen. Kuinka yhteiskunnallinen katsomuksenvapaus sitten toteutui punaisessa Suomessa? Ainakin uskonnollisten yhteisöt kirkko mukaan luettuna saivat pääsääntöisesti järjestää tilaisuuksiaan, joskin uskonnollisen elämän häiritsemistäkin tapahtui paikoitellen. Paikallistasolla punaisen vallan suhteet kirkkoon vaihtelivat huomattavasti. Kokonaisuudessaan kirkkoon

²⁶⁰ Pikkusaari, 54–56, 95–125, 373.

kohdistunut punainen terrori oli suhteellisesti vähäistä ja noudatteli sotatilanteen kehitystä.

Arvoja ja tilannearviota eli uskontosuhteen tärkeyttä tarkasteltaessa näkyy joillain tasoilla merkkejä katsomuspoliittisen vakaumuksen heikkoudesta. Vaikka valtion ja kirkon erottamistavoite oli mitä ilmeisimmin vallankumoushallitukselle tärkeä, se ei noussut välttämättömimpien ja tärkeimpien uudistusten joukkoon. Kansanvaltuuskunta ei myöskään nähnyt tarpeelliseksi mahdollista siviiliavioliiton solmimista, vaikka sitä koskeva asetus oli tullut voimaan jo vuoden alussa. Lehdistössä kirkko ja uskonto näyttävät saaneen suuremman huomion kuin kansanvaltuuskunnan politiikassa, joskin lehtien välillä oli tässä eroja. Uskon tämän johtuneen tarpeesta pehmittää lehtien lukijoita hyväksymään kansanvaltuuskunnan pyrkimys erottaa kirkko valtiosta. Jos arvioni pitää paikkansa, se kertoo punalehtien kirjoittajien osalta sitoutumisesta kansanvaltuuskunnan tavoitteisiin, mutta lehtien lukijoiden eli punaisen hallinnon kannattajien osalta päinvastaista. Paikallistasolla esiintyi merkkejä kirkon kunnioittamisesta, mutta toisaalta paikallistasolla oltiin paikoin valmiita myös kansanvaltuuskuntaa radikaalimpiin toimiin. Pappien moraalittomuuden voimakas arvostelu lehdistössä juonsi nähdäkseni juurensa siitä, että kirkko oli pettänyt kirjoittajien odotukset. Taustalla oli edelleen voimassaan ollut käsitys kirkosta moraalin ylläpitäjänä ja pyhyyden edustajana yhteiskunnassa.

Uskonnon vahva asema punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien elämänkatsomuksessa – tämä lienee lähellä Pikkusaaren näkemystä katsomuspoliittisen vakaumuksen heikkoudesta – tulee kouriintuntuvasti esille tarkasteltaessa maailmankuvan ja maailmankatsomuksen tasoa. Selkeästi uskonnollisten tekstien ja uskonnollisten symbolien käyttäminen kuolinilmoituksissa oli tavallista. Kirkollisten seremonioiden liittäminen punaisten sankarihautajaisiinkaan ei ollut tavatonta. Lähes ainoat merkit Pikkusaaren korostamasta naturalismista löysin muutamasta kirjoituksesta, joissa kuolemaan liittyvien uskonnollisten mielikuvien häviäminen nähtiin ihanteeksi. Niissäkin tilaa uskonnollisten mielikuvien säilyttämiselle kuitenkin annettiin. Huolimatta lehdistön voimakkaasta antiklerikaalisuudesta sekä myös antikristillisyydestä – määriteltynä Pikkusaaren tavoin *opillisen* kristinuskon vastustamiseksi – sosialismi ja kristinuskko nähtiin lukuisissa kirjoituksissa yhteensopiviksi. Kirkon oppi ei ollut kirjoittajien mielestä oikeaa alkuperäistä

kristinuskkoa. Raamattuun suhtauduttiin kirjoituksissa arvostavasti ja rinnastettiin nykyajan sosialistit mm. Jeesukseen, Johannes Kastajaan ja Vanhan Testamentin profeettoihin.

Uskonto oli puoluepyyteiden palveluksessa myös punaisilla. Tähän viittaa jo sosialismin ja kristinuskon yhteensopivuuden korostaminen, mutta ennen kaikkea sosialismin tekeminen uskonnoksi. Tätä tapahtui niin lehdistön kirjoittelussa, kuolinilmoitusten teksteissä että hautajaisselostuksissakin. Työläissankarit uhrasivat Jeesuksen tavoin itsensä köyhälistön suuren asian puolesta. Sosialismiin siirtyminen merkitsi ylösnousemusta, pelastusta ja tuhatvuotisen valtakunnan alkua. Uskonnon vahvaa asemaa käytettiin siis hyväksi yhteiseen asiaan sitouttamisessa. Samalla sitä asemaa kuitenkin pidettiin yllä.

Pikkusaari tuo esiin, että monille naturalismin maailmankatsomuksellisen ihanteen teki mahdottomaksi tarve suurelle objektiiviselle tarkoitukselle, taivaan tulemiselle maan päälle.²⁶¹ Hän ei kuitenkaan juuri käsittele uskonnon käyttövoimaa sosiaalidemokraattisen yhteisöllisyyden luomisessa. Yhteisöllisyyden ja sitoutumisen tarve oli varmasti voimakkaimmillaan sisällissotatilanteessa. Uskon, että siihen oli kytköksissä uskonnollisen retoriikan runsas käyttö. Yhteisöllisyyden rakentaminen puhtaasti tieteellisen naturalistisen maailmankatsomuksen perustalle olisi ollut huomattavasti vaikeampi tehtävä. Olisiko tässä yksi syy sosiaalidemokraattien katsomuspoliittisen vakaumuksen heikkouteen, joka tuli lopullisesti ilmi 1920-luvulla?

²⁶¹ Sama, 369.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA) Helsinki

Suomen kansanvaltuuskunnan arkisto (SKA)

Julkaistut lähteet

Sanomalehdet

Työmies 1918

Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja (SKT) 1918

Kansan Lehti (KL) 1918

Ilkka 1918

Suomen Sosialidemokraatti 1918

Muut lähteet

Kirjallisuus

Alapuro, Risto: State and Revolution in Finland. University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1988.

Ehrnrooth, Jari: Sanan vallassa vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Hist.tutk. 167. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1992.

Haapala, Pertti: Kun kansankirkko hajosi. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.): Sisällissota 1918 ja kirkko. SHKS 212. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2009 (Haapala 2009a).

Haapala, Pertti: Vuoden 1917 kriisi. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009 (Haapala 2009b).

- Hoppu, Tuomas: Taistelevat osapuolet ja johtajat. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009.
- Hoppu, Tuomas: Helmikuun rintamataistelut. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009.
- Hoppu, Tuomas: Sisällissodan 1918 kronologia. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009.
- Huhta, Ilkka: Papit sisällissodassa. Kirjapaja, Helsinki 2010.
- Huttunen, Niko: Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa. Hist.tutk. 255, SHKS 216. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2010.
- Hyrkkänen, Markku: Aatehistorian mieli. Vastapaino, Tampere 2002.
- Juva, Mikko: Kirkko vallankumouksen keskellä. Teoksessa Heikkilä, Markku – Murtorinne, Eino (toim.): Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Kirjapaja, Helsinki 1977.
- Kena, Kirsti: Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SHKS 110. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1979.
- Kortekangas, Paavo: Kirkko murroksen vuosina 1899–1917. WSOY, Helsinki 1967.
- Kortekangas, Paavo: Kirkko. Teoksessa Tommila, Päiviö – Reitala, Aimo – Kallio, Veikko (toim.): Suomen kulttuurihistoria III. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva, 1982.
- Lappalainen, Jussi T.: Punakaartin sota 1. Opetusministeriö, Helsinki 1981.
- Luukkanen, Tarja-Liisa: Teologian ylioppilaat, työväenkysymys ja sosialismi. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.): Sisällissota 1918 ja kirkko. SHKS 212. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2009.
- Murtorinne, Eino: Yleiskatsaus. Teoksessa Heikkilä, Markku – Murtorinne, Eino (toim.): Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Kirjapaja, Helsinki 1977.
- Paasonen, Johanna: Viha, epäluulo, pelko. Pappeihin kohdistunut punainen terrori kansalaissodassa 1918. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu - tutkielma, Helsingin yliopisto 1996.
- Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. I. 'Punainen terrori'. Helsingin yliopisto, Helsinki 1966.
- Peltonen, Matti: Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Hanki & Jää, Tampere 1992.

- Peltonen, Ulla-Maija: Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKST 894. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.
- Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. SKST 657. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996.
- Piilonen, Juhani: Vallankumous kunnallishallinnossa. Opetusministeriö, Helsinki 1982.
- Pikkusaari, Jussi: Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä kulttuuritaistelussa. Bibliotheca Historica 32. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.
- Rinta-Tassi, Osmo: Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Opetusministeriö, Helsinki 1986.
- Saarin, Eero: Piirteitä papiston asenteista ja toiminnasta vallankumousvuosina 1917–1918. Pastoraalitutkielma, Helsingin hiippakunnan tuomiokapituli 1961.
- Siltala, Juha: Sisällissodan psykohistoria. Otava, Helsinki 2009.
- Soikkanen, Hannu: Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puoluetoimikunta, Helsinki 1975.
- Soikkanen, Hannu: Sosialismin tulo Suomeen. WSOY, Helsinki 1961.
- Suodenjoki, Sami: Siviilihallinto. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009.
- Tikka, Marko – Arponen Antti: Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918. WSOY, Helsinki 1999.
- Tikka, Marko: Punainen ja valkoinen terrori. Teoksessa Haapala, Pertti – Hoppu, Tuomas (toim.): Sisällissodan pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 2009.
- Tikka, Marko: Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Ajatus Kirjat, Helsinki 2006.
- Turunen, Mirja: Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2005.

WWW-dokumentit

- Marjomaa, Ulpu: Hurmerinta, Kaarlo Viktor (1870 – 1941). Kansallisbiografia. Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
- <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3039/>> Luettu 7.4.2011.

Suomen Sotasurmat 1914–1922. Vuoden 1918 sodan sotasurmat kuolintavan ja osapuolen mukaan. Valtioneuvoston kanslia 2004. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat2>> Luettu 4.5.2011.

Säädökset alkuperäisinä: 235/1929. Valtion säädöstietopankki Finlex.

<<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1929/19290235>> Luettu 7.4.2011.

